



Over de grenzen van de leerkracht

Passend onderwijs in de praktijk

Jelle van der Meer



Over de grenzen van de leerkracht
Passend onderwijs in de praktijk

Jelle van der Meer

Colofon

De Evaluatie- en adviescommissie Passend onderwijs (ECPO) is een onafhankelijke commissie met als taak de experimenten en veldinitiatieven Passend onderwijs te evalueren en de minister van OCW over de vormgeving van Passend onderwijs te adviseren. De commissie bestaat uit vijf leden die op persoonlijke titel zijn benoemd.

| | |
|---------------------------------------|-----------------|
| Drs. E.D.C.M. Lambrechts | Voorzitter |
| Prof. dr. I. A. van Berckelaar- Onnes | lid |
| Drs. J. Gispen | lid |
| Prof. dr. J. L. Peschar | lid |
| Prof. dr. J.C. van der Wolf | lid |
| Dr. R. Gonggrijp | secretaris |
| Dr. C.M. van Rijswijk | extern adviseur |

Over de grenzen van de leerkracht
Passend onderwijs in de praktijk

Jelle van der Meer

Uitgave van de ECPO, Den Haag, 2011.
ISBN 978-94-90955-04-5

Bestellingen van publicaties

ECPO
Postbus 556
2501 CN Den Haag
Email: post@ecpo.nl

Ontwerp en opmaak

Jannemieke Klinkhamer

Drukwerk

AB Promotions

© ECPO, Den Haag

Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.

Over de grenzen van de leerkracht

Passend onderwijs in de praktijk

Jelle van der Meer

Amsterdam, juli 2011

Inhoud

| | | |
|---------------------|--|------------|
| | Voorwoord | 7 |
| | Inleiding | 9 |
| 1 | Geschiedenis: Passend onderwijs komt niet uit de lucht vallen | 13 |
| 2 | Basisonderwijs | 25 |
| | Beschouwing | 58 |
| 3 | Voortgezet onderwijs | 67 |
| | Beschouwing | 67 |
| 4 | Slot | 101 |
| BIJLAGEN | | |
| 1 | Bezochte scholen en geïnterviewden | 107 |
| 2 | Verklarende woordenlijst | 109 |

Voorwoord

De zorg voor leerlingen met problemen in het onderwijs heeft zich in een tijdsbestek van nog geen halve eeuw ontwikkeld van een beperkt en overzichtelijk aantal scholen tot een uitgebreid, complex en kostbaar systeem van elkaar deels overlappende voorzieningen voor kinderen met qua aard en ernst sterk uiteenlopende problemen. De complexiteit en de kosten van dit alsmaar uitdijend systeem hebben er toe geleid dat de overheid vanaf het begin van deze eeuw naarstig op zoek is naar de wegen die tot een eenvoudiger en qua kosten beter beheersbaar systeem leiden. Het beleid dat daaruit voortvloeit wordt sedert 2005 'Passend Onderwijs' genoemd. Passend onderwijs moet niet alleen bewerkstelligen dat de onderwijszorg voor leerlingen met problemen doeltreffender en transparanter wordt. Het beleid wil ook bevorderen dat minder kinderen vanuit het regulier onderwijs naar speciale voorzieningen worden verwezen. Het besef dat leerkrachten daarbij een cruciale rol vervullen is in de loop der tijd alleen maar verder toegenomen. De vertaling van dit besef naar passende scholing en ondersteunende voorzieningen die leerkrachten in de gewenste positie brengen heeft daarmee niet gelijke tred gehouden.

Na een langzame maar gestage start waarbij het Ministerie van OCW tal van initiatieven ontplooidde, is de ontwikkeling van Passend Onderwijs in het najaar 2010 in een fase gekomen die als 'dood tij' gekenschetst kan worden. Daarbij speelden drie factoren een belangrijke rol:

- in november 2009 heeft de toenmalige staatssecretaris van OCW een betrekkelijk ingrijpende koerswijziging met betrekking tot Passend onderwijs gepresenteerd;
- kort daarna werd het kabinet-Balkenende IV demissionair en verklaarde de Tweede Kamer de wetgeving rondom Passend onderwijs controversieel en
- ongeveer tegelijkertijd kondigde het ministerie van OCW een aantal forse bezuinigingen op Passend onderwijs aan, die even later door het inmiddels aangetreden kabinet-Rutte verder zijn aangescherpt.

Deze stagnatie in de ontwikkeling van Passend onderwijs heeft de Evaluatie en Adviescommissie Passend Onderwijs (ECPO) ertoe gebracht

om de stand van zaken op het terrein van de zorg voor leerlingen met problemen op een andere dan de gebruikelijke wijze in kaart te laten brengen. Dit keer is dan ook niet gekozen voor de traditionele weg van wetenschappelijke analyse en rapportage maar voor de minder gebruikelijke route van een 'journalistieke verkenning'. Bewust is daarvoor naar een onafhankelijke onderzoeksjournalist gezocht. Iemand buiten het 'circuit', die in staat zou zijn om met een 'frisse blik' een levendig beeld te schetsen van wat scholen bezighoudt.

Jelle van der Meer is als onderzoeksjournalist door de ECPO gevraagd om deze rapportage te maken. Een groot aantal leerkrachten, schooldirecteuren, bestuurders en intern begeleiders komen aan het woord. Van der Meer vangt hun hoop en vrees in zijn beschrijvingen. Een authentiek en herkenbaar beeld van de dagelijkse praktijk op vele scholen in het basis- en voortgezet onderwijs. Een rapportage die politici, beleidsmakers, besturen en managers laat zien wat de praktijk is waar de ambities en de wet Passend onderwijs zullen moeten landen. Een rapportage die vooral laat zien wat de wensen en de grenzen van leerkrachten zijn.

Ursie Lambrechts

Voorzitter Evaluatie- en adviescommissie Passend onderwijs

Inleiding

In het zolderlokaal van de Utrechtse basisschool De Koekoek zitten de leerkrachten op de stoeltjes van groep 8. Het thema waar ze een dag lang mee aan de slag zullen gaan is: 'Wat voor school zijn we?' In het jargon van passend onderwijs: 'Wat is ons zorgprofiel?' Sandra Koot van onderwijsadviesbureau APS staat voor het digibord en tovert ingenieuze schema's te voorschijn. De Koekoek blijkt te behoren tot de categorie waar 80 procent van de Nederlandse scholen in zit: er wordt klassikaal les gegeven, stap voor stap de methode volgend, met instructie op drie niveaus en met hier en daar ruimte voor versnelling dan wel extra uitleg. De termen duikelen over elkaar heen: handelingsgericht werken, ontwikkelingsperspectief, leerlijnen, klassenmanagement... Enthousiast en energiek nemen de leerkrachten het eigen functioneren onder de loep. Er komen problemen langs en oplossingen. Aan het eind van de dag ligt er een top vijf van prioriteiten, waaraan als eerste gewerkt moet worden. In de dagen daarna blijft één opmerking door mijn hoofd spoken. Middenin een discussie over instructie, verschillen en differentiatie, verzucht een van de leerkrachten: "Elke dag zie ik die koppies, en altijd zie je kinderen die je niet bereikt, omdat ze het niet begrijpen of juist al lang begrijpen of gewoon met hun gedachten elders zijn. Het programma is vol, je moet door. Voortdurend heb je het gevoel dat je te kort schiet." Een hartenkreet die indruk maakt omdat ze geslaakt wordt door iemand die me voorkomt als een kordate leerkracht. Op mijn verkenningstocht langs scholen zal ik de verzuchting in vele varianten langs horen komen: ons bordje is vol, we doen kinderen tekort, ik schiet tekort. En: de grens is bereikt. Dat vervolgens het oordeel van veel leerkrachten over passend onderwijs – nog meer leerlingen in de klas die aandacht vragen – negatief is, kan dan nauwelijks meer verrassen: het kan niet, ik kan het niet, ik wil het niet. Hebben zij gelijk, is de grens bereikt, of onderschatten leerkrachten hun eigen capaciteiten?

Het onderwijs staat aan de vooravond van een nieuwe stelselwijziging. Onder de naam 'passend onderwijs' gaat de organisatie van de onderwijszorg voor 'speciale' kinderen op de schop. Het beoogde effect is, dat er meer zorgleerlingen op reguliere scholen blijven in plaats van naar

‘speciale’ scholen gaan. Deze publicatie verkent hoe hierover op basis- en middelbare scholen wordt gedacht en hoe ze zich hier op voorbereiden. Van deze publicatie is de opdrachtgever de ECPO, de Evaluatie- en adviescommissie Passend onderwijs, die in 2008 is aangesteld bij de start van de operatie om deze kritisch te volgen en er over te adviseren. In een eerder advies stelde de ECPO vast dat passend onderwijs tot nu toe een discussie is die over de hoofden van leerkrachten gevoerd wordt. Alle energie gaat naar het optuigen van bovenschoolse structuren, in plaats van naar voorbereidingen in de school en de klas. De koerswijziging van 2009 van de toenmalige staatssecretaris moest daar verandering in brengen. In haar advies van oktober 2010 vraagt de ECPO zich bezorgd af of dat wel gelukt is. Sinds de beleidsbrief van de minister van Onderwijs van eind januari dit jaar is iedereen in het onderwijs wel bekend met de komst van passend onderwijs. De aankondiging van een bezuiniging van 300 miljoen euro heeft daar zeker aan bijgedragen.

In aanvulling op de gebruikelijke wetenschappelijke evaluaties van de ECPO is gekozen voor een journalistieke verkenning om een groter lezerspubliek te bereiken. De verkenning neemt de lezer mee langs basis- en middelbare scholen, waar gesproken wordt met leerkrachten, intern begeleiders, zorgcoördinatoren en directeuren. Zij vertellen over hun ervaringen met zorgleerlingen en doen uit doeken in hoeverre beleid en praktijk op elkaar passen. Tevens komen, voor een wat meer beschouwende blik, buitenschoolse deskundigen aan het woord, zoals coördinatoren van samenwerkingsverbanden, onderwijsadviseurs en wetenschappers.

Passend onderwijs is in reikwijdte nogal omvangrijk. Daarom is hier besloten tot enige inperking. De nadruk ligt op het reguliere basis- en voor-gezet onderwijs. Het mbo blijft buiten beeld, net zoals externe instanties als Bureau Jeugdzorg, de GGD of het Centrum voor Jeugd en Gezin. Het speciaal onderwijs komt alleen aan de orde vanwege de in- en uitstroom naar het reguliere onderwijs. Bovenschoolse bestuurders en vooral samenwerkingsverbanden komen wel in beeld, maar alleen voor zover zij van belang zijn voor wat er in de scholen gebeurt.

Uiteindelijk zijn zeventien scholen een of meer keren bezocht, waarvan zeven basis, zes middelbaar, vier speciaal (zie de lijst achterin). Boven-

dien zijn middels interviews op passend onderwijs bijeenkomsten de verhalen opgetekend van nog eens zo'n tien scholen. De selectie van scholen was in zoverre willekeurig dat rekening is gehouden met de spreiding over het land, verdeling stad en platteland, groot en klein en bijzonder en openbaar.

De indeling van deze publicatie is simpel. Hoofdstuk 2 vertelt het verhaal van het basisonderwijs. Hoofdstuk 3 is een zoektocht door het voortgezet onderwijs. De publicatie sluit af met enkele concluderende observaties.

Voor diegenen die met enige historische kennis aan de zoektocht willen beginnen schetst hoofdstuk 1 een korte geschiedenis van de inrichting van de onderwijszorg. Passend onderwijs komt niet uit de lucht vallen, maar is deels een vervolg, deels een reactie op eerdere keuzes, zoals *Weer Samen Naar School* en de onvolprezen rugzakken.

Achterin vindt de lezer behalve een overzicht van de geïnterviewden ook een verklarende woordenlijst. Bij het schrijven is geprobeerd zoveel mogelijk onderwijsjargon te vermijden. Wie toch oploopt tegen bepaalde onderwijstermen vindt in deze lijst enige steun.

Tot slot, de auteur is journalist, geen onderwijsdeskundige. Dit verhaal is geschreven door een, soms zeer verbaasde, buitenstaander.

1. **Geschiedenis: Passend onderwijs komt niet uit de lucht vallen**

Veel leerkrachten zeggen: 'Passend onderwijs, dat doen we al'. Ze hebben gelijk, passend onderwijs is niet nieuw, in veel gevallen is het een volgende stap in een al langer lopend proces, misschien als de processie van Echternach: drie stappen voorwaarts, twee stappen achterwaarts. De start zou je kunnen leggen in de jaren negentig bij de operatie 'Weer Samen Naar School' (WSNS) en twee andere ingrepen. De aanleiding ligt bij een groeiend ongemak over het toenemend aantal 'speciale leerlingen' in een grote variatie van speciale scholen. De verwijzing is ondoorzichtig en de twijfel groeit of het apart zetten wel nuttig is voor kinderen. Bovendien is het kostbaar. Dat moet anders, zo luidt de nieuwe consensus, gewone scholen moeten minder kinderen gaan verwijzen naar een aparte setting. 'Onderwijs op maat' wordt het parool. Dat wil zeggen: op maat in de klas, niet op maat door selectie in aparte klassen en aparte scholen.

1.1 **WSNS en meer**

Een drietal reorganisaties brengt vanaf tweede helft jaren negentig het versnipperde landschap van de onderwijszorg terug tot drie regimes die tot aan vandaag actueel zijn:

1. Het basisonderwijs heeft voor de 'lichte' gedrag- en leerproblemen het *speciaal basisonderwijs* (sbo). Dit speciale basisonderwijs werkt samen met de gewone basisscholen in regionale WSNS-samenwerkingsverbanden. De financiering is gebudgetteerd en loopt via deze verbanden, waarin de besturen van de aangesloten scholen de dienst uitmaken.
2. Het voortgezet onderwijs heeft voor de 'lichte' problematieken de *leerwegondersteuning* (*lwoo*) in het vmbo en het *praktijkonderwijs* (*pro*). De financiering is niet gebudgetteerd maar heeft een open-eind: er is een bedrag per leerling beschikbaar. Dit geld gaat rechtstreeks naar de scholen. Samenwerkingsverbanden van praktijkonderwijs en vmbo zorgen voor ondersteuning.
3. Het (*voorgezet*) *speciaal onderwijs* is er voor de zware zorg: kinderen met zintuiglijke, lichamelijke en geestelijke handicaps of ernstige gedragsproblemen. Voor hen zijn er de zogenaamde *cluster 1-, 2-, 3- en*

4-scholen (afhankelijk van de beperking), zowel voor basis- als voortgezet onderwijs. Vanaf 2003 is er de *rugzak* waarmee 'zware zorg'-kinderen op de reguliere scholen kunnen blijven. Het speciaal onderwijs heeft eigen samenwerkingsverbanden: de Regionale Expertise Centra (REC's). De financiering voor het speciaal onderwijs kent een open eind.

Vergeleken met de oude situatie is het overzicht verbeterd (al werken de verwarrende namen niet erg mee). Belangrijk is dat er minder willekeur is in de toelating tot de speciale voorzieningen.

Tegelijkertijd zijn er nieuwe problemen gecreëerd. De grens tussen lichte en zware zorg is vaag en leidt tot onbedoelde effecten. Een voorbeeld daarvan is de populaire rugzak die alleen te verkrijgen is voor de 'zware' zorg, waarmee het aanvragen van te dure zorg uitgelokt wordt. Verder wordt er veel gemopperd op de bureaucratie; de toelatingsprocedure via formele indicatiecommissies heeft regels en papierwerk als keerzijde.

De groei van het aantal zorgleerlingen in aparte voorzieningen wordt met de herinrichting niet gestuit (zie pag 21 en 22). Dat wil zeggen, wel in het speciale basisonderwijs, waar de budgettering voor een rem zorgt, maar niet in het lwoo en praktijkonderwijs en ook niet in het speciaal onderwijs, waar een open eind financiering bestaat. In het speciaal onderwijs zit de grootste groei bij de categorie van de zware gedragsproblemen zoals autisme en ADHD (cluster 4).

De Inspectie van het Onderwijs constateert vanaf 2002 jaarlijks dat het onderwijs op veel speciale scholen ondermaats is, maar dat ook de onderwijzorg op de reguliere scholen matig is.

1.2 Passend onderwijs

Halverwege het eerste decennium van de nieuwe eeuw ontstaat het plan voor een nieuwe stelselwijziging, dat in juni 2007 wordt gepresenteerd, na uitgebreid overleg met de onderwijsorganisaties. Het motto is nu 'passend onderwijs'. Vijf problemen worden genoemd als aanleiding: bureaucratie, thuiszitters, slechte kwaliteit van de onderwijzorg, gebrek aan samenhang (vooral aansluiting tussen basis- en voortgezet onderwijs) en stijgende kosten.

De principiële verandering is dat de gezamenlijke schoolbesturen de verantwoordelijkheid krijgen voor de onderwijszorg. In het nieuwe plan worden de samenwerkingsverbanden van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs bijeengevoegd tot tachtig regionale *netwerken* die een *zorgplicht* krijgen voor hun regio. Elk kind moet bediend worden, liefst regulier, desnoods speciaal. Daartoe krijgen de netwerken een eigen zorgbudget. Aangezien de speciale voorzieningen duur zijn is er een financiële prikkel om zorgleerlingen zo lang mogelijk op de reguliere scholen te houden. Het (voortgezet) speciaal onderwijs wordt halfslachtig betrokken bij de operatie: de financiering blijft buiten schot. De staatssecretaris stelt expliciet dat stabilisatie van de kosten haar doel is. De invoering is gepland voor augustus 2011. Om strategisch gedrag te voorkomen wordt het budget bij aanvang in 2011 bepaald op het budget van dat moment (2007).

1.3 Passend onderwijs-2

De schaalvergroting tot tachtig netwerken brengt veel overleg op gang, op grote afstand van klas en school. Gaandeweg zwelt de kritiek aan dat de inhoudelijke urgentie – de verbetering van de kwaliteit van de onderwijszorg – geheel uit zicht raakt. Als tegelijkertijd de verwijzing naar het voortgezet speciaal onderwijs en het gebruik van de rugzak flink blijven groeien, komt de staatssecretaris eind 2009 met een aangepast plan.

De belangrijkste verandering is dat de schaal weer wordt verkleind, terug naar de oude, aparte verbanden van basis- en voortgezet onderwijs. Benadrukt wordt dat de leerkrachten centraal moeten staan. Hun vaardigheden moeten vergroot en het beschikbare zorggeld zou meer besteed moeten worden aan steun in de klas. De invulling daarvan laat de staatssecretaris over aan de scholen en de samenwerkingsverbanden. De rugzak zal worden afgeschaft. Het budget blijft beschikbaar voor voorzieningen naar keus.

Nieuw is de aandacht voor de aansluiting op de arbeidsmarkt. De speciale voorzieningen leiden op tot de Wajong in plaats van tot werk, schrijft de staatssecretaris. Passend onderwijs moet de participatiekansen van jongeren vergroten door minder labeling en meer zorgleerlingen binnen het regulier onderwijs te houden.

De geplande invoeringsdatum verschuift naar 1 augustus 2012. Het budget bij invoering wordt bepaald op dat van 2008 (in plaats van 2007).

1.4 Passend onderwijs-3

Een economische en een kabinetscrisis later ligt er in januari 2011 weer een nieuw passend onderwijsplan. De aanpassingen zijn niet principiële, wel ingrijpend. De grote stap is dat het (voortgezet) speciaal onderwijs mee gaat doen, zodat de knip tussen zware en lichte zorg verdwijnt. Bijna alle onderwijszorg-voorzieningen vallen nu onder de samenwerkingsverbanden (behalve de cluster 1- en 2-scholen). De verbanden moeten om reden van doelmatigheid toch weer groter worden (en worden heringedeeld), maar het basis- en voortgezet onderwijs blijven apart.

Toon en inhoud van de brief van de minister geven blijk van ambitie en urgentie. Scholen en leerkrachten worden aangespoord meer te leveren. Benadrukt wordt wederom dat de vaardigheden van leerkrachten omhoog moeten. Verwezen wordt naar Inspectierapporten die concluderen dat veel leerkrachten hun lessen niet kunnen afstemmen op verschillen tussen leerlingen. Het kabinet stelt geld beschikbaar voor een 'professionaliseringslag'.

De kwaliteit van het (zorg)onderwijs moet omhoog. Daartoe zet de minister in op 'opbrengstgericht werken'. Leerlingvolgsystemen worden verplicht in het basis- en voortgezet onderwijs. Toetsen, evalueren en scherp toezicht moet scholen helpen leerlingen onderwijs op maat te bieden, zo schrijft de minister. Het gaat inmiddels niet alleen meer over zorgleerlingen maar over alle leerlingen: elk talent moet ten volle benut worden.

Het budget bij invoering wordt vastgesteld op dat van 2005, in plaats van 2008, en dat betekent een bezuiniging van 300 miljoen euro.

1.5 Het nieuwe stelsel per 2012/2013

Half april dit jaar maakt de minister bekend dat invoering van het passend onderwijsplan 'gefaseerd' wordt, zoals dat zo mooi heet. De korting op het budget wordt een jaar uitgesteld. De nieuwe samenwerkingsverbanden gaan functioneren vanaf augustus 2012, maar gaan dat doen met de huidige regelingen en middelen. Vanaf augustus 2013 zou dan de zorgplicht en budgetverdeling bij de samenwerkingsverbanden komen te liggen.

Op het moment dat passend onderwijs van kracht zal zijn, is het stelsel van onderwijszorg vereenvoudigd tot (bijna) één regime dat is opgeknipt in twee delen:

A. primair onderwijs, omvat:

- de reguliere basisscholen
- de speciale basisscholen (lichte zorg)
- het speciaal onderwijs, cluster 3 en 4 (zware zorg)

De regie is in handen van regionale samenwerkingsverbanden die gevormd worden door de besturen van de basisscholen. De besturen hebben zorgplicht, bepalen de toegang tot de speciale voorzieningen en verdelen het gebudgetteerde zorggeld. Eigen keuzes zijn mogelijk, met één constante: de speciale voorzieningen zijn relatief duur en dus bestaat er een financiële prikkel om de leerling op de gewone school te houden. Samenwerkingsverbanden staat het vrij nieuwe (tussen)voorzieningen te creëren, zoals nieuwe vormen van ambulante begeleiding.

B. voortgezet onderwijs, omvat:

- de reguliere scholen
- lwoo en praktijkonderwijs (lichte zorg)
- voortgezet speciaal onderwijs, cluster 3 en 4 (zware zorg)

Het verhaal is vrijwel gelijk aan het basisonderwijs: de regie is in handen van regionale samenwerkingsverbanden die gevormd worden door de besturen van de middelbare scholen. De besturen hebben zorgplicht, zij bepalen de toegang tot de speciale voorzieningen en verdelen het gebudgetteerde zorggeld over speciale en gewone scholen; alleen de middelen voor lwoo en praktijkonderwijs blijven hier buiten. Eigen keuzes zijn mogelijk, al zijn de speciale voorzieningen relatief duur en daarmee is er een financiële prikkel om de leerling op de gewone school te houden. Het staat samenwerkingsverbanden vrij nieuwe (tussen)voorzieningen te creëren.

Het gesleutel van de afgelopen twintig jaar was een zoektocht naar een zorgstelsel dat werkbaarheid combineert met betaalbaarheid. De oplossing die nu gekozen is, is scholen de financiële consequenties te laten dragen van hun keuzes, in de hoop dat daarmee een rem komt op de kostengroei. Straks moet blijken of dit stelsel ook werkbaar is.

1.6 Consequenties voor school en klas

Twintig jaar sleutelen aan het stelsel voor onderwijszorg speelde zich vooral af in bovenschoolse structuren. Wat is daarvan zichtbaar geworden in school en klas? Dat verschilt nogal per schoolsoort.

In het basisonderwijs is het meeste veranderd. De operatie Weer Samen Naar School dwong basisscholen meer kinderen met leerachterstanden en lichte gedragsproblemen binnen boord te houden. Daartoe heeft elke school een zorgstructuur en zorgplan gekregen. Met als spil daarin de intern begeleider. In eerste instantie werd de zorg vooral gericht op signaleren, testen en *remedial teaching* en bleef daarmee grotendeels buiten de klas. Later groeide de onderwijszorg toch langzaam de klas in met het handelingsgericht werken en de handelingsplannen. De samenwerkingsverbanden leveren ondersteuning door specialistische begeleiding of financieel. De verbanden spelen een belangrijke rol bij kennisuitwisseling, met name via de netwerken van intern begeleiders die vanuit de verbanden ontstonden.

Inmiddels is het hebben van een leerlingvolgsysteem verplicht en dringt de minister (en de Inspectie) aan op opbrengstgericht en handelingsgericht werken. Dit alles niet alleen meer ten behoeve van het bedienen van zorgleerlingen maar van elke leerling. Onderwijs op maat is de norm voor het hele onderwijs. De kwaliteit van scholen wordt in toenemende mate afgemeten aan de leerwinst van leerlingen. Bij de meeste scholen staat invoering van dit alles nog in de kinderschoenen.

In het voortgezet onderwijs moet onderscheid gemaakt worden tussen het vmbo en havo/vwo. Met de komst van lwoo-leerlingen worden vmbo's er toe aangezet in te spelen op leerlingen met leer- en gedragproblemen. De scholen zijn een zorgstructuur gaan opzetten, met mentoren en orthopedagogen, en een bijbehorend zorgplan. De centrale functie hier is de zorgcoördinator. De verschillen tussen scholen zijn groot, soms is het zorgcoördinatorschap slechts een taak erbij. Leerkrachten moeten voor lwoo-leerlingen werken met handelingsplannen maar veel leerkrachten hebben daar grote moeite mee.

Op de havo/vwo-scholen is de aandacht voor onderwijszorg pas gekomen met de rugzakken (2003) en de verplichte aansluiting bij de samenwerkingsverbanden in 2008. Inmiddels hebben alle scholen een

zorgstructuur met mentoren en met professionele hulpverleners in (part time) dienst. De Inspectie stelt jaarlijks vast dat de onderwijszorg in het voortgezet onderwijs heel matig is. De vanzelfsprekendheid dat problemen via lagere leerprestaties leiden tot lagere schoolsoorten moet doorbroken worden. Ook in het voortgezet onderwijs wordt een leerlingvolgsysteem verplicht en moet opbrengstgericht werken de standaard worden.

Met de komst van passend onderwijs zullen scholen hun repertoire moeten aanpassen. Hoe ver ze daarmee zijn en hoe leerkrachten en schoolleiders denken over passend onderwijs, gaan we onderzoeken in de volgende twee hoofdstukken.

1.7 Cijfers

Passend onderwijs wordt vooral gelegitimeerd met een verwijzing naar de groei van het aantal zorgleerlingen in speciale voorzieningen en de als gevolg daarvan oplopende kosten. Hoe zit dat precies? Hieronder staan de cijfers.

In het basisonderwijs neemt het aantal leerlingen in het speciaal basisonderwijs, al sinds tweede helft jaren negentig af, terwijl het aantal leerlingen in het speciaal onderwijs stijgt tot ongeveer 2007 (zie tabel 1). Het leerlinggebonden budget (rugzak) is vanaf de introductie in 2003 populair, maar ook daar is inmiddels de groei eruit. In totaal is het percentage speciale zorgregelingen in het basisonderwijs tussen 1995 en 2010 gestegen van 5,4 procent tot 5,9 procent.

In het voortgezet onderwijs neemt in de tweede helft van de jaren negentig met de omzetting van het (i)vbo en de lom- en mlk-scholen in het praktijkonderwijs en het lwoo de deelname hieraan flink toe. Pas de laatste jaren is er sprake van stabilisatie. Het aantal leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs groeit al sinds 1995 elk jaar. Dat geldt vanaf 2003 ook voor de rugzak. In totaal is het aantal leerlingen in zorgvoorzieningen tussen 1995 en 2009 toegenomen van 10,2 procent tot 17,3 procent. De groei van het aantal zorgleerlingen heeft dus vooral plaatsgevonden in het voortgezet onderwijs. Met deze groei nemen ook de kosten toe. In tabel 3 staan de kosten per leerling per onderwijssoort in 2010. Het cijfer voor het (voortgezet) speciaal onderwijs is flink naar boven vertekend

omdat daarin de kosten zitten voor de ambulante begeleiding van rugzakleerlingen, die plaatsvindt vanuit het (voortgezet) speciaal onderwijs (de clusterscholen). Globaal kost een leerling in een zorgvoorziening tweemaal meer dan een gewone leerling. Op dit moment gaat er naar de gehele onderwijszorg ongeveer 3,7 miljard euro. Ter vergelijking: het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs kosten elk ongeveer 7 miljard euro.

Passend onderwijs gaat samen met een bezuiniging van 300 miljoen euro op het genoemde bedrag van 3,7 miljard. Daarmee is er nog altijd 200 miljoen euro meer beschikbaar dan in 2003, zo verdedigt de minister deze korting in haar beleidsbrief van eind januari.

De minister schrijft in diezelfde brief dat er na invoering van passend onderwijs capaciteit voor "bijna 70 duizend leerlingen" in het speciaal onderwijs blijft bestaan. Dit is gelijk aan het huidige aantal leerlingen. Of het inderdaad zo zal gaan, is nou juist de grote vraag. Dat is straks aan de samenwerkingsverbanden. Zij zullen die korting van 300 miljoen euro ergens vandaan moeten halen. Het ligt echter niet voor de hand dat de schoolbesturen, die de dienst uitmaken in de samenwerkingsverbanden, onmiddellijk zullen kiezen voor grote verschuivingen van speciaal naar regulier onderwijs, zodat in eerste instantie de kwantitatieve effecten van passend onderwijs waarschijnlijk beperkt zullen blijven.

Tabel 1

Deelname zorgleerlingen aan zorgvoorzieningen in het **basisonderwijs**, absoluut (afgerond op duizendtallen) en procentueel

| | speciaal basisonderwijs | | speciaal onderwijs | | rugzak | | totaal zorgll (bao)* |
|------|-------------------------|------|--------------------|------|--------|------|----------------------|
| 1995 | 58.000 | 3,9% | 24.000 | 1,5% | -- | | 5,4% |
| 2000 | 52.000 | 3,2% | 30.000 | 1,9% | -- | | 5,1% |
| 2003 | 51.000 | 3,1% | 33.000 | 2,1% | 9.000 | 0,5% | 5,7% |
| 2005 | 48.000 | 3,0% | 35.000 | 2,1% | 13.000 | 0,8% | 5,8% |
| 2007 | 45.000 | 2,8% | 36.000 | 2,2% | 21.000 | 1,3% | 6,1% |
| 2009 | 43.000 | 2,7% | 34.000 | 2,1% | 22.000 | 1,4% | 5,9% |
| 2010 | 43.000 | 2,7% | 34.000 | 2,1% | 22.000 | 1,4% | 5,9% |

* Omdat er leerlingen zijn die in twee voorzieningen zitten (speciaal basisonderwijs én een rugzak) is het totale percentage zorgleerlingen lager dan de optelsom van speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs en rugzak.

Bron: OCW (interne ambtelijke rapportage) en CBS (Jaarboek onderwijs in cijfers 2007)

Tabel 2

Deelname aan zorgvoorzieningen in het **voortgezet onderwijs**, absoluut (afgerond op duizendtallen) en procentueel

| | vo-zorg* | | praktijk- onderwijs | | lwoo** |
|------|----------|-------|------------------------|------|---------|
| 1995 | 80.000 | 8,9% | | | |
| 2000 | 109.000 | 12,0% | | | |
| 2003 | | | 25.000 | 2,6% | 91.000 |
| 2005 | | | 27.000 | 2,8% | 99.000 |
| 2007 | | | 27.000 | 2,8% | 101.000 |
| 2009 | | | 27.000 | 2,8% | 99.000 |
| 2010 | | | 27.000 | 2,7% | 97.000 |

* Het totaal van (i)vbo en lom- en mlk-scholen die vanaf 1998 langzaam worden afgebouwd en overgaan in praktijkonderwijs en lwoo.

** Inclusief lwoo-groen.

*** Omdat er leerlingen zijn die in twee voorzieningen zitten (lwoo/praktijkonderwijs én een rugzak) is het totale percentage zorgleerlingen lager dan de optelsom van praktijkonderwijs, lwoo, voortgezet speciaal onderwijs en rugzak.

Bron: OCW (interne ambtelijke rapportage) en CBS (Jaarboek onderwijs in cijfers 2007)

| | voortgezet speciaal onderwijs | | rugzak | | totaal zorgll (vo)*** |
|-------|-------------------------------------|------|--------|------|--------------------------|
| | 11.000 | 1,3% | -- | | 10,2% |
| | 16.000 | 1,7% | -- | | 13,7% |
| 9,7% | 20.000 | 2,2% | 2.000 | 0,2% | 14,6% |
| 10,2% | 24.000 | 2,4% | 5.000 | 0,5% | 15,6% |
| 10,3% | 28.000 | 2,9% | 13.000 | 1,3% | 16,9% |
| 10,1% | 33.000 | 3,4% | 16.000 | 1,7% | 17,4% |
| 9,9% | 34.000 | 3,5% | 17.000 | 1,8% | 17,3% |

Tabel 3**Kosten onderwijs per sector** (x miljard euro)

| | basisonderwijs | speciaal basisonderwijs | (voortgezet) speciaal onderwijs | voortgezet onderwijs | rugzak |
|------|----------------|-------------------------|---------------------------------|----------------------|--------|
| 2010 | 7,5 | 0,4 | 1,5 | 7,0 | 0,4 |

Bron: OCW (Kerncijfers 2006-2010)

Tabel 4**Kosten onderwijs per leerling naar sector** (per jaar, in euro's)

| | basisonderwijs | speciaal basisonderwijs | (voortgezet) speciaal onderwijs* | vmbo | havo/vwo | lwoo/praktijkonderwijs |
|------|----------------|-------------------------|----------------------------------|------|----------|------------------------|
| 2010 | 4800 | 9700 | 22.100 | 7400 | 6800 | 11.900 |

* Het bedrag voor de leerling in het (voortgezet) speciaal onderwijs is vertekend omdat hierin ook de kosten van de ambulante begeleiding van zorgleerlingen op de reguliere scholen (rugzak) in zitten. Bovendien zijn de verschillen tussen speciale scholen groot, afhankelijk van de handicap of behoefte van de betrokken leerlingen.

Bron: OCW (Kerncijfers 2006-2010)

2 Basisonderwijs

2.1 Verwarring

De locatie is zaal 'Het Anker' in Katwijk, tevens in gebruik als kerkrimte. Er is gezorgd voor broodjes kaas en kroket en een glas karnemelk. De *beamer* staat gereed, verder een flapbord en een thermometer waarop de vorderingen zichtbaar moeten worden. Dit is de tweede bijeenkomst van intern begeleiders en ambulante begeleiders in het samenwerkingsverband van 23 basisscholen in en rond Katwijk. Doel is het netwerk 'passend onderwijs proof' te maken. De opkomst met dertig mensen is groot. Vier intern begeleiders hebben moeten afzeggen omdat ze voor de klas moesten wegens ziekte van een collega.

Na de kennismakingsbingo wordt het huiswerk van de vorige keer besproken. Iedereen heeft moeten opschrijven hoe er op de eigen school, door directie en leerkrachten, gedacht wordt over passend onderwijs. De verslagen gaan rond, waarna de discussie onmiddellijk overgaat in een regen van bezorgde vragen, de ene tuimelt over de andere heen.

- Wat komt er nou precies op ons af?
- Er zijn zoveel ontwikkelingen en veranderingen, hoe kan je dat allemaal volgen?
- We moeten de leerkrachten informeren, zij moeten weten wat er komt.
- Dat is lastig, ik weet ook niet alles.
- Moeten we niet gezamenlijk een aantal zaken vaststellen, zoals de klasgrootte en het aantal zorgleerlingen per klas?
- Het is allemaal zo top down, wanneer komt er aandacht voor de leerkrachten?
- Wat voor aandacht wil je?
- Weet ik niet. Eerst scholing van leerkrachten misschien, dan pas kijken wat haalbaar is, in plaats van andersom.
- Dit gaat al 25 jaar zo, steeds weer onder een andere naam.

De gespreksleider vraagt op hoeveel scholen passend onderwijs echt aan de orde wordt gesteld? Ongeveer vijf vingers gaan omhoog.

De gespreksleider: "Ik stel vast dat iedereen in de afwachting staat."

Het is half januari 2011, ik sta aan het begin van mijn zoektocht naar de mate waarin passend onderwijs is geland in de klas en op school. De intern begeleiders zijn op de basisscholen verantwoordelijk voor het zorgbeleid en de onderwijszorg, zij zouden alles moeten weten van passend onderwijs en mij op weg moeten kunnen helpen. Daarom heb ik gevraagd of ik bij deze bijeenkomst aanwezig mag zijn. In die eerste vijftien minuten zie ik vooral grote verwarring.

Als even later de club uiteen gaat in subgroepjes schuif ik aan bij de tafel 'passend onderwijs' (andere thema's: dyslexie, hoogbegaafdheid en groepsplannen). Ook hier is er eerst verwarring als de zeven dames en een heer het eens proberen te worden over de definitie van 'passend onderwijs'. Onder het mom 'dat staat toch wel ergens, dat hoeven wij toch niet nog eens te bedenken' besluit men praktisch te worden. Wat hoort bij passend onderwijs en wat moet er gebeuren? Bij 'nascholing leerkracht' ontbrandt een heftige discussie. Scholing blijkt slechts mondjesmaat te gebeuren, onder andere omdat er geen tijd voor is. Sandra: "Ik vind de kwaliteitsverhoging van de leerkracht het allerbelangrijkste." Lia vindt dat negatief: "Je suggereert dat leerkrachten dingen niet kunnen en willen. Leerkrachten zullen zeggen: we hebben geen verhalen nodig, geef ons faciliteiten."

Het gesprek verschuift naar de directie. Er is grote twijfel of schoolleiders wel goed op de hoogte zijn. Dat moet veranderen. Nynke komt als ambulant begeleider op vele scholen: "De directeur moet passend onderwijs gaan dragen." Even later is het eerste actiepunt geformuleerd: een studiedag voor directeuren. En misschien toch ook een studiedag voor leerkrachten? Nynke: "Passend onderwijs is een mentaal model, ze moeten weten wat er aan komt."

De gemoederen raken weer verhit als het draagvlak aan de orde komt: kunnen de leerkrachten het er wel bij hebben? Marleen: "We springen heen en weer, van brandje naar brandje."

Ondanks kritiek en regelrechte verontwaardiging schikt iedereen zich loyaal naar de passend onderwijsplannen en komt men tot de volgende actiepunten: directeuren en leerkrachten informeren om de neuzen dezelfde kant op te krijgen; vaardigheden van leerkrachten vergroten en daarvoor weten wat ze nodig hebben.

Als deze conclusie wordt gepresenteerd aan de hele groep is er instemming en slechts één vraag: Zorgen jullie dat er één definitie is van passend onderwijs?

Na afloop van de bijeenkomst – de volgende is over twee maanden – blijven vier intern begeleiders uit Rijnsburg nog even hangen. Marleen vertelt dat op haar school in elke klas wel twee of drie dyslectici zitten, een of meer ADHD-ers, een autist en een hoogbegaafde. En dat in een klas met 28 tot 32 leerlingen.

Marleen: “Op het speciaal onderwijs hebben ze op vijftien leerlingen twee leerkrachten. Terwijl wij eigenlijk ook een soort speciale school worden.”

Marja: “We moeten een grens trekken.”

Marleen: “We zijn de grens al over. Maar leerkrachten zeggen dat niet snel!”

Signaleren

De Koningin Wilhelminaschool in Rijnsburg (250 leerlingen) heeft 3 rugzakken, 3 leerlingen die naar het speciaal basisonderwijs zouden kunnen, en in elke groep een of meer dyslectici, ADHD-ers, autisten, plusleerlingen, et cetera. Niet alles is even herkenbaar, vertelt intern begeleider Marleen Bloemendaal. Het volgende speelde onlangs bij twee leerlingen met leerachterstanden. De ouders signaleerden ADHD. De kinderen hebben nu medicatie, waardoor de concentratie verbetert en hun prestaties omhoog gaan. Bloemendaal: “Dan denk ik: hadden wij dit niet moeten zien?” De leerproblemen waren onderkend, maar het ene kind heeft ook dyslexie, het andere hechttingsproblemen en is licht spastisch. Oftewel: hou dat maar eens allemaal uit elkaar. Bloemendaal: “Voor passend onderwijs moet de leerkracht een duizendpoot zijn. Niet alleen leerstofverschil aankunnen, maar ook gedragskundige zijn.”

Wat dat betekent, dat de grens is gepasseerd, kunnen ze niet echt aangeven. Een relatie met leerprestaties is lastig te leggen, maar ze sluiten het niet uit. Sandra wijst op een andere grens: “We hebben een Russisch meisje op school gekregen dat geen Nederlands spreekt. Zegt een ouder van een klasgenoot tegen mij: de aandacht voor dat meisje gaat af van de aandacht voor de rest.”

Marja, nieuwsgierig: “Wat was je antwoord?”

Sandra: “Bedenk eens dat dit uw kind zou zijn.”

Marleen: “Dit is echt een dilemma.”

Op weg naar huis realiseer ik mij dat de intern begeleiders in al hun verwarring wel de goede vragen stellen. Wat betekent dat hele passend onderwijs eigenlijk concreet voor de school? In de eerste plaats voor de leerkracht: weten zij wat er aan komt en wat ze straks moeten kunnen? Gaat het om vaardigheid of om mentaliteit en faciliteit? Hoe zorg je dat ze mee gaan doen? Wat is de rol van de directeur ‘die passend onder-

wijs moeten dragen? En ouders, zij wensen allemaal het beste voor hun eigen kind, maar deze wensen kunnen onderling botsten. Welke spanningen levert dat op?

De vragen van de intern begeleiders zijn essentieel voor de introductie van passend onderwijs. Die moet ik proberen te beantwoorden. Ik doe er nog een vraag bij: Wat is de rol van de intern begeleiders zelf? En misschien nog een: Wat is de rol van het overheidsbeleid? Is er inderdaad gebrek aan duidelijkheid en twijfel over de continuïteit, en leiden die tot passiviteit?

Tenslotte ben ik vooral ook geïntrigeerd door 'de grens' die is bereikt of al is overschreden. Wat is die grens? Wat gebeurt er precies als die wordt overschreden? En valt die grens te verleggen?

2.2 Smal

Ik moet de scholen in. Om te beginnen wil ik wel eens weten wie die zorgleerlingen eigenlijk zijn en wat scholen nu al voor deze leerlingen doen. Mijn keus valt op Amersfoort, stad tussen groot en klein, in het midden van het land.

De openbare basisschool De Border ligt in de wijk Nieuwland aan de noordrand van Amersfoort. Een Vinex-achtige nieuwbouwwijk, 15 jaar jong, met veel ruime koopwoningen, bewoond door vooral midden- en hoogopgeleiden. Met ruim 600 leerlingen en 22 klassen is De Border een grote school, in een prachtig gebouw met een dakterras als (tweede) speelplaats.

Yvonne Bruggink en Piet Jousma zijn de intern begeleiders en ontvangen me in hun krappe kamertje boordevol ordners. Jousma vat passend onderwijs samen als: binnen de reguliere school kinderen opvangen die anders speciaal onderwijs zouden krijgen. Bruggink: "Dan denk ik: passend, dat doen we toch al?! We praten met iedereen, de ouders, experts, alles om iedereen zo lang mogelijk binnen boord te houden. Onze leerkrachten gaan heel ver, totdat ik op het laatst moet zeggen: dit kan niet meer."

Er is wel verschil, afhankelijk van leerling en leerkracht, voegt ze er aan toe. "Stel je hebt een medisch geval, dan zal een leerkracht van de onderbouw zeggen, af en toe billen vegen kan wel. De bovenbouwleerkracht zal daarvoor passen. Of een stuiterbal met rekenachterstand, dan zegt de een: geen probleem, terwijl de andere zegt: sorry, ik heb al een bewerkelijke groep. Een leerkracht antwoordt vanuit eigen kunnen en

eigen omstandigheden.”

De echte zorgenkindjes zijn niet de leerlingen met leerproblemen maar met gedragsproblemen. Bruggink: “Aan autisme verwante stoornissen. PDD-NOS is een lichte vorm, hoe zwaarder hoe moeilijker in de groep te handhaven.” Jousma: “Verder ADHD: druk, rennen. ODD: oppositioneel gedrag. Soms combinaties.”

Hoe weten jullie dat het gedrag een naam heeft anders dan gewoon druk of stil?

Jousma: “Als gedrag de prestaties of de orde van de klas beïnvloedt, moet je handelen. Wanneer dat niets oplevert ga je verder zoeken, ouders adviseren naar de huisarts te gaan, experts erbij halen. De diagnose ADHD of autisme wordt gesteld na onderzoek.” De school heeft vijf leerlingen met een rugzak, maar in totaal zijn er op De Border wel zo’n vijftig leerlingen met een of ander label. Jousma: “Meer als je dyslexie mee telt.”

Met stijgende verbazing hoor ik hoe gesystematiseerd problemen worden aanpakt. Leerlingen die door leren of gedrag uitvallen, krijgen een eigen handelingsplan (zie kader pag. 30). Omdat dat aantal te groot werd, op het laatste waren er 125 handelingsplannen, is de school gaan werken met groepsplannen. De leerkracht deelt zijn klas voor taal en rekenen in in drie niveaugroepen: de basisgroep, de groep die extra uitdaging vraagt en de groep die extra ondersteuning vraagt, elk met eigen doelen, materiaal en methode. Na tien weken gaat de school dicht voor een ‘studiedag’, dan evalueren de leerkrachten de resultaten en schrijven een nieuw plan, met zo nodig een nieuwe indeling. Jousma: “Leerkrachten kunnen dat samen doen en hulp vragen van ons. De plannen, inclusief resultaten, worden in het systeem gezet, zodat wij ze kunnen bekijken en volgen.”

De lessen gaan vervolgens ook op niveau. De sterken gaan meteen aan de slag, voor de rest van de klas geeft de leerkracht kort een instructie. Als iedereen aan het werk is, kan de leerkracht aan de instructietafel met de zwakke leerlingen extra uitleg en hulp geven. Jousma: “Daar bovenop kunnen een of twee leerlingen individueel nog extra aandacht krijgen van de leerkracht. Die moet ondertussen ook aandacht en schouderklopjes geven aan de gemiddelden en de sterken.”

Handelingsplan en groepsplan

Onderwijs is de laatste tien jaar sterk geformaliseerd en geprotocolleerd. Wanneer een leerling een hardnekkig probleem heeft of geeft, is de eerste actie een handelingsplan. Dit plan beschrijft de beginsituatie, het doel, de middelen – dat alles uiteraard 'SMART' – en bestrijkt een periode van zes tot twaalf weken. Het plan wordt opgesteld door de leerkracht in samenspraak met de intern begeleider en ouders. Vaak moeten die laatste een handtekening zetten. Als er geen succes is komt het kind in een teambespreking. Ongeveer 10 tot 15 procent van de leerlingen komt op enig moment aan de orde voor extra aandacht. Ongeveer 5 procent krijgt langer aandacht. Zo nodig worden deskundigen van buiten om hulp gevraagd voor observaties, advies of onderzoek.

Dit is individuele actie, waarvan nauwkeurig verslag moet worden gedaan ten behoeve van dossiervorming. De Inspectie controleert hierop. Daarnaast werken steeds meer scholen met groepsplannen. Daarin staat per klas per periode het lesaanbod naar niveau (zwak, gemiddeld, goed). Dit is iets anders dan gedifferentieerde instructie (drie niveaus) die door de Inspectie als standaard wordt verondersteld. Of dat ook werkelijk op alle scholen gebeurt, is een ander verhaal.

De Border heeft hiermee een onderwijsinrichting naar de moderne inzichten van differentiatie. Bruggink: "Het pure klassikale onderwijs kan niet meer." Jousma: "Dan gaan kinderen die het al lang snappen en of juist helemaal niet snappen, klieren. Het is puur klassenmanagement. Rust en structuur. Daar hebben leerlingen met gedragsproblemen ook baat bij." Bruggink: "Onderwijs op maat, inclusief meer aandacht voor de meerbegaafden, en daar ook alles uithalen." Jousma: "Dat geldt vooral ook voor de middengroep. Er gaat zoveel aandacht naar de zwakken en begaafden dat de gemiddelden uit de aandacht verdwijnen. Daar kan je waarschijnlijk het meeste rendement van je onderwijs halen."

De inzet is dus niet: iedereen naar een minimumniveau tillen, maar iedereen een maximale stap laten maken?

Bruggink en Jousma knikken. Jousma: "Met een kanttekening bij 'iedereen', omdat het soms niet lukt. Lesgeven blijft bij ons wel een groepsgebeuren."

Als voorbereiding op passend onderwijs heeft het bestuur van de Meerkoning, waaronder De Border valt, voor al haar scholen een zorgprofiel laten opstellen. De leerkrachten is gevraagd aan de hand van casussen wat zij en de school aankunnen. Uitkomst was dat De Border een smalle zorgschool is, dat wil zeggen, niet veel extra zorg aan kan, of in dit geval: denkt aan te kunnen. Ondanks het uitgebreide en moderne zorg- en onderwijsbeleid.

Bruggink: "In sommige landen heb je alles bij elkaar, tot en met zwaar lichamelijk gehandicaptten. Moeten wij ook die kant op?" Jousma: "Kinderen voelen zich prettiger onder gelijken. En leerkrachten zijn te beperkt om alle zorgleerlingen te kunnen onderwijzen." Hij vindt dat leerkrachten onvoldoende de tijd nemen voor nascholing."

Bruggink: "Soms vragen leerkrachten wel eens: heb je een boek over PDD-NOS? Het lastige is dat ze steeds weer andere soorten problematiek in de klas krijgen."

Grote of kleiner

Als gevolg van financiële problemen bij het bestuur heeft De Border de groepen groter moeten maken. Intern begeleider Jousma: "Daar komen straks de bezuinigingen door passend onderwijs bovenop. Bij WSNS kwam er juist extra geld voor kleinere groepen." *Zijn kleinere groepen altijd beter?*

Jousma: "Uit evaluaties van Cito-scores blijkt dat een groepsgrootte geen invloed heeft op prestaties. Toch voelt klein beter. Leerkrachten hebben meer tijd en leerlingen meer rust en ruimte."

Hier staat wetenschappelijke tegenover het professionele ervaringsoordeel?

Jousma: "Verplaats je in de leerkracht. Een klas van 30 leerlingen, met een ADHD-er die altijd zeer aanwezig is, plus dyslectische leerlingen die een apart leesprogramma hebben en een autist die structuur nodig heeft. Die stress, daar gaat het om."

Jij zegt: kijk naar de leerkracht.

Jousma: "Het gaat de leerkracht niet om te veel zorgleerlingen. Vraag hem maar. Als de klas kleiner is neemt hij die zorgleerlingen er zonder morren bij."

2.3 Breed

Een paar dagen later ben ik weer in Amersfoort. Van hetzelfde bestuur bezoek ik een school in een achterstandsbuurt en dus met een heel andere populatie. Openbare basisschool 't Spectrum staat in de wijk Schuilenburg aan de oostkant van Amersfoort. Troosteloze rijtjes duplexwoningen, tussen flats met veel satellietshotels en een uitgeleefd winkelcentrumpje. Daarachter een plein met functionele nieuwbouw waarin allerlei buurtvoorzieningen zitten waaronder ook 't Spectrum. Binnen schiet de conciërge me meteen aan of hij iets voor me kan doen, 'en een kop koffie misschien?'

't Spectrum is een brede school met in hetzelfde gebouw een peuterspeelzaal, kinderopvang, ouderkamer, buitenschoolse opvang. Hilda Reitsma, intern begeleider, neemt me trots mee de school door. Veel klaslokalen staan open, kleine groepen, meestal rustig aan het werk. Veel eigen werk aan de muren. In de onderbouw wordt gebruik gemaakt van de methode 'Ik en Ko' en omdat Ko net deze week jarig was hangt er veel feestmateriaal.

Het pedagogisch beleid van 't Spectrum is gebaseerd op rust en regelmaat. In de klassen hangen de bordjes met de vijf stappen waarin elke les verloopt, waaronder aan het begin het vaststellen van het doel en aan het eind evalueren 'wat we geleerd hebben'. Reitsma: "Structuur is heel effectief, zeker voor onze doelgroep."

't Spectrum is een 'kleurrijke' school met veel nationaliteiten. De ouders van de ruim 240 leerlingen zijn laagopgeleid. Dankzij de gewichtregeling is er geld voor kleine klassen van tussen de 15 en 20 leerlingen. Groep 5 heeft nu 27 leerlingen maar dat is uitzondering. Reitsma: "Door taalproblemen is driekwart van onze populatie eigenlijk een "zorgleerling".

De problematiek is anders dan op De Border. Het gaat in de eerste plaats om sociaal-emotionele problemen door gebroken gezinnen, woonsituaties (grote gezinnen in kleine huizen), verwaarlozing, financiële problemen en geweld. Bijna alle kinderen hebben wel een verhaal.

Verder zijn er veel leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen, met name taalachterstanden. Voor de allergrootste achterblijvers heeft de school een passende aanpak in de vorm van een zogenoemd 'ontwikkelingsperspectief'. Reitsma: "Dit zijn leerlingen die anders naar het speciaal basisonderwijs zouden moeten, het vroegere mlk en lom, maar die wij met een ontwikkelingsperspectief op school houden. Daarvoor onderzoeken we eerst wat een kind kan, stellen we lange termijndoelen, en op basis daarvan een eigen programma met tussendoelen die voortdurend getoetst worden. Dat kan betekenen dat een leerling van groep 7 taal doet op groep 5-niveau." De school heeft zes leerlingen met een dergelijk programma."

"De ouders willen graag dat hun kind op school blijft. Leerlingen voelen zich hier plezierig. En wat het speciaal basisonderwijs kan, kunnen wij ook. Wij hebben ook kleine klassen." Het vraagt veel van leerkrachten, stelt Reitsma, maar het geeft ze ook veel voldoening. "Deze leerlingen deden het niet goed, ze haakten af. Met een individuele leerlijn bloeien ze op. Het vraagt bij bepaalde vakken aparte instructie, ga maar uit van twee maal vijftien minuten per kind per dag, dus met twee kinderen is dat al een uur per dag. Meer kan niet. Tenzij er assistentie is in de klas. Die is er niet. Voor leerlingen met zo'n ontwikkelingsperspectief krijg je geen extra geld."

Ten slotte zijn er ook hier gedragsproblemen. Reitsma: "Onze leerlingen zijn erg druk of juist erg teruggetrokken. Daarnaast is er groepsdynamiek, die soms tot onrust leidt." 't Spectrum is een fusieschool en bij de start zeven jaar geleden was er onduidelijkheid over de regels, vertelt Reitsma: veel geschreeuw, geren, gesprong. Leerkrachten voelden zich niet prettig. Toen is gekozen voor het programma van de Vreedzame School, waar regels en structuur onderdeel van zijn.

Reitsma: "Het werkt. Als er orde is, is er minder kans dat leerlingen gaan flippen. Leerkrachten hebben een gereedschapskist met preventieve acties. Je moet het goede bevestigen en verkeerde negeren, zulk soort dingen. Kinderen dagen uit, dan moet je niet gaan boksen, maar judoën. Meebewegen."

Reitsma schat het aantal individuele handelingsplannen op drie per klas. Daarnaast heeft elke leerkracht nog wel een paar leerlingen meer impliciet op het oog. Rugzakken heeft de school niet. Reitsma: "Autisten? ADHD? Geen idee of wij die hebben. Het zijn problemen die opgaan in al die andere problemen. Plus de ervaring van leerkrachten, plus structuur die goed is voor autisten en rustig voor ADHD-ers. Plus kleine klassen."

Toch kan 't Spectrum niet altijd passend onderwijs leveren en wijst af en toe door of neemt een kind niet aan. Lastig is dat de school geen lift heeft. "Vorig jaar hadden we een meisje met beenprothesen. Dat was een heel gesleep iedere keer de trap op. Ze is inmiddels verwezen naar het speciaal basisonderwijs, niet vanwege de benen maar om de combinatie met leerproblemen en oorlogstrauma's." Het gaat overigens ook om een houding, bevestigt Reitsma: "Medische problemen vinden onze leerkrachten hun taak niet. 'We zijn geen verpleegkundigen' zeggen ze dan." Op 't Spectrum is afgesproken dat leerkrachten geen medische handelingen doen.

Te intensief

Onlangs besloot 't Spectrum een meisje van 4 jaar met een cluster 2-indicatie niet toe te laten. "Het kind heeft taalproblemen, maar het is onduidelijk of dit een taalachterstand is of een stoornis. Bovendien had het kind een voorgeschiedenis. In overleg met de ouders en hulpverleners hebben we de onderwijsbehoefte van het kind bepaald en vastgesteld dat we dat niet aankunnen. Te intensief voor ons. Zelfs een klas met 20 leerlingen is dan te groot. Dit kind heeft bovendien een rijke taalomgeving nodig en die kunnen wij niet bieden. Gemiddeld hebben onze leerlingen bij binnenkomst een woordenschat van duizend woorden, terwijl het landelijke gemiddelde vierduizend is. Daar kwam nog bij dat de leerkracht met zwangerschapsverlof gaat en de duo-leerkracht een paar maanden weg is om andere redenen en dat je dus met vervangers zit. We kunnen kijken of ze over bijvoorbeeld twee jaar hier alsnog kan komen. De school heeft de ouders geholpen een passende school te vinden.

Net als De Border heeft 't Spectrum ook een zorgprofiel laten opstellen. Uitkomst: 't Spectrum is een brede zorgschool. Dit is niet objectief, maar een zelfbeeld. Reitsma: "We zijn gewend dat leerlingen zorg nodig hebben." Ze plaatst wel een kanttekening: "Er is een verschil tussen willen opvangen en goed kunnen opvangen."

De school steekt in dat laatste wel energie. Een gedragspecialist geeft twee- à driemaal per jaar teamscholing. Daarnaast kan deze specialist zes dagdelen per jaar in de groepen komen kijken als de leerkracht daar om vraagt, inclusief nagesprek en handelingsadviezen. Reitsma: "Daar moeten we nu in minderen, want er is niet genoeg geld voor. Passend onderwijs zou die faciliteiten moeten bieden."

Reitsma doet zelf ook coaching en videobegeleiding. De school heeft geen ambulante begeleiders (geen rugzakken) en de *remedial teachers* zijn vorig jaar als gevolg van bezuinigingen door het bestuur geschrapt. Maar als Reitsma één ding nodig heeft voor passend onderwijs, dan is dat maatschappelijk werk. "Voor de problemen van onze leerlingen is dat essentieel. Het zat in school, maar het is wegbezuinigd door de gemeente."

2.4 Attitude

Twee scholen: aan de ene kant een school met leerlingen van hoger opgeleide ouders, een school ook met een modern zorgbeleid, maar het team denkt dat ze niet veel zorg aan kan. Aan de andere kant een school met kinderen uit gezinnen met veel sociale problematiek, waar bijna alle leerlingen zorgleerling zijn, en dit team zegt dat het veel zorg aan kan. Hoe moeten we dit verschil interpreteren? Is de ene school een voorbeeld voor de ander? In welk opzicht dan: schoolcultuur, docentenkwaliteit, begeleiding? Speelt het verschil in klassengrootte hier een rol? Ik heb advies nodig.

Sandra Koot heeft drie petten op, zo zegt ze zelf: een commerciële als trainer op scholen, een vakbondspet als voorzitter van de Stuurgroep Passend Onderwijs van het CNV en die van docent aan het Seminarium voor Orthopedagogiek in Utrecht. Tot 2010 was ze voorzitter (en oprichter) van de Landelijke Beroepsgroepen voor intern en ambulante begeleiders. Als iemand overzicht heeft van passend onderwijs, dan moet zij dat wel zijn. In huize Koot, met een jonge hond aan mijn voeten, krijg ik een stoomcursus 'Passend Onderwijs'.

Vooraf waarschuwt ze voor een verkeerde interpretatie van zorgprofielen. Die zijn vaak niet meer dan een beschrijving van de situatie. In ons geval: De Border is een smalle school, 't Spectrum een brede; het profiel vertelt wat de school is, niet wat ze kan en hoe dat is op te rekken. Dat laatste is de relevante vraag.

Zorgprofiel

Voor een zorgprofiel zijn drie termen van belang. 1. De *basiszorg* is wat een school aan kan op basis van het team, het gebouw, de didactiek, de zorgstructuur etc. De basis kan smal zijn, dan zal een school veel verwijzen, en hij kan breed zijn en dan kunnen veel kinderen worden opgevangen. 2. De *breedtezorg* zijn de extra's in school om meer aan te kunnen, zoals externe hulp van ambulant begeleiders, schoolmaatschappelijk werk, etc. 3. De *dieptezorg* omvat de zorg buiten school, met name de speciale scholen. Een samenwerkingsverband krijgt met alle schoolprofielen een overzicht van wat de aangesloten scholen samen aan zorg bieden en van de eventuele zorgtekorten. Ze moet zorgen voor een dekkend aanbod. Met passend onderwijs gaat er straks geen geld meer naar de leerling (rugzakjes), maar gaat er een grote zak geld naar de samenwerkingsverbanden ter financiering van de dieptezorg en breedtezorg. Wat overblijft kan verdeeld worden over de scholen.

Wat bepaalt wat een school aan kan? Het begint met een goede zorgstructuur, doceert Koot. Als een leerling een probleem heeft of geeft, wordt actie ondernomen, van handelingsplan tot en met verwijzing naar externe hulp. Die zorg moet ingebed zijn in een onderwijsvisie, die oog heeft voor verschillen, met groepsplannen en gedifferentieerde instructie. De Border en 't Spectrum voldoen hieraan. Maar Koot, die op veel plekken komt, weet dat dat lang niet geldt voor alle scholen in Nederland.

De tweede factor die bepaalt wat een school kan is leiderschap: een directeur die stuurt en stimuleert, zowel organisatorisch als onderwijskundig, samen met een goede intern begeleider. Koot: "Er is veel verschil in kwaliteit en invulling. Soms is de intern begeleider alleen administratief en coördinerend bezig. Anderen begeleiden leerkrachten en komen in de klas. Nog beter is het als de intern begeleiders ook coaches zijn. Het beste is als ze ook lijnen uitzetten voor de school, samen met de directeur." (De Amsterdamse intern begeleider Bauk van Wijk definieert passend onderwijs grappend als: de intern begeleider niet voor de klas zetten bij ziekte van een leerkracht.) Op de derde plaats is de zorgkwaliteit afhankelijk van de professionele cultuur. Dat is de mate waarin men elkaar kan adviseren, kritiseren en

corrigeren en bij elkaar de klas kan binnen lopen. Vierde factor en lest best: goede leerkrachten.

Over die 'goede leerkrachten' heeft Koot wel een verhaal, maar eerst moet ze iets vertellen over de leerlingen. 10 tot 15 procent van hen vormen, al dan niet tijdelijk, een probleem. Deels zijn dat leerproblemen, deels, ongeveer 5 procent, gedragsproblemen. Bij die laatsten zit de kneep. Koot: "Onderzoek laat zien dat leerkrachten het omgaan met verschillen als grootste probleem ervaren en meer specifiek met kinderen met gedragsproblemen. Slechthorendheid, slechtziendheid en andere handicaps zijn zichtbaar en begrijpbaar en vergen 'technische' aanpassing, een specifieke lesmethode of lift of ringleiding. Gedragsproblemen zijn onvoorspelbaar, die gaan over interactie, dus ook over het gedrag van de leerkracht. Denk hierbij aan autisme, ADHD, oppositioneel gedrag."

Dus is het begrijpelijk dat leerkrachten hier moeite mee hebben?

"Op de pabo hebben ze er niets over geleerd. Ze hebben geen kennis en geen vaardigheden. Die kinderen kunnen enorme stoorzenders zijn. Maar de mate waarin je dat ervaart is subjectief."

In dat laatste zit het aangrijpingspunt voor passend onderwijs, volgens Koot. "Kennis en vaardigheden beïnvloeden hun attitude. Hoe sterker leerkrachten zich voelen, hoe minder angst er zal zijn voor passend onderwijs." Grenzen verleggen, op zijn Ratelbands. Gezien haar vakbondspet heeft Koot een tegendraads standpunt: "Meer geld is geen garantie dat het goed komt. Leerkrachten moeten handelingsvaardigheden leren, gecoacht worden en zelfvertrouwen krijgen. Hier zijn de intern begeleider en directie nodig met goed leiderschap en visie." Al voegt ze hier nog wel iets aan toe: meer geld is niet doorslaggevend, maar omgekeerd levert bezuinigen niet per se meer passend onderwijs op.

2.5 Verschillen

Dus volgens Sandra Koot zijn attitude en handelingsvaardigheid van de leerkracht en leiderschap en visie van de directie en intern begeleider de sleutels naar passend onderwijs. Om het simpel te zeggen: leerkrachten moeten gaan houden van verschillen, en hierbij moeten ze geholpen worden door directie en intern begeleider.

Koot troont me mee een school in. De Koekoek in het centrum van Utrecht. Een levendige, zorgzame, veilige school met nieuwsgierig en leergierige kinderen van hoog opgeleide (GroenLinks)ouders, zo typeren de leerkrachten hun eigen school. Het team heeft een studiedag onder leiding van Koot als onderdeel voor het opstellen van een zorgprofiel. Directeur Elisabeth Boos is zo gastvrij om mij daarbij toe te laten. In het zolderlokaal van het monumentale schoolgebouw nemen de leerkrachten het eigen functioneren onder de loep: welke verschillen zijn er tussen leerlingen, bieden we wat ze nodig hebben, wanneer noemen we een verschil een zorg, waarin zijn we goed en waarin moeten we ons nog ontwikkelen?

De leerkrachten zijn opmerkelijk zelfkritisch, of misschien beter gezegd, onzeker, over hun eigen didactische functioneren, met name over het verschil maken. Dit wordt deels aan de methodes toegeschreven maar vooral aan een combinatie van vaardigheden en omstandigheden. Marianne: "Het lukt niet om iedere leerling te bedienen, zoals je wel zou willen. Dat is de dagelijkse werkelijkheid. Ik zie leerlingen afhaken omdat het te snel gaat of juist te langzaam, om die te bedienen ontbreekt de tijd en mogelijkheid." Henny: "Ik doe iedere dag kinderen tekort."

Annelies: "Ik zou naast de hoogbegaafde en zwakke leerlingen willen gaan zitten, alle leerlingen verdienen zo goed mogelijk en zo veel mogelijk aandacht. Maar dat vereist meer handen in de klas. Daarom is de bezuiniging van passend onderwijs zo verkeerd."

Koot kaatst de bal terug: "Het is niet alleen een kwestie van geld, ook een manier van lesgeven."

Annelies: "Ik ben behoorlijk creatief, als ik dat van me zelf mag zeggen, toch lukt dat niet altijd. Sommige leerlingen worden nu onvoldoende bediend en in dat geval moet je concluderen dat een leerling beter niet op het reguliere school kan blijven."

Bredere trend

Bauk van Wijk, intern begeleider op de Leonardo da Vincischool in Amsterdam, wijst er op dat passend onderwijs onderdeel is van een bredere trend. Passend onderwijsbeleid gaat over zorgleerlingen op de reguliere scholen houden en hen passend bedienen. De verdergaande trend is elke leerling, zwak, middel of hoogbegaafd, naar behoefte onderwijs geven. Hierbij horen opbrengst- en handelingsgericht werken en mikken op maximaal rendement per kind. Dit is de meetlat die de Inspectie tegenwoordig langs de scholen legt. "Niet alleen de vraag: wat doe je met de D-tjes en E-tjes, maar ook: welke resultaten boek je met de A-tjes, B-tjes en C-tjes." Meer nog dan de passend onderwijs vereist het opbrengstgericht werken de vaardigheid van het differentiëren, aldus Van Wijk.

In de pauze met een Griekse maaltijd zit ik naast René. Hij herkent het verhaal van zijn collega's: "Je schiet te kort, zelfs al met de gewone leerlingen. Hoe moet dat als er met passend onderwijs nog meer verschillen in de klas komen?"

's Middags legt het team onder leiding van Koot de vinger op een aantal andere zwakke plekken, zoals het opbrengst- en handelingsgericht werken. De stemming leidt er in het geheel niet onder, integendeel, de sfeer is die van 'de schouders er onder'. De dag eindigt in grote eensgezindheid over een rijtje prioriteiten dat er niet om liegt: meer opbrengstgericht werken, groter bewustzijn van verschillen in onderwijsbehoeftes van leerlingen, versterking van de capaciteiten van leerkrachten om te differentiëren (inclusief beter klassenmanagement) en verbetering van de handelingsplannen en het handelingsgericht werken. Dat alles om meer aan te kunnen.

Na afloop evalueren Koot en directeur Elisabeth Boos de studiedag. Boos zit ruim dertig jaar in het onderwijs en sinds 2004 op deze school. Ze is het type van 'niet zeuren maar doen'. Ze is niet verrast, ze weet dat haar team niet sterk is in differentiëren, in optimaal gebruik maken van de methode, in werken met handelingsplannen en in verslaglegging. Boos: "Ze werken heel hard, daar ligt het niet aan. Ze hebben hart voor de leerlingen, ze zijn de school niet uit te slaan." Maar wat in de klas gebeurt, is niet allemaal even nuttig. "Een deel van de leerkrachten heeft problemen met het klassenmanagement, en heeft daardoor niet de rust en de ruimte om leerlingen alleen of in groepjes te laten werken. Het lesgeven is gericht op de leerkracht, zonder dat dit veel oplevert."

Juist daarom is ze zo tevreden over vandaag. "Er was inzet en strijdlust. Ze hebben nu zelf de prioriteiten gesteld om zich te verbeteren."

2.6 Gebrek aan tijd

De leerkrachten van De Koekoek weten niet precies wat passend onderwijs betekent. Maar ze weten wel dat de verschillen in de klas zullen toenemen. Ze zijn bereid zich te verdiepen in een andere didactiek. Maar ze geloven niet dat het kan zonder faciliteiten als assistentie in de klas. Ze zijn niet de enigen.

Na de grote stad Utrecht wil ik wel eens naar een meer dorpsachtige school. Het wordt Den Ham, een brinkdorp in Overijssel met een kleine

zesduizend inwoners. Daltonschool De Maten laat me graag zijn praktijk zien. In een bomvolle kleuterklas houdt juf Jaqueliën de 26 kinderen rustig en in groepjes aan het werk. Een leerling is slechthorend en is met zender en ontvanger aan de juf verbonden. Groep 6 heeft gymnastiek en juf Monique moet veel aandacht geven aan twee autistische jongens die niet goed tegen hun verlies kunnen. De taalles in groep 5 verloopt vlekkeloos; de dertig kinderen zijn zelfstandig aan het werk en om de beurt komen leerlingen aan de instructietafel bij juf Toby. De druktemaker in deze klas is vlijtig bezig. Na afloop vertelt Toby Drost dat het niet vaak zo goed gaat. "Hij is ADHD-er en zo rumoerig dat anderen niet door kunnen werken."

Ik zit met Toby Drost in de lerarenkamer. Jaqueliën Ekkelkamp van groep 1/2, Monique van Steenbruggen van groep 6 en Gré Schuurman, groep 3, schuiven ook aan. En Jiska Nijland, de intern begeleider. Monique is de Benjamin van het gezelschap. "Ik kreeg vorig jaar twee autisten in de klas. Daar had ik op de pabo weinig over geleerd. Ik heb de zomervakantie gebruikt om me voor te bereiden." In haar groep heeft ze naast de twee autisten maar liefst acht zittenblijvers die veel aandacht vragen, en een hoogbegaafd meisje.

De leerkrachten voelen zich door de plannen letterlijk in de hoek gedrukt. Toby: "Ik heb niet gekozen voor speciaal onderwijs, maar moet nu wel zorgleerlingen accepteren. Ik doe wat ik kan, maar wil ik het wel?" Gré: "Ze leggen de problemen bij ons neer. We hebben meer handen in de klas nodig."

Gebrek aan tijd breekt ze op. Ze sommen op wat ze buiten de les moeten doen: nakijken, voorbereiden, team- en bouwvergaderingen, informeel overleg (duo, ict, bibliotheek), kind- en groepsverslagen, ouders; daarbovenop extra's als schoolkrant, feestdagen, projecten, gedichtendag, boekenweek, uitjes naar de tuin, toneel, zwemmen. Maar ze hebben ook gebrek aan tijd in de klas. Jiska: "Op papier past het. Je bedenkt een les, een opbouw over een week of een periode, een project waar alles aan bod komt. Vervolgens loopt het altijd anders

"Wat komt er tussen?"

Jiska: "De leerlingen! Met twintig of dertig leerlingen in de klas lopen de dingen altijd anders. Niet alleen de zorgleerlingen. Wat kinderen mee van huis nemen, hun stemming, hun verhalen. Je eigen stemming. Wat zich opdringt van buiten, een ruzie in de pauze, een ongelukje op de wc,

ziekte. Ik ben twaalf jaar van de opleiding. Daar hebben we het nooit gehad over wat het betekent, al die extra dingen, nooit aan de orde geweest. Op de pabo moest elke les leuk zijn." Monique: "Op stage verzon ik altijd de perfecte les uit het boekje, maar het paste nooit in het rooster." Jiska: "De oplossing heet dan: organiseren. Dat is theorie, leerlingen passen daar niet in." Toby: "Laatst komt een leerling overstuur de klas in, is er iemand overleden thuis. Dat verdient aandacht." Jiska: "Bij de maandelijkse test van het luchtalarm slaat een autistische leerling op tilt. Dus moet je hem voorbereiden, dat is 5 minuten per maand, maar van dit soort 5 minuten zijn er heel veel."

Gré: "Je moet voortdurend prioriteiten kiezen. Als je naar de ene gaat, ga je niet naar de andere. Dus doe je leerlingen en ouders te kort." Toby: "We hebben hulp nodig en extra handen." Ze richt zich, bijna boos, tot Monique die vlak daarvoor vertelde dat ze de voorjaarsvakantie had gebruikt voor een 'categorieanalyse' van de rekenproblemen van een van haar leerlingen. "Jij werkt vijftig of meer uur per week. Je moet op een gegeven moment zeggen: het is af." Ze wordt emotioneel, ze zegt het eigenlijk ook tegen zichzelf. "Altijd heb je Pietje of Marietje in je hoofd, waar nog iets mee moet. Je hebt een ideaalbeeld voor ogen, daar vol doe je niet aan en dus heb je altijd het gevoel dat er meer moet. Altijd schuldgevoel."

Volgsysteem

Marleen Bloemendaal, intern begeleider van de Koningin Wilhelminaschool in Rijnsburg, laat me in haar kantoortje het digitale leerlingvolgsysteem *ParnasSys* zien. Ze klikt een willekeurige groep aan. Van elke leerling staan hierin de persoonsgegevens, inclusief het BSN, de personalia van de ouders (nationaliteit, herkomst, opleiding) en medische gegevens, vermeld. Maar alles draait om de onderwijsgegevens. Om te beginnen staan hier de individuele handelingsplannen, in deze groep zijn dat er tien. Plannen worden gemaakt voor technisch lezen, begrijpend lezen, spellen en rekenen en zijn grotendeels standaard. Voor elke leerling past de leerkracht de scores aan, de doelen en de middelen. De aanpak is altijd min of meer gelijk: inzet van *remedial teaching*.

Vanaf groep 4 gaat de school nu werken met groepsplannen, met een indeling van de leerlingen in drie niveaus met per niveau doel, de middelen, organisatie en evaluatie. De toetsresultaten, zowel van de methode als van Cito, worden per leerling ingevoerd. De scores krijgen automatisch (waarschuwend) kleurtjes mee: rood, blauw, groen. Het programma maakt het mogelijk de ontwikkeling per leerling per vak over meerdere periodes in kleurengrafieken weer te geven, ten opzichte van een gemiddelde. Dit zelfde kan ook voor de hele groep (en voor de hele school). Het systeem geeft ook inzicht in de prestaties van de leerkracht. Bij beoordeling van de resultaten kan dus steeds de vraag gesteld worden: ligt het aan de methode, leerling, leerkracht of de toetsen (of een combinatie van factoren)?

2.7 Grenzen

Als de tijd schaars is en er dus prioriteiten gesteld moeten worden, komt ook de effectiviteit in beeld. Jiska: "De energie die we steken in E-leerlingen om er een D van te maken, kunnen we niet gebruiken om C-tjes en B-tjes op te krikken. Daar valt misschien meer winst te behalen." Monique wijst op de laatste Cito-toetsresultaten. "De plus-leerlingen hebben het heel goed gedaan en de zorgleerlingen zorgden niet voor verrassingen en bleven laag; praktijkonderwijs en lwoo. Terwijl de middenmoot net niet voldeed, althans minder dan je hoopt." Toby: "Met die D/E-tjes ben je dan acht jaar mee bezig geweest, en dan komen ze toch niet verder dan het praktijkonderwijs."

Is dat verspilde tijd?

Toby: "Het is fijn voor die leerlingen, dat meen ik. Maar ik ben er niet altijd gelukkig mee want het gaat ten koste van anderen." Althans, zo voelt ze er ten overvloede aan toe: in deze situatie, zonder hulp.

Heeft Koot gelijk: gaat passend onderwijs in de eerste plaats om attitude en vaardigheid en is meer geld geen oplossing? Of zijn ook de middelen van belang voor voorzieningen als begeleiding, kleinere klassen of meer handen in de klas? Anders geformuleerd: moeten naast de grenzen van de leerkracht ook de grenzen van de school verlegd worden?

Halverwege mijn ontdekkingsreis heeft de minister van Onderwijs in een brief aan de Tweede Kamer haar definitieve plannen geopenbaard. Passend onderwijs krijgt voor leerkrachten onmiddellijk een kleur, namelijk die van een bezuiniging. Twee weken later trekt een protestmanifestatie in Nieuwegein duizenden leerkrachten. Ik raak in gesprek met enkele personeelsleden van Obs De Oversteek uit Nijmegen. Boos zijn ze. Een paar dagen later ga ik langs voor hun verhaal.

De school ligt middenin de nieuwbouwwijk Oosterhout, onderdeel van de Waalsprong van Nijmegen. De ruim 900 leerlingen – een van de grootste basisscholen van Nederland – zitten in een prachtig gebouw van drie hoog, bedekt met antracietkleurige platen à la Belgisch leisteen, waarin ook een bibliotheek, sporthal, theaterzaal en sociale en medische voorzieningen onderdak hebben. De populatie van de school bestaat uit kinderen van de goed opgeleide middenklasse. Acht rugzakkers heeft De Oversteek. De schoolgids noemt passend onderwijs een van

de vier pijlers van de schoolvisie. De nieuwsbrief van februari kopt: 'Nee tegen bezuiniging, ja tegen passend onderwijs'. De adjunct-directeuren Moniek Hoenekamp en Annejan Kroneman ontvangen me in de directiekamer. Hoenekamp: "In de informatie over passend onderwijs aan de ouders zeggen we over passend onderwijs: aansluiten bij wat de leerling nodig heeft, voor zover het organisatorisch past."

'Voorzover het past': dat laat nog alles open.

"Er zijn grenzen", zegt Kroneman. Hoenekamp verduidelijkt: "We hebben op school ondermeer een leerling met het syndroom van Down, iemand met een gehoorprobleem en iemand met een motorische stoornis, maar wellicht dat we een volgende leerling met een van deze problemen toch af moeten wijzen. De grens wordt bepaald door een combinatie van de soort problematiek, vereiste zorg- en onderwijsbegeleiding, vereiste faciliteiten, beschikbare ondersteuning, samenstelling en grootte van de groep."

Daarmee zijn we bij de actualiteit. Kroneman: "Als door de bezuinigingen de ondersteuning door ambulante begeleiders minder wordt dan zullen we vaker 'nee' moeten zeggen." Hoenekamp: "Stel een leerling heeft PDD-NOS, dan is dat een stuk lastiger in een groep van dertig of meer leerlingen. Al helemaal als daar meer zorgleerlingen in zitten." Kroneman: "Dat gaat gebeuren want de clusterscholen [voor speciaal onderwijs; jvdm] moeten krimpen."

Bereidt de school zich voor op passend onderwijs? Of anders gezegd: probeert de school haar grenzen op te rekken? Kroneman: "Er is geen uitgestippeld plan, maar we zitten niet stil. Het team gaat scholing krijgen in psychopathologie, de kenmerken van stoornissen en hoe die aan te pakken." De leerkrachten krijgen sinds twee jaar training in gespreksvoering met ouders. Hoenekamp: "Dit wordt om het voorzichtig te zeggen ook steeds complexer."

Geef leerkracht het stuur terug

Leerkrachten doen enorm hun best om zorgkinderen op school te houden, zegt Claudia Beekman, intern begeleider van obs Mettegeupel in Oss. Het probleem is de drukte, de veelheid aan andere dingen die ze moeten doen. "Wat moet veranderen is dat leerkrachten het stuur terug moet krijgen, geef ze de verantwoordelijkheid om soms 'nee' te zeggen. De klas moet met stip op 1 staan en niet zoals nu op 20." Laika Cortenbach, directeur van obs Uilenspiegel in Boekel, is het daar mee eens. "Ik stimuleer dat. Bijvoorbeeld, de leerkracht van groep 8 wordt bestookt met verzoeken van middelbare scholen om informatie over aangemelde leerlingen, dat kost enorm veel tijd. 'Het moet', zegt hij. 'Waarom?', heb ik gezegd. De leerkracht moet kritischer zijn." Beekman: "Geweldig. De directeur moet de leerkracht hierin steunen."

Verder heeft de school een zorgstructuur voor signalering en hulp, zowel binnen als buiten de klas. Daarnaast wordt gewerkt aan de invoering van het werken met groepsplannen. Hoenekamp somt het inmiddels bekende rijtje zorgleerlingen op: hoogbegaafden, dyslectici ("groeit explosief"), dyscalculici, autisten, ADHD-ers. Dan heb je nog de sociale problematiek. "Met name scheidingen; deze wijk heeft een van de hoogste scheidingspercentages van Nederland. De betrokken kinderen vragen altijd extra aandacht." Dan heb je nog faalangstige kinderen, vervolgt Hoenekamp. En niet te vergeten de incidentele zaken die er altijd zijn, zoals overlijdensgevallen.

Of dat allemaal te behappen is hangt af van de groepsdynamiek, zegt Kroneman. De omvang en samenstelling van een groep is een belangrijke factor. Vroeger liet men de lastige leerling de plantjes water geven, aldus Hoenekamp. "Dat kan niet meer. De Inspectie stelt de eis dat je iedere leerling bereikt en controleert dat. Terecht, maar die hogere eisen leggen wel een extra claim op de school."

Van De Oversteek gingen twee jaar geleden acht leerlingen naar het speciaal onderwijs, vorig jaar vijf en nu over de eerste helft drie. Dat ging om PDD-NOS-ers, ADHD-ers maar ook om een leerling met genderproblematiek. Hoenekamp: "We zijn nu bezig met verwijzing van een leerling uit de onderbouw met een autistische stoornis. Deze leerling heeft geen aansluiting, ontploft soms en brengt zichzelf en medeleerlingen in gevaar. Ouders van andere leerlingen trekken aan de bel: 'hij er uit of wij er uit'. Bij ouders is er frustratie, dat snappen wij helemaal. Wij leggen uit, lichten toe, vragen begrip en dat hebben ze uiteindelijk ook wel."

Eisen

Marleen Bloemendaal, intern begeleider Koningin Wilhelminaschool Rijnsburg: "Leerlingen lijken gevoeliger voor prikkels dan vroeger, daardoor is het onrustiger in de klas. De leerkracht kan zijn programma minder snel en minder goed kwijt. Wij merken dat vooral aan de concentratie. Tegelijk worden de eisen van de Inspectie steeds naar boven bijgesteld. Groep 1 en 2 waren vooral spelend leren, nu is het streefdoel dat leerlingen aan het eind van groep 2 tien letters kennen en aan het einde van groep 3 goed kunnen lezen. Dat geldt voor alle leerlingen, van elk niveau. De controle gaat via Cito-toetsen. De ouders en de media, denk aan de ranglijstjes, kijken mee. De lage IQ-leerlingen die we op school proberen te houden tellen wel mee en trekken de schoolresultaten naar beneden. Dus gaan scholen hen buiten de scores houden."

De scholen krijgen *lumpsum*financiering en zorggeld, ze kunnen ook eigen keuzes maken, zoals in groepsgrootte. Dat blijkt een gevoelig punt. Kroneman: "Keuzes? Dat denk je." Het fraaie schoolgebouw heeft erg kleine lokalen. De open hal over drie verdiepingen kostte veel vierkante meters die elders gecompenseerd moesten worden. In de onderbouw gaat het nog wel, maar in de bovenbouw is het met 25 leerlingen al erg krap. Kroneman neemt me mee. Het is na 3 uur, groep 8 is naar huis, maar alleen al met de stoelen en tafels is het lokaal bomvol. Kleine klassen zijn toch gunstig voor zorgleerlingen? Kroneman maakt een wegwerpgebaar. "Maar we krijgen er geen geld voor. Dus gaat dat ten koste van andere zaken, ook van de zorg."

Wat de nieuwe zorggeldverdeling via de samenwerkingsverbanden gaat betekenen voor de school, daarover hebben de adjunct-directeuren geen idee. Extern beleid ligt bij de directeur. Maar gezien de korting op de ambulante begeleiding hebben ze daar sombere verwachtingen over.

2.8 Onhandig

Ook een tamelijk toevallige factor als het gebouw doet er toe. Het bepaalt mede de grenzen. Dat geldt ook voor de eisen van de Inspectie en van de ouders. De Oversteek en met hen vele andere scholen zijn boos omdat er gekort wordt op het budget van de begeleiding. Natuurlijk, met meer geld kan er altijd meer. Maar meer geld compenseert niet een gebrek aan vaardigheden. Sommige grenzen zijn te verleggen, sommige scholen zijn daar mee bezig. Grenzen beïnvloeden elkaar ook. Een vaardige leerkracht heeft minder begeleiding nodig. Maar niet alles is even elastisch en scholen hebben niet alles in eigen hand.

Alfons Timmerhuis is trainer bij adviesbureau Sardes en komt op heel veel scholen. Hij schetst een driehoek: de vaardigheden van de leerkracht, de houding van de leerkracht en de voorzieningen in en om de school. "Voor passend onderwijs zijn dit de bepalende factoren en tussen de drie bestaat een wisselwerking. Nu wordt voor passend onderwijs een beroep gedaan op de vaardigheden en gekort op de voorzieningen. Leerkrachten zien dus dat ze meer moeten doen met minder middelen. Dan is de reactie: 'Weer die overheid die mijn vak zwaarder maakt'. Dat heeft een negatieve invloed op derde factor, die van de houding." Hij vat het diplomatiek samen: "De bezuiniging is innovatief onhandig".

Maar Timmerhuis kaatst de bal terug naar de leerkrachten. "Wat steeds blijkt is dat leerkrachten zich niet kunnen aanpassen aan afwijkende leerlingen. Omgaan met verschillen is niet eenvoudig te leren. Leerkrachten houden zich vast aan de methode en als die geen ruimte biedt voor differentiatie gaat het mis. In Engeland werken ze niet met methodes, daar hebben leerkrachten alleen doelen. In Nederland zijn de doelen vaag, die kent de docent niet eens. Dan is het veiligste de methode te volgen. Als je die los laat, laat je alles los."

Nee, leerkrachten zijn geen zeurpieten, zegt Guuske Ledoux van het Kohnstamm Instituut en auteur van evaluatieonderzoeken naar de voortgang van passend onderwijs. "Kinderen kunnen enorme stoorzenders zijn. Ik geef je het te doen. Aan de andere kant, de etiketteringscultuur is een reëel probleem. We hebben in een enquête aan leerkrachten gevraagd hoeveel van hun leerlingen zorgleerlingen zijn en gemiddeld komt dat maar liefst op een kwart."

Er is geen enkele aanwijzing, aldus Timmerhuis, dat kinderen meer stoor-

nissen hebben, terwijl leerkrachten wel meer gedragproblemen ervaren, die vervolgens gelabeld en gestempeld worden. "Het is een maatschappelijke ontwikkeling, het gevolg van hoge verwachtingen en eisen van ouders tot en met de Inspectie. Samen met een minder disciplinaire aanpak van scholen."

De 'kwaliteitsslag' van het leraarschap waar de minister over spreekt, is dus niet misplaatst, zegt Timmerhuis, maar hij benadrukt nog maar eens dat voorzieningen en houding ook van belang zijn. Hij waarschuwt er voor om alles over de boeg van de professionalisering te gooien. "Je moet oppassen met de suggestie dat de leerkracht het slecht doet. Je moet aansluiten bij wat hij kan. Stuur niet iedere leerkracht op een cursus, velen leren liever in de praktijk. Dat moet de school mogelijk maken, samenwerking, reflectie, teamteaching, coaching, videobegeleiding." Vaardigheid is meer dan harde kennis, het gaat ook om ervaring, het intuïtieve handelen. Leerkrachten denken dat ze hun aandacht eerlijk moeten verdelen, voelen zich schuldig als de een meer krijgt dan de ander. Ten onrechte. Timmerhuis: "Onderwijs laat zich niet afmeten aan de portie tijd die je aan elke leerling besteed. Per definitie vraagt het ene kind meer dan het andere, ook los van zorg. En bedenk: veel aandacht is niet per se goed voor de ontwikkeling."

Er zitten tachtigduizend kinderen op speciale scholen (basis- en voortgezet), aldus Timmerhuis. "Daartussen zijn grote verschillen. De meer voorkomende en minder complexe gevallen kunnen naar het regulier onderwijs. Zoals intelligent met een handicap."

2.9 Speciale scholen

Dat moet ik maar eens onderzoeken. Op de speciale scholen zitten de kinderen die niet geholpen konden worden op reguliere scholen en die volgens de inzichten van passend onderwijs daar nu toch heen moeten. Hoe denken ze daar op de speciale scholen over? Kunnen reguliere scholen dat aan? Om welke zorgleerlingen gaat het?

De Verschoorschool ligt aan de rand van Nunspeet, verscholen in de bossen, met een groot stuk eigen grond, waar de leerlingen kunnen rauwdouwen of juist heel stil zijn. Het hoofdgebouw is van 1925, gebouwd als medisch revalidatiecentrum voor stadse bleekneusjes. Sinds tien jaar zit

hier een zogenaamde cluster 4-school. Bij de start 80 en nu 350 kinderen met autisme, ADHD, hechtingsproblematiek. “De gedragsproblemen waar de reguliere scholen het zo moeilijk mee hebben”, zegt directeur Ton Harms. “Wat deze kinderen delen is angst. Wij noemen het ‘internaliserend’. Met onduidelijkheid en onvoorspelbaarheid kunnen ze niet overweg, dan worden ze bang, kruipen ze weg, tot de spanning oploopt en dan gaan ze externaliseren. De gewone school ziet alleen de explosie, maar de bron is de angst.” De Verschoorschool biedt voorspelbaarheid, structuur, en regelmaat en daarmee veiligheid. Het programma ligt vast, het hangt gevisualiseerd aan de muur.

Harms: “Op een gewone school zijn veel prikkels. Iedereen heeft een eigen programma en taken en mag kiezen. Geweldig voor die leerlingen, goed voor hun ontwikkeling, maar onze leerlingen hebben niet de kwaliteiten om daarin te gedijen. Ze zijn intelligent genoeg, maar ze missen andere vaardigheden zoals concentratie, focus, aanpassingsvermogen. Als je op een reguliere school onze regelmaat zou bieden doe je de meerderheid tekort.”

De kritiek dat de reguliere scholen te gemakkelijk leerlingen met gedragsproblemen afschuiven, deelt hij niet. Toch vindt hij dat ze beter kunnen presteren. Een deel van zijn leerlingen zou best naar de gewone school kunnen. “Het gaat om het organiseren van vaak kleine dingen. De pauze is druk en lawaaiig en roept spanningen op: Biedt de autistische leerling de ruimte om binnen te blijven. Een deel van deze kinderen heeft een bloedhekel aan gymnastiek en vooral aan de kleedkamer: geef ze de ruimte daarvan af te wijken. Wees daar duidelijk over. Het belangrijkste misschien is een rustige plek in school waar deze leerlingen zich kunnen terugtrekken.” De Verschoorschool draait op twee basisscholen (en op drie middelbare scholen) een dergelijke voorziening, door sommigen ‘pluspunt’, door anderen ‘trajectgroep’ genoemd. Leerlingen beginnen de dag daar en kunnen er altijd naar toe en op gezette tijden is er begeleiding vanuit de Verschoorschool.

Harms: “Scholen zeggen: ‘We doen al zoveel’. Dat klopt, maar het is vaak doormodderen, totdat de leerkracht huilend naar huis gaat.” Vergroten van vaardigheden van leerkrachten is nuttig, maar de begeleiding en expertise kan ook van buiten komen, aldus Harms. Niet omdat dat goed is voor zijn klandizie, maar omdat dat efficiënter is.

Ruimte is een groot probleem voor basisscholen. Harms: "Het is allemaal zo minimaal. Het passend onderwijsplan is in principe goed, maar als je wil dat het werkt moet je het ook hebben over aanpassing van gebouwen."

De Windroos in Nijmegen is ook een cluster 4-school. De locatie is het tegenovergestelde van Nunspeet, gelegen in de stenen wildernis van een jaren-zeventig-bloemkoolwijk, met een krappe speelplaats om de school, maar de populatie is dezelfde. Directeur Jos Knobens is het eens met zijn collega Harms: het reguliere onderwijs kan beter presteren. "Door de behoeftes van autisten te respecteren, in plaats van te negeren door ze overal aan mee te laten doen. Gun ze uitzonderingen." Ook hij noemt als voorbeeld de pauze en de gymnastiek. Hij wijst er op dat scholen inmiddels wel differentiëren op leerproblemen maar niet op gedrag. "Scholen zijn daar huiverig voor, onder het mom van gelijke monniken gelijke kappen, maar het voorkomt ongelukken. De *light* versie van onze leerlingen kunnen dan naar de reguliere school." Net als Harms biedt Knobens de eigen expertise aan om die overdracht te laten slagen. "In de wijken de scholen ondersteunen, zo moet het straks." De beide directeuren noemen een percentage van ongeveer een kwart, om te beginnen.

Dat klinkt mooi. Maar ik leg Knobens voor dat de directie van De Oversteek, die onder hetzelfde bestuur valt als de Windroos, aangeeft dat haar grenzen zijn bereikt. En dat ze op dit moment bezig is een autist te verwijzen. Knobens kent niet het concrete geval, wel de algemene situatie. "Op De Oversteek zit een dependance van een speciale basisschool en daar zitten twee cluster 4-kinderen op. Verstoep, want officieel kan het niet. De leerlingen van deze dependance hebben apart les, maar doen activiteiten samen met De Oversteek. Doel is iedereen te laten zien dat het kan. Leerkrachten maar vooral ook ouders."

Harms: "Succeservaringen zijn belangrijk. Dat is beter dan bijscholing aanbieden, zoals de minister doet. Nu krijgen de leerkrachten het idee dat ze zware leerlingen krijgen en ook nog een zware cursus moeten doen. Je moet leerkrachten meenemen. Het samenwerkingsverband moet met de middelen komen, de directie met een verhaal en een structuur."

2.10 Leiderschap

Daarmee kaart Harms het leiderschap aan dat Sandra Koot eerder al noemde als een van de sleutels voor passend onderwijs. Harms: “De leerkracht moet zich gesteund weten. Hij staat voor de groep, als het fout gaat zit hij met de brokken. Zorg dan dat er hulp is. Dat is essentieel. Dat is een rol voor bestuur, directie en intern begeleider.”

Zijn directeuren en besturen van reguliere scholen hier mee bezig? Weten ze van de hoed en de rand? Dat verschilt nogal, weet Koot. “Er zijn directeuren die hun tijd uitzitten of hun handen vol hebben aan andere zaken.” Jos Knoben spreekt regelmatig basisschooldirecteuren: “Het besef dat er wat aan zit te komen en dat er wat moet veranderen, begint nu door te dringen.” Overigens is hij in zijn algemeenheid zeer kritisch over leiderschap in het onderwijs. “Er is veel angst voor sturing en hiërarchische ingrepen.”

Vanuit een andere positie heeft Bea van Burgsteden ook een goed overzicht. In de regio Amersfoort is ze adjunct-directeur van twee samenwerkingsverbanden. “Tot nu toe is passend onderwijs iets wat grotendeels buiten het blikveld van scholen ligt. De besturen moeten in actie komen, maar zij weten ook nog niet hoe passend onderwijs eruit moet gaan zien of zien de noodzaak er niet van in. Zij worden allereerst afgerekend op de kwaliteit van hun scholen, daar ligt hun grootste belang.”

Veranderen

Bea van Burgsteden (Nieuw Interzuilair Samenwerkingsverband): “Over passend onderwijs bestaan niet bij iedereen reële beelden. Ik heb dertig jaar voor de klas gestaan: was ik al die jaren niet passend bezig? Stel je voor, komt er een buitenstaander en die zegt tegen jou als leerkracht: ‘Je moet ook naar de mogelijkheden kijken van dat kind’. Dan denk je: ‘Bekijk het, dat doe ik toch!’. Lesgeven is soms ploeteren, soms heb je een groep waarmee het echt overleven is. Leerkrachten willen heus wel beter worden, maar dan moeten ze de manier waarop wel begrijpen.”

In Katwijk en omgeving is Jack Duivenvoorden coördinator van een samenwerkingverband. “De kwaliteit van de besturen verschilt, het zijn niet altijd professionals. Het probleem bij directeuren is dat hun betrokkenheid bij de interne zorgstructuur niet altijd even groot is. Veel komt aan op de intern begeleiders. Tussen hen bestaat veel kwaliteitsverschil, in het aantal uren dat ze hebben, in taken en in kennis.”

De intern begeleiders van dit Katwijkse samenwerkingsverband hielden een klein onderzoek naar de visie van hun directeuren op passend on-

derwijs. Grofweg de helft is nogal defensief ("Passend Onderwijs moet passen binnen de grenzen van de school"), de andere helft is iets offensiever ("Dit is een uitdaging en die gaan we aan"), maar de meerderheid benadrukt dat het niet kan zonder faciliteiten ("Er moeten middelen ter beschikking komen; 300 miljoen bezuinigen en passend onderwijs staan haaks op elkaar"). Een scherp beeld van wat passend onderwijs is ontbreekt. Zoals een directeur schrijft: "We volgen de ontwikkelingen in Den Haag. We hopen dat er meer duidelijkheid en eenduidigheid komt wat betreft de invulling van passend onderwijs. Wat gaat er concreet van ons gevraagd worden?"

Is dit het leiderschap waarop wordt gehoopt? Mijn rondgang langs scholen levert vergelijkbare afwachtende berichten op.

In Oss is Eugène van Hoorn, directeur van een groep openbare basis-scholen, zeer kritisch over de plannen. "Passend onderwijs zou moeten gaan over de leerkracht en de klas, over vaardigheden, expertise op afroep en meer handen in de klas. In plaats daarvan gaat het over structuren en de verdeling van middelen." Wat doet het bestuur hieraan? Van Hoorn: "We hebben onze leerkrachten scholing aangeboden over gedragsproblemen. En onze scholen kunnen hulp krijgen van een bureau bij het maken van keuzes."

In Boekel heeft Laika Cortenbach, directeur van obs Uilenspiegel, eigenlijk geen idee welke praktische consequenties passend onderwijs voor school en klas zal hebben. Zij en haar leerkrachten zijn daar ook nauwelijks mee bezig, ze hebben andere prioriteiten. Er zijn financiële problemen, los van passend onderwijs, waardoor onder andere de klassen groter moeten worden. "We moeten keuzes maken, wat doen we nog wel en wat niet. Als ik dan over de 1-zorgroute begin, zeggen de leerkrachten: 'oh help, wat is dat nou weer?'"

In Utrecht werkt Elisabeth Boos hard aan het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs en de leerkrachten op De Koekoek, maar eigenlijk staat dat los van passend onderwijs. "Passend onderwijs heeft geen consequenties voor ons, gezien onze populatie."

In Amsterdam stelt intern begeleider Bauk van Wijk van de obs Leonardo da Vinci vast dat lang niet alle directeuren in beweging komen. "Veel directeuren belijden met de mond het passend onderwijs, maar ik zou ze wel eens in het hart willen zien." Er is nooit een discussie geweest over

een inhoudelijke reden voor passend onderwijs, zegt Van Wijk, waarmee ze doelt op de emancipatie van gehandicapten en het recht van kinderen op onderwijs in de minst beperkende omgeving. "Dus hebben directeuren en ook leerkrachten niet de kans gekregen zich er vanwege de inhoud achter te scharen."

In Den Ham voelt Jenny Valk, directeur van de protestantse Dalton-school De Maten, zich gemangeld door het beleid. "Deze plannen zijn niet realiseerbaar. Passend onderwijs doen we al, zonder veel faciliteiten. Nu moeten we méér doen met minder, dan glijden we af." De Maten verwijst, net als andere scholen in deze regio, relatief weinig naar het speciaal onderwijs door het ontbreken van een nabije clusterschool. Met financieel kunst- en vliegwerk knoopt Valk de eindjes aan elkaar. "Groep 6 is een lastige groep met onder andere twee veel aandacht eisende autisten. Door creatief inzetten van rugzakgeld heb ik die klas klein kunnen maken. Dat is straks voorbij. Ik voorzie een groep met 35 leerlingen. Het is zeer de vraag of dat nog werkt. Daar ben je al die jaren mee bezig geweest." Nog een voorbeeld: groep 5 met dertig kinderen waaronder een onvoorspelbare, stuiiterende ADHD-er (zonder rugzak). Nu komen er nieuwe aanmeldingen voor deze groep, die gezien de langzame krimp van de school eigenlijk niet geweigerd kunnen worden. "Als het in een grotere klas niet lukt moeten we misschien om tafel met die ouders, want dan is het niet meer te verantwoorden naar de andere leerlingen en ouders." Verontwaardigd: "Iedereen wordt tekort gedaan." Ouders trekken af en toe al de bel, al is dat niet altijd rechtstreeks. Valk: "Ouders hebben een andere houding dan in het verleden, ze stellen eisen. Na een Cito-toets bellen ze op: 'Wij hadden gedacht dat hij meer zou halen, hoe zit dat?' Plus de Inspectie die eisen stelt." Allemaal heel terecht, benadrukt Valk. "Ik hou wel van eisen en verantwoording afleggen, maar dan horen daar ook de middelen bij om het goed te doen. We krijgen problemen toegeschoven, maar geen geld, dan kunnen we ook geen oplossing bieden." Ze vat samen: "Passend onderwijs is op deze manier een miskleun."

De directeuren benadrukken, net als de leerkrachten, de 'grenzen' aan wat de school kan bieden. Maar anders dan de leerkrachten zouden zij daar sturende keuzes in kunnen maken – 'dit kunnen we, dit willen we,

daarvoor is deze actie nodig' – maar het ontbreekt aan uitsproken ideeën. Niet over het eigen aanbod, laat staan over het verdelen van een dekkend aanbod over de regio. Het zorgprofiel is hiervoor het instrument. Voor veel directeuren is dit profiel iets van het samenwerkingsverband, dat in de maak is of al weer vergeten in de la ligt, en waarvan ze de precieze betekenis niet in zien. Niet helemaal onterecht, gezien de onduidelijkheid over de indeling van de samenwerkingsverbanden.

Voor zover er zorgprofielen gemaakt zijn, en er dus grenzen getrokken zijn, lijken ze erg op elkaar: de scholen willen wel leerproblemen maar niet de zware gedragsproblemen en liever ook niet zware medische gevallen. Het idee van specialisatie wordt verworpen. Guuske Ledoux (Kohnstamm Instituut) stelt dan ook nuchter vast dat de verwachtingen over een dekkend aanbod op basis van profielen naïef is. Het zijn straks de schoolbesturen, die samen het samenwerkingsverband vormen, die keuzes moeten gaan maken, dus de verdeling van de zorgleerlingen (wie doet wat) en de verdeling van het zorggeld (wie krijgt wat). De fantasie schiet tekort om van dat beslisproces en de uitkomst een voorstelling te maken. Bij zoveel onzekerheid is voor schooldirecteuren het verdedigen van wat je hebt misschien wel de veiligste strategie.

De directeuren zitten in een lastige tussenpositie, of laten het zover komen. In Den Ham geeft Jenny Valk eerlijk toe dat ze niet op de hoogte is van gesprekken over de verdeling van zorgaanbod en zorggeld. Wegens drukte heeft ze dat onderwerp gedelegeerd. Dat samenwerkingsverband wordt mega groot, zegt ze; ze heeft er, gezien de machtsstrijdjes tussen de schoolbesturen, geen vertrouwen in dat het zorggeld straks goed terecht komt. Dat wil zeggen, op de scholen.

Veel directeuren staan niet alleen bestuurlijk op afstand. Ledoux: "Directeuren laten de onderwijsinhoudelijke aspecten van passend onderwijs over aan de intern begeleider." De intern begeleiders hebben veel baat bij de collegiale netwerken die bijna alle samenwerkingsverbanden hebben. Van hieruit vindt een verspreiding plaats van didactische kennis die hoort bij passend onderwijs. De intern begeleiders zijn kritisch over de bezuinigingen van passend onderwijs, maar zien tegelijk dat er ruimte is voor onderwijsinhoudelijke verbeteringen. Zij spannen zich in voor invoering van opbrengst- en handelingsgericht werken, groepsplannen, leerlingvolgsystemen, wat vooral betekent: leerkrachten overtuigen.

Zo werken ze voorzichtig aan het oprekken van de grenzen van de leerkrachten. Bauk van Wijk, intern begeleider in Amsterdam: "De argwaan van leerkrachten is begrijpelijk. Extra handen zijn nodig. Maar het gaat ook om mentaliteit. Succeservaringen helpen enorm. Vijf jaar geleden zeiden collega's: 'autisten horen er niet bij'. Inmiddels zeggen ze: 'autisten zijn het minst ingewikkeld'"

Voor zover er leiderschap is, komt die van de intern begeleiders?

Dat is lastig, aldus Ledoux. De intern begeleiders hebben immers geen hiërarchische positie tegenover leerkrachten. Als ze niet gesteund worden door hun directeuren zijn van hen geen keuzes over de grenzen van de zorg te verwachten, behalve de veilige en dat zijn de huidige. Van Wijk geeft dit onmiddellijk toe. Ze prijst zich gelukkig met een directeur die op een lijn met haar zit (en een professioneel bestuur dat een voorvechter is van passend onderwijs), maar zonder dat kan het niet.

Zo bewegen scholen zich richting passend onderwijs. Niet zonder leiderschap, maar dan wel vooral defensief leiderschap. Het is geen verzet tegen het idee van passend onderwijs, maar wel tegen de vorm (de bezuiniging) – hoe lastig die twee ook uit elkaar te houden zijn. De directeur die leiderschap zou willen tonen met een meer offensieve strategie heeft weinig in handen om een wenkend toekomst beeld te schetsen.

Dan rest het gevoel gemangeld te worden, zoals Jenny Valk verwoordt aan het eind van ons gesprek in haar kleine directiekamer: "Passend onderwijs is een mooie gedachte maar nu wordt alles afgeschoven op de leerkracht. Als zich morgen een ouder bij mij meldt met een kind met het syndroom van Down, zeg ik: 'Natuurlijk, kom maar'. Maar de leerkrachten moeten het doen. Dan zeg ik tegen hen: 'Dit is een uitdaging!' Zeggen zij: 'Jij hebt mooi praten, jij zit in je kamertje'"

2.11 Terug naar Amersfoort

Ik wil nog een keer terug naar Amersfoort. Zou ik nu begrijpen waarom de ene school zegt weinig zorgleerlingen aan te kunnen en de andere veel? De scholen verschillen niet zoveel in zorgstructuur en didactiek, die lijkt passend onderwijsproof. De twee verschillen wel sterk in populatie: de ene school, De Border, heeft vooral leerlingen met goed opgeleide ouders, de andere, 't Spectrum, vooral leerlingen uit laagopgeleide gezinnen met veel sociale problematiek. Dankzij achterstandsgelden

kan 't Spectrum kiezen voor kleine klassen. De Border heeft voor vijf leerlingen rugzakgeld en daarmee extra begeleiding in huis, die heeft 't Spectrum weer niet.

Uit de zorgprofielen van beide scholen blijkt dat het verschil in capaciteit vooral zit in leerlingen met een 'intellectueel probleem of leerachterstand', met 'problematische thuissituaties' en in mindere mate met 'gedragsproblemen'. De leerkrachten van beide scholen kregen een lange reeks casussen voorgelegd waarbij ze steeds moesten aangeven of ze een aanpak wisten of dat ze 'een grens trokken'. Hoewel 't Spectrum-leerkrachten op genoemde drie problematieken ook regelmatig moeten passen, denken ze toch vaker deze type problemen aan te kunnen dan De Border-leerkrachten.

Ik wil graag het verhaal horen van de leerkrachten zelf.

In de lerarenkamer van 't Spectrum zit ik om tafel met José Schrik, groep 6 met 19 leerlingen, Ida Gosman, groep 3 met 17 leerlingen, en Bert Jalling, groep 7 met 15 leerlingen. De consequentie van de kleine groepen is wel dat er geen *remedial teacher* is. José: "Met deze omvang is het mogelijk meer aandacht te geven aan leerlingen die dat nodig hebben." Hoeveel zijn dat er? Lacht: "Alle 19."

Passend onderwijs is geen thema onder de leraren van 't Spectrum. Alleen als het in het nieuws is, zoals met de bezuinigingen. De drie kennen de inhoud in grote lijnen, ze weten van de 300 miljoen euro, de 6000 ambulante begeleiders en dat er meer zorgleerlingen op het reguliere scholen moeten blijven. Het samenwerkingsverband kennen ze alleen vaag. Ze herinneren zich het zorgprofiel. Ida: "We hebben vastgesteld dat we een brede school zijn, maar ook dat we niet breder willen worden."

Ik vraag naar de knelpunten in het lesgeven aan zorgleerlingen.

Bert: "Je denkt altijd meer te kunnen doen dan in praktijk lukt."

José: "Je komt tijd te kort."

Ida: "Te ambitieus."

Bert: "Ik weet niet of dat 'te' is. Je wil zoveel mogelijk aansluiten bij de individuele behoeftes van leerlingen."

José: "Maar ook de grote groep bedienen."

Bert: "Eerst de grote groep, daarna de instructietafel."

José: "Ik wil elke dag een groepje aan de instructietafel hebben, dat lukt niet altijd. Beter zou zijn drie maal per week aan te houden, dan heb je

niet steeds het gevoel dat je achterloopt. Toch mik je altijd weer hoog, want je wil ze niet tekort doen.”

‘t Spectrum met zijn kleine klassen lijkt bij uitstek de plek voor zorgleerlingen. Zouden ze niet meer verschillen aan kunnen?

José: “Ik denk het niet. We praten nu over de onderkant maar ik zou graag ook aandacht willen voor de bovenkant. Bij passend onderwijs gaat het over medische of gedragsproblemen, dat vraagt heel veel van leerkracht en school.”

Ida: “Daarvoor zijn we niet gekwalificeerd.”

Dat kan veranderen. Onderdeel van passend onderwijs is vergroten van de vaardigheden van de leerkracht.?

Ida: “Dan word je speciaal onderwijs.”

Bert: “Ik weet niet of meer kwalificatie voldoende is. Je zit met gebrek aan tijd. Zorgleerlingen vragen tijd, in de klas en buiten de klas, bijvoorbeeld vanwege meer voorbereiding, gesprekken met ouders.”

Ida: “Ik heb vier leerlingen met een voogd. Die kinderen en hun ouders vragen veel van onze tijd. Daar zit een grens aan.”

Jullie kunnen het. Je hebt leerlingen in de klas met een ontwikkelingsperspectief. Vooraf zei je misschien: ‘dat kan niet’, nu doe je het.

José: “Het gaat niet alleen om ons, de leerlingen krijgen niet wat ze nodig hebben. Gerichte instructie en extra aandacht. Speciale scholen kunnen meer.”

Een paar dagen later zit ik in de mediaruimte van De Border. Met vijf leerkrachten: Marcel Soer (groep 8), Maria Spreeuwenberg (1,2), Marsha Kooij (6), Ariëne van Wijk (1,2) en Marinke van Luyn (7). Ik vraag ze wat passend onderwijs is. Volgens Marcel is het onderwijs dat aansluit bij capaciteiten van de leerling, “en dat doen we al”. Het is een nieuwe term voor adaptief onderwijs, meent Marsha. Dat is wat wij willen, zegt Maria, maar Den Haag komt met iets anders, namelijk meer zorgleerlingen bedienen met minder middelen. Passend onderwijs is vooral de zorgplicht voor scholen, vult Marinka aan; de begeleiding gaat er af en het betekent meer druk op de leerkrachten.

Dit is een kritisch klasje, dat is duidelijk. Ik vraag ze hun groep te beschrijven.

Marinke heeft in haar groep 7 (28 leerlingen) een fruitmand aan leeren gedragsproblematiek. "Bovendien is de klas pittig qua drukte, dus is er naast individuele aandachtvragers ook nog de groepszorg." Over de PDD-NOS-er in de groep is onlangs besloten dat zij naar het speciaal onderwijs gaat, alleen is er geen plek. "Hij voelt zich hier niet meer lekker, komt overstuur op school. Dat beïnvloedt de klas en mij. Ik heb er buikpijn van." Ze werkt vijf dagen. "Aan het eind van de week ben ik bekaf." Maria: "Heb ik precies zo. Dat zou niet erg zijn als je tevreden was. Maar je hebt het gevoel dat je te weinig hebt gedaan, tekort bent geschoten om iedereen te geven wat die nodig heeft."

Ariëne heeft een groep 1,2 met 28 leerlingen. Een rustig klasje, zegt ze zelf. Wel met zorgleerlingen, "maar dat is niet altijd ook een probleemleerling". Door die rust kan ze veel aandacht aan kinderen geven. "Vorig jaar was het pittiger. Toen had ik drie doublures, twee ADHD-ers en een autist-achtige die niet echt te plaatsen was, plus veel zorggevallen, waaronder thuisproblemen. Dat reageerde op elkaar en zorgde voor een verkeerd groepsklimaat. Dat leidde er toe dat ouders zich zorgen gingen maken. En dat alles zorgde bij mij voor een constant ontevreden gevoel dat de leerlingen te weinig krijgen."

Een van de ADHD-ers kreeg uiteindelijk een indicatie voor het speciaal onderwijs, maar er was geen plek. Marcel: "Deze leerling en die van Marinke zullen dus straks hier moeten blijven." Marinke: "Dat redden we niet."

Marsha heeft een groep 6 met 26 leerlingen, onder hen een rugzakker met ADHD en hoogbegaafdheid. Een enorme stuiterbal die sinds kort medicijnen heeft en nu een stuk rustiger is. Toch is besloten dat hij naar het speciaal onderwijs gaat, zodra er plek is. Maar de grootste moeite heeft ze met twee leerlingen met gedragsproblemen. Geen label, gewoon heel lastig. Marsha: "De een is verongelikt en altijd in de verdediging, de ander nonchalant, brutaal, wil niet luisteren. Die twee reageren op elkaar, de andere leerlingen zijn bang voor ze." De twee hebben een handelingsplan op gedrag. "Je leert er mee omgaan. De een krijgt veel aandacht en liefde; de ander negeer ik juist om niet steeds te corrigeren." De leerproblemen en niveaoverschillen zijn een kwestie van organisatie, zegt ze. De gedragsproblemen zijn storend en kosten veel energie.

Een aantal herinnert zich het zorgprofiel, maar daar hebben ze al heel lang niets meer over gehoord. Uitkomst was dat De Border een smalle school is. Op mijn vraag of ze breder willen worden slaan Marcel en Maria de deur niet helemaal dicht – “hangt af van de faciliteiten” – maar Marsha, Marinke en Ariënne reageren afwijzend. Marsha: “Ik heb gekozen voor regulier en niet voor speciaal onderwijs.” Marinke: “Zorgleerlingen zetten een stempel op de groep. Dat is niet goed. Vanuit het perspectief van ouders begrijp ik het, maar als leerkracht zeg ik: ik ben niet breed en ik wil het ook niet.”

Onderschatten jullie je zelf niet? Je doet nu al veel meer dan je tien jaar geleden voor mogelijk had gehouden, zoals dyslexie en rugzakken. Over tien jaar kijk je net zo aan tegen gedragsproblemen.

Marinke: “Dat is te gemakkelijk gezegd. Er zijn grenzen.”

Jullie spreken steeds over grenzen, over te veel zorgleerlingen, ten koste van anderen, maar is er nu dan sprake van onderprestatie? Hebben jullie slechte Cito-scores?

Nee, roepen ze in koor.

Maar dan is er toch weer aarzeling. Marcel: “Misschien halen we ook niet alles uit de leerlingen.”

In de trein en thuis lees ik mijn aantekeningen nog eens na. Het gaat me natuurlijk niet om deze twee scholen zelf, maar of een vergelijking tussen twee verschillende, maar verder doorsnee scholen me iets van inzicht kan geven in de perceptie van passend onderwijs.

Eén verschil springt in het oog, en dat is dat de leerkrachten van De Border veelvuldig spreken over labels en diagnoses, terwijl dat op ‘t Spectrum helemaal niet gebeurt. Verder zie ik vooral overeenkomsten, met soms letterlijk dezelfde uitspraken: bezorgdheid dat zorgleerlingen ten koste gaan van de aandacht voor andere kinderen, dat ze moeite hebben met gedragsproblemen, dat ze regulier zijn en geen speciaal onderwijs willen worden, dat ze nu al tijd tekort komen. En dat ze bang zijn tekort te schieten – die onzekerheid over het eigen presenteren die veel basisschoolleerkrachten lijken te delen.

Zijn het dan toch de kleinere klassen waardoor de leerkrachten van ‘t Spectrum, blijkens het profiel, iets minder bevreesd zijn voor zorgleerlingen? Het zou best eens kunnen. Het zou ook nog aan iets anders kunnen liggen. Op ‘t Spectrum zijn ze gezien de achtergrond van hun leerlingen

iets meer gewend aan zorgen en problemen. Ze hebben iets meer succeservaringen opgedaan met uiteenlopende problematieken. En daarvoor hebben ze misschien minder angst voor lastige leerlingen.

Tegelijk kiest 't Spectrum, net als De Border en net als vele andere scholen voor de status quo: niet meer zorgleerlingen. Veranderen is altijd moeilijk. Dat vraagt om perspectief en meegenomen worden. Over grenzen gaan is altijd moeilijk.

Attitude, vaardigheden, voorzieningen en leiderschap. Elk apart, en in wisselwerking. Ik begrijp het misschien toch iets beter.

2.12 Beschouwing

Tot zover mijn rondreis langs basisscholen. Ter afsluiting zet ik een aantal bevindingen op een rijtje en probeer ze te duiden. Aan het eind vat ik dit samen in een paar korte conclusies.

Vooraf

Van oudsher werkt het basisonderwijs met minimum einddoelen. De laatste jaren verschuift de aandacht naar: iedereen een zo groot mogelijke sprong laten maken. Oog hebben voor verschillen is een belangrijke graadmeter geworden voor de kwaliteit van onderwijs. De Inspectie stelt hogere prestatie-eisen en houdt scherp toezicht. WSNS heeft hierin een rol gespeeld. Maar meer algemeen ook de trend naar individualisering en de kritische beoordeling van publieke dienstverlening, inclusief het onderwijs: die moet efficiënt en effectief zijn, en daarbij horen eisen en verantwoording.

Ten behoeve hiervan moeten scholen gaan werken met nieuwe didactieken. Opbrengst- en handelingsgericht werken, met individuele en groepsplannen, gecombineerd met signalering, monitoring en evaluatie - dat zijn de nieuwe standaarden geworden. Op de meeste scholen staat dit nog in de kinderschoenen. Scholen zitten in een overgangsfase. Dat is lastig, want de prestatie-eisen zijn er al wel maar de didactische inrichting nog niet. Leerkrachten staan op hun tenen om de verschillen aan te kunnen. Passend onderwijs verhoogt de druk.

Ontvangst

Ik heb alle leerkrachten gevraagd wat zij onder passend onderwijs verstaan. Ruwweg zijn er twee soorten interpretaties. De ene is meer abstract, een combinatie van 'thuisnabij' en 'onderwijs op maat'. De andere haakt aan bij de beleidsplannen en is samen te vatten met: 'meer zorgleerlingen in het reguliere onderwijs houden', en: 'een bezuiniging'.

Over de beleidsinterpretatie bestaat weinig enthousiasme, de abstracte invulling krijgt meer instemming. Maar de betekenis van dit laatste moet niet worden overschat, gezien de ruime invulling en omdat maar al te vaak wordt gezegd: 'dat doen we al'.

Al met al hebben leerkrachten geen principiële bezwaren tegen passend onderwijs, maar voor deze plannen zien ze geen noodzaak, die worden hen van bovenaf opgelegd. Ze weten niet wat het doel zou kunnen zijn, behalve een bezuiniging. Hetzelfde geldt voor directeuren en intern begeleiders, de uitzonderingen daargelaten.

Grenzen

Voor leerkrachten is niet duidelijk wat het passend onderwijsbeleid gaat betekenen voor hun onderwijspraktijk. Weerstand is er omdat men vreest dat passend onderwijs een verzwaring zal inhouden; met de aangekondigde bezuiniging is die vrees een overtuiging geworden.

Leerkrachten ervaren de huidige lespraktijk als de grens van wat kan, of misschien al over de grens. De factoren zijn: de klassengrootte, het aantal en het karakter van de zorgleerlingen in de klas, de ondersteuning, de tijdsdruk en de prestatiedruk, de eigen vaardigheden en de perceptie van het eigen kunnen, en tot slot, niet onbelangrijk, de (ontbrekende) beelden van alternatieven. Dit zijn de aangrijpingspunten voor het verleggen van grenzen.

Botsende opdrachten

Vergelijkingen met het verleden – 'toen konden leerkrachten het toch ook' – zijn lastig, omdat de omstandigheden zijn veranderd. Ik noem er drie. De eerste is dat de Inspectie hogere en in ieder geval andere eisen is gaan stellen aan scholen, zoals hiervoor uiteengezet, zowel aan individuele leerprestaties als aan de collectieve schoolprestatie. De tweede is dat ouders steeds hogere verwachtingen hebben van wat de school de eigen kinderen bijbrengt en daarover, op individueel niveau, verant-

woording verlangen. De derde ligt in het verlengde van de eerste twee en betreft de publieke verantwoording van prestaties.

In deze veeleisende omgeving voelen leerkrachten zich in het nauw gedreven door de komst van passend onderwijs. Zorgleerlingen maken aanspraak op de schaarse tijd van leerkrachten en die voelen de priemende blik van de Inspectie, bijna letterlijk: elke dag verantwoording afleggen in het leerlingvolgsysteem. Zorgleerlingen drukken het schoolniveau en wellicht ook – zonder aanvullende actie in ondersteuning, klassengrootte et cetera – de prestaties van de andere kinderen. De opdrachten aan de school gaan met elkaar botsen. De ‘zorgzame’ school loopt het risico vanwege haar prestaties te worden afgestraft.

De priemende blik is er ook van ouders. Met hun individuele eisen en wensen vechten ze om de schaarse tijd van leerkrachten. De belangen van ouders van zorgleerlingen en de overige ouders conflicteren. Op meerdere scholen die ik bezocht leidt dit al tot wrijvingen die op het bordje komen van leerkrachten en scholen.

Leerkrachten werken in een spanningsveld: ze moeten zowel de groep als de individuele leerlingen bedienen. Dit is een dagelijkse balanceeract. De combinatie van passend onderwijs, strenger Inspectieregime en verwachtingsvolle ouders, grijpt hier op in. Beleidsmakers moeten zich er van vergewissen dat leerkrachten de middelen in handen krijgen om een evenwicht in stand te houden.

Lesgeven

“De mensen in samenwerkingsverbanden en besturen zijn bijna allemaal oud-onderwijsmensen, ze kennen het vak. Maar hoe langer het geleden is dat je voor de klas stond, hoe beter je wordt en hoe meer je gaat denken dat je het wel kon.” (Bea van Burgsteden, oud-leerkracht, samenwerkingsverband Eemsland)

Vaardigheden als toverformule

In een basisschoolklas zitten leerlingen van zeer uiteenlopend niveau bijeen, pas later worden ze geselecteerd, van praktijkonderwijs tot gymnasium. Passend onderwijs zal dit versterken. Leerkrachten hebben moeite met zulke grote verschillen, want het maakt de net genoemde balanceeract nog lastiger. Het antwoord hierop is differentiëren. Differentiëren is het *buzz*-woord dat overal rond gaat. Apart en toch samen. Zo verzoen je het individuele en collectieve.

Bij differentiëren horen eerder genoemde methodieken als opbrengst- en handelingsgericht werken, individuele en groepsplannen, ontwikkelingsperspectieven, instructie op meer niveaus et cetera. In essentie betekent differentiëren gedoseerd en vooral planmatig je aandacht verdelen. Maar leerkrachten merken dat het fundamentele probleem daarmee niet is weggepoetst, differentiëren kan je immers tot de laatste leerling. Door differentiëren te presenteren als een panacee wordt het een bezweringsformule: het verzoenen van het onmogelijke.

Er is een grens aan het tegemoet komen van de individuele leerling binnen de groep. Het onder ogen zien daarvan is een voorwaarde om leerkrachten mee te krijgen bij het verleggen van die grens.

Een aspect hiervan is de erkenning van de beperkte organiseerbaarheid en planbaarheid van het lesgeven. Planbaarheid wordt verondersteld door de deskundige buitenstaander die van de docent een 'manager van het onderwijsproces' wil maken. Terwijl leerkrachten zelf juist onvoorspelbaarheid ervaren. 'Klassenmanagement' is net zo'n bezweringsformule als differentiëren. Vergelijk het met de markt van vraag en aanbod: in theorie werkt de markt perfect, in de praktijk nooit, hoeveel marktmeesters je ook aanstelt. Erkenning daarvan is essentieel, anders is het gesprek tussen leerkracht en beleidsmaker zinloos.

Onderdeel van die beperkte organiseerbaarheid zijn de omstandigheden: het gebouw, het team, de directie, het bestuur (in financiële problemen), de gemeente (die bezuinigt) et cetera.

Tenslotte is het goed te onderkennen dat de leerkracht beperkt maakbaar is. Het 'vergroten van vaardigheden' is heel snel een toverformule. De 'kwaliteitslag' waar de minister het over heeft is maar één woord en klinkt als een *quick fix*. Maar leerkrachten zijn geen automaat waar je een kwartje in kan gooien. Dat vaardigheden een belangrijke sleutel zijn naar passend onderwijs is evident. Terecht stelt de minister hiervoor een (flink) structureel budget beschikbaar. Maar voor het verleggen van grenzen zal misschien ook aan andere knoppen gedraaid moeten worden, zoals klassengrootte en ondersteuning.

Dat gebeurt voorlopig niet. Invoering van passend onderwijs wacht ook de vergroting van vaardigheden van leerkrachten niet af. Daarmee wordt een risico genomen met de kwaliteit van onderwijs.

Zelfbeeld

Niet alleen Inspectie en ouders, leerkrachten leggen zich zelf ook hoge eisen op. Ze willen ieder kind extra aandacht geven want, aangestoken door de tijdgeest, vinden ze dat uit elke leerling meer is te halen. Dan doe je bijna nooit genoeg. Bovendien willen leerkrachten graag eerlijk verdelen. Als de zwakken, en tegenwoordig ook de hoogbegaafden, meer aandacht krijgen, dan hebben de gemiddelden ook recht op die aandacht. De vergissing die leerkrachten maken is dat ze denken dat kinderen die aandacht graag willen en daar ook baat bij hebben.

Leerkrachten lijken ook moeite te hebben zich neer te leggen bij verschillen. Ze moeten worden weggepoetst; de houding is: als je er maar veel tijd in stop, dan verdwijnen die verschillen wel. Het gevoel kinderen 'tekort de doen' is frustratie nummer 1 bij leerkrachten.

Verschillen – en passend onderwijs maakt ze groter – confronteren leerkrachten met hun betrekkelijke onmacht. Misschien zouden leerkrachten zich zelf zowel een beetje meer moeten relativieren als een beetje serieuzer moeten nemen.

Leerkrachten, ook die net van pabo komen, vinden dat de opleiding te weinig biedt op het punt van onderwijszorg en in het algemeen in het omgaan met verschillen.

Stelsel: dikke mist

Het passend-onderwijsbeleid is een stelselwijziging, namelijk een regionalisering van de verantwoordelijkheid voor zorg en zorgbudget. De stelselwijziging schept ruimte voor eigen keuzes, vooral regionaal maar ook op schoolniveau. Inclusief de keuze voor, bijvoorbeeld, meer assistentie in de klas of nieuwe vormen van voorzieningen in en tussen scholen. Ik heb in scholen weinig voorbereiding hierop gezien. De onbekendheid met het samenwerkingsverband en de besluitvorming daarbinnen en onduidelijkheid over de financiële gevolgen voor de school, zorgen voor een dikke mist die het zicht op de zeer nabije toekomst beneemt.

Wat zich wreekt is dat scholen zelf niet gevraagd hebben om die regionale verantwoordelijkheid, die is opgelegd. Je zou paradoxaal genoeg kunnen spreken van een gedwongen *bottom up* benadering. Besturen en directies staan niet te popelen om in actie te komen. Het beleid zet daar ook niet toe aan, behalve straks door 'wal keert schip' (ingangsdatum van zorgplicht en budgettering).

Leerkrachten maar ook schooldirecteuren staan op grote afstand van samenwerkingsverbanden. Als dat zo blijft gaan straks 'die lui van daarboven', in dit geval de schoolbestuurders bijeengezeten in de samenwerkingsverbanden, 'die geen verstand hebben van de klas', de keuzes maken.

Zorgprofiel

De zorgprofielen zouden scholen en samenwerkingsverband meer inzicht moeten geven in de zorgcapaciteit. Voorlopig werkt dit niet zo. Voor veel leerkrachten is de relatie met passend onderwijs onduidelijk. Directeuren overzien niet de precieze betekenis van de zorgprofielen, en dat is heel begrijpelijk. Het is namelijk niet duidelijk hoe en waarvoor ze gebruikt gaan worden. En door wie, de samenwerkingsverbanden hebben voor schoolleiders geen duidelijk gezicht.

Omdat de samenwerkingsverbanden heringedeeld worden, zal een deel van de zorgprofielen achterhaald blijken te zijn. De zorgprofielen verdwijnen in de eerder genoemde mist.

De rol van het zogenaamde 'referentiekader' (het 'handboek' invoering passend onderwijs; zie ook de verklarende woordenlijst achterin) is nihil. Niemand noemt het spontaan, bij navraag is het nagenoeg onbekend.

Ouders

Zolang scholen niet of nauwelijks anticiperen op passend onderwijs, worden ouders ook niet betrokken. Immers, zolang er geen idee- en planvorming is, kunnen ouders ook geen bijdrage leveren. Gezien de tegengestelde belangen van ouders is het wel verstandig dit straks te organiseren en daarbij de macht van 'zorgouders' te versterken. Niet op individueel niveau, in de vorm van bepaalde rechten of iets dergelijks, maar op collectief niveau, liefst op dat van de school.

Leerkracht: professie

Passend onderwijs versterkt een verandering in de inhoud van het docentschap in het basisonderwijs: van baas in eigen klas naar onderdeel zijn van een collectief onderwijsproces. De leerkracht levert tegenwoordig een bijdrage aan doorgaande lijnen, is onderdeel van methodieken, digitale volgsystemen (die hem automatisch advies leveren, maar tegelijk ook zijn prestaties kwantificeren en beoordeelbaar maken), regimes van bestuur, Inspectie, ministerie.

De tijd van de autonome professional die zijn eigen gang kan gaan, in splendid isolation, is voorbij. Ook de verhouding tot ouders verandert, van een autoriteit naar een dienstverlener. De leerkracht moet zijn professionaliteit opnieuw uitvinden.

Gelatenheid

Tot slot, het begrip 'passend onderwijs' heeft door de beleidsbrief van de minister (eind januari 2011) wel iets meer inhoud gekregen, namelijk een bezuiniging, maar dat het onderwerp enorm leeft bij leerkrachten en directeuren is te veel gezegd. Ruwweg is de houding die van opstandige gelatenheid. Opstandigheid is hier uiteen gezet. Gelatenheid is het gevolg van de dagelijkse vraag om aandacht van die dertig koppies die altijd vóór gaan. Gelatenheid is ook ingegeven door de verwachting dat voor uiteindelijke invoering alles al weer drie keer veranderd kan zijn. Dat is ervaringswijsheid. Hier loert echter ook het gevaar van de dorpsbewoners en het valse alarm van de schaapherder, maar de wolf die uiteindelijk toch kwam.

Samengevat

Leerkrachten:

- Leerkrachten zien geen noodzaak voor passend onderwijs. Dit beleid wordt hen opgelegd, ze weten niet wat het doel er van is. Dit zelfde geldt min of meer ook voor directeuren.
- Leerkrachten overzien niet wat passend onderwijs voor hun dagelijkse lespraktijk gaat betekenen. Ze vrezen taakverzwaring.
- De huidige lespraktijk is voor leerkrachten de grens van wat kan, of al over de grens. De aangrijpingspunten voor het verleggen van die grens zitten in factoren als klassengrootte, aantal zorgleerlingen, ondersteuning, tijdsdruk, prestatiedruk, vaardigheden, succeservaringen, voorbeelden van alternatieven.
- Leerkrachten ervaren een toenemende prestatiedruk door de continue verantwoordingsverplichting aan de Inspectie en aan individuele ouders. Meer zorgleerlingen, met wie ook weer gepresteerd moet worden, zal die druk verhogen.
- Leerkrachten werken in het spanningsveld om zowel de groep als de individuele leerling optimaal te bedienen. Differentiëren helpt deze spanning wellicht verlichten, maar neemt die niet weg en is geen panacee.

- Het lesgeven is beperkt organiseerbaar en de leerkracht beperkt maakbaar. Termen als 'klassenmanagement' en de leerkracht als 'manager van het leerproces' scheppen verkeerde verwachtingen.
- Leerkrachten leggen zichzelf te hoge eisen op. Het permanente gevoel dat ze leerlingen 'tekort te doen' staat het verleggen van grenzen in de weg.

Stelsel

- Het nieuwe stelsel van zorgtoewijzing en middelenverdeling is voor leerkrachten en directeuren een dikke mist die het zicht op de nabije toekomst ontnemt.
- Het gevolg is: geen voorbereiding.
- De regionale verantwoordelijkheid en de ruimte voor eigen keuzes wordt niet gezien als een kans.
- Het zorgprofiel en het referentiekader zorgen niet voor houvast; ze zijn onderdeel van de mist.
- Ingegeven door de ervaring dat de plannen voortdurend veranderen en uitgesteld worden is afwachten geen onlogische strategie.
- Met de invoering van passend onderwijs zonder eerst de vaardigheden van leerkrachten te vergroten en zonder investering in andere factoren als klassengrootte en ondersteuning, wordt een risico genomen met de kwaliteit van het onderwijs aan alle leerlingen.

3. Voortgezet onderwijs

3.1 Cultuurshock

Wie duizelig wil worden moet proberen te begrijpen hoe het zorgregime voor het voortgezet onderwijs in elkaar steekt. Ik mag me gelukkig prijzen met de hulp van Fred Huijboom, coördinator van het samenwerkingsverband Midden-Kennemerland. We hebben afgesproken in wegrestaurant Van der Valk aan de rand van Purmerend. Hij praat en tekent, de bierviltjes zijn te klein en het A4-tje staat aan het eind van het gesprek vol pijlen. Het hangt boven mijn computer, het is een prachtig indianengevecht.

Praktijkonderwijs, leerwegondersteunend onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs met de zogenaamde REC- of clusterscholen en de rugzakken, en als spin in het web de regionale samenwerkingsverbanden. Die laatste gaan straks het zorggeld verdelen en de toelating tot de zorgvoorzieningen bepalen (zie voor details hoofdstuk 1). Omdat de minister via passend onderwijs kort op het zorgbudget en de clusterscholen duur zijn, worden de reguliere scholen er toe aangezet meer zorgleerlingen binnen boord te houden. Huijboom: "Scholen met rugzakken en lwo-leerlingen hebben enige ervaring. Die zullen ze nodig hebben, passend onderwijs wordt door de middelbare scholen met vrees tegemoet gezien."

Passend onderwijs wordt vaak geassocieerd met het basisonderwijs maar het is ook een opdracht voor het voortgezet onderwijs. En misschien is ze nog wel lastiger ook, zo krijg ik links en rechts te horen. Om te beginnen lijkt de opdracht groter omdat het voortgezet speciaal onderwijs spectaculair groeit (terwijl het aantal leerlingen op het speciaal basisonderwijs al enkele jaren stabiel is of zelfs daalt). Bovendien is de opdracht nieuwer, zegt Ruud van Tergouw, rector van Het Nieuwe Lyceum, een havo/vwo-school in Bilthoven: "Wij hebben niet zoiets als Weer Samen Naar School gehad."

De opdracht is gecompliceerder omdat op het voortgezet onderwijs de leerkracht een leerling maar enkele uren per week ziet, aldus onderwijsadviseur Alfons Timmerhuis: "Dat staat een zorgrelatie in de weg." Daar komt bij dat de leerkrachten op het voortgezet onderwijs meer vakdo-

centen zijn en minder pedagogisch-didactisch onderlegd zijn dan collega's op de basisschool en daardoor (nog) minder toegerust zijn voor passend onderwijs, zegt Guuske Ledoux, onderzoeker aan het Kohnstamm Instituut. Voordeel is dat leerlingen in het voortgezet onderwijs naar niveau zijn uitgeselecteerd, daartegenover staat dat de puberteit de problemen versterkt.

Waarschijnlijk door die vakinhoudelijke oriëntatie is passend onderwijs nauwelijks nog geland bij voortgezet onderwijs-leerkrachten, aldus Ledoux. "Voor leerkrachten is het een ver van mijn bed-show", weet Ruud van Tergouw. "Leerkrachten zijn weliswaar elke dag met de problematiek bezig", zegt Hans van Heesewijk, sectordirecteur van het Koningin Wilhelmina College in Culemborg, "maar passend onderwijs als beleid leeft in het geheel niet." Overigens ook niet op directieniveau. Van Heesewijk formuleert voorzichtig: "Bij mijn mededirecteuren heeft passend onderwijs niet de hoogste prioriteit."

"Het zijn allemaal woorden, zeggen mijn collega-directeuren", vertelt Thijs Jan van der Leij, kerndirectielid van het Oostwende en Farel College in Bunschoten/Amersfoort. Maar dat is een vergissing. "De cultuurschok van passend onderwijs zal vooral voor mavo/havo/vwo-leerkrachten groot zijn", voorspelt Van der Leij. Van Heesewijk: "Passend onderwijs vraagt om een andere pedagogisch-didactische aanpak: leerkrachten moeten in plaats van vóór de leerling, naast de leerling gaan staan. Een kwestie van vaardigheden en mentaliteit."

Voor wie het verhaal over het basisonderwijs heeft gelezen, klinkt dit bekend in de oren.

3.2 Oprekken

Het wereldje van het voortgezet onderwijs steekt, zo merk ik al snel, anders in elkaar dan het basisonderwijs. Het is hiërarchischer. Scholen worden bestuurd als een concern, met bovenschoolse bestuurders, sectordirecteuren, sectorleiders, teamleiders en helemaal onderaan de leerkracht. De directie is verantwoordelijk voor beleid en strategie, anderen voeren uit. Voor een onderwerp als passend onderwijs dat nog ontwikkeld moet worden – en dat ook nog deels bovenschools – moet ik bij de directies zijn. Voor de dagelijkse praktijk van de zorgstructuur is er de zorgcoördinator, de pendant van de intern begeleider op de basisschool.

“Het is een hele klus”, zegt Annemarie Juli tegen het eind van ons gesprek. Ergens halverwege zegt ze: “Het moet afgelopen zijn dat we kinderen als ‘zorgleerling’ heen en weer schuiven tussen scholen.” Juli was eind jaren negentig voor het ministerie van Onderwijs wegbereider voor de REC’s, de verbanden van de clusterscholen. Daardoor is ze op de thematiek van passend onderwijs een oudgediende. Sinds een aantal jaren is ze algemeen directeur van de openbare scholengroep Schoonoord, met een lyceum (havo/vwo) en een vmbo in Zeist en een dependance in Doorn. Totaal 1600 leerlingen. Ze opent het gesprek met de volzin: “Passend onderwijs is voor mij het versterken van het handelingsrepertoire van de gemiddelde leerkracht, zodat er minder leerlingen uit de boot vallen.”

Uit de boot?

“Dat leerlingen vanwege gedrag, leerstijl of leerprestaties niet terecht kunnen op reguliere scholen.”

De leerkracht moet zijn competenties oprekken, vervolgt ze. “Leerlingen vormen een gemengd gezelschap. Leerkrachten mikken vaak op het gemiddelde niveau in een klas, maar ze moeten ook de leerlingen bedienen die daarboven en daaronder zitten. Dat is een terechte eis van de inspectie. Maar niet overal de praktijk.”

Kortom, zo vat ze samen: leren differentiëren, dan kan je meer verschillen aan.

Dit vereist investeren in scholing van leerkrachten, zo vertelt ze verder. De school is op dit moment bezig een zogenaamd ‘zorgprofiel’ op te stellen. Juli: “Drie vragen moeten daarin worden beantwoord: met welke problematieken hebben we als school te maken, welke kunnen we aan (en welke niet) en wat zijn onze voorzieningen, zoals ondersteuning door bijvoorbeeld een orthopedagoog.” Ze besluit: “Als je in kaart gebracht hebt wat je als school aan kunt en waar je ambities liggen, dan kun je gericht gaan werken aan de professionalisering van het team.”

3.3 Ongelukken

In Bunschoten op het Oostwende College sluit directeur Thijs Jan van der Leij zich hier bij aan: “Leerkrachten moeten in hun lesgeven meer ruimte maken voor leerlingen met andere behoeftes. De groep voorop laten gaan en tegelijk de individuele zorgleerling bedienen. Ik schat dat 40 procent het kan, dat moet naar 100 procent.”

In Culemborg zegt Hans van Heesewijk: "Passend onderwijs staat of valt met de kwaliteit van de leerkracht. Hij moet kunnen differentiëren in gedrag, niveau en tempo." Hij herhaalt het in verschillende bewoordingen. "Een goede leerkracht vindt aansluiting bij al die verschillen en tilt die vervolgens naar een eindniveau." Het Koningin Wilhelmina College is breed, van gymnasium tot praktijkonderwijs; Van Heesewijk is de sectordirecteur voor het vmbo en praktijkonderwijs. Hij vermoedt dat vmbo-leerkrachten een voorsprong hebben op havo/vwo-leerkrachten. Die laatste hebben nog wel eens de neiging de leerling er gewoon uit te sturen als het lastig wordt. "Eén ding is zeker: op het vmbo is de relatie met de leerling een voorwaarde voor het leren."

Van Heesewijk is enthousiast en gedreven, tegelijk ook praktisch en realistisch: "De ene docent vindt alle leerlingen een probleem, de andere heeft met geen enkele leerling moeite. Wat moet je de eerste leerkracht meegeven zodat hij kan functioneren als de tweede? Als ik het antwoord wist kreeg ik morgen de Nobelprijs." De school werkt er hard aan: intervisie, voorbeeldgedrag, duotrajecten, coaching, omgaan met de lesorganisatie. "Allemaal interventies om de leerkracht te leren, maar kán de leerkracht het leren?"

Ruud van Tergouw weet het antwoord op die vraag: nee! Hij is rector van Het Nieuwe Lyceum in Bilthoven, met alleen havo en vwo. Met 900 leerlingen noemt de school zich kleinschalig. Het nieuwe Lyceum zit in een monumentaal gebouw met Amsterdamse School-karakteristieken, gelegen in een lommerrijke villawijk. In de directiekamer gaat het lampje op rood en de telefoon op bezet. Van Tergouw wil graag praten over passend onderwijs.

"Ik ben het eens met het idee dat reguliere scholen aan meer zorgleerlingen plek moeten gaan bieden. Maar wij zijn een smalle school, wij kunnen niet alles. En wat we aan extra's willen organiseren kost tijd en geld." Havo/vwo-scholen zitten in een aparte positie, aldus Van Tergouw, ze zijn pas enkele jaren verplicht aangesloten bij samenwerkingsverbanden. Het Nieuwe Lyceum heeft al wel langer een zorgstructuur maar pas sinds twee jaar een zorgcoördinator. Van Tergouw: "Nu dreigen ongelukken, want het speciaal onderwijs moet krimpen en de reguliere scholen zijn nog niet klaar. Leerlingen gaan tussen de wal en het schip vallen."

De meeste pijn zit bij de leerlingen met gedragsproblemen. "Nu heten

het stoornissen, maar vroeger was het onaangepast gedrag en dat is het eigenlijk nog steeds. Leerkrachten hebben het gevoel dat ze er vaker mee te maken hebben. Zij lopen tegen grenzen aan, de aandacht gaat ten koste van de andere leerlingen. Dat kan niet." Hij schat het aantal doorverwijzingen van zijn school op een à twee per jaar.

Naar de oorzaak van de toename van probleemgedrag kan hij slechts gissen. "School is minder prominent geworden. Motiveren kost meer tijd en moeite."

Zit het probleem bij de leerling of bij de leerkracht, vraag ik Van Tergouw. "Primair zit het bij de leerling. Deels bij de school. Dat heet tegenwoordig zo mooi 'handelingsverlegenheid.'" Niet alles is te leren, aldus Van Tergouw. "Differentiëren in klassenverband is moeilijk en alleen heel veelzijdige, goede docenten kunnen dat. Differentiatie buiten klassenverband is wat we in Nederland veel vaker doen. Vandaar die redelijk homogene groepen en maatwerk buiten het klaslokaal om." We moeten leerkrachten meer handvatten bieden, aldus Van Tergouw, maar verwacht daar geen wonderen van. "Bovendien kost het tijd en geld en die worden ons niet gegund. Er wordt een zware wissel getrokken op de onderwijsgeevenden."

Een collega van u, op een even smalle school, is een stuk laconieker, hij zegt: "Op duizend leerlingen maakt een paar zorgleerlingen niet uit."

Van Tergouw kijkt verbaasd. "Dat zou ik niet zo zeggen. Het lijkt me een onderschatting van de gevolgen."

3.4 Relatief

Die collega is Yzaäk Jacobi, sectordirecteur van het Christelijk College Nassau Veluwe te Harderwijk, dat net als Het Nieuwe Lyceum alleen een havo en vwo heeft. Vanuit zijn kamer op de eerste verdieping heeft hij uitzicht op de binnendruppelende leerlingen. Jacobi neemt passend onderwijs vrij nuchter op. "Wij zijn de bovenkant, havo/vwo, hier zit alleen een specifieke zorgvraag, vooral autistische leerlingen. Daar hebben we ervaring mee." Hij wijst op de twintig rugzakken. Op de school komen twee ambulante begeleiders een halve dag per week voor raad en daad. Een orthopedagoog is in dienst. "Het gaat zelden fout. We hebben twee blinde broers gehad. Een heeft inmiddels zijn diploma, de ander is op weg." Twee jaar geleden had de school een leerling met ODD, oppositioeneel gedrag. "Dat is lastig, dan staat de gezagsverhouding op het spel."

Dan zeggen leerkrachten tegen mij: optreden, dit red ik niet." Die leerling is doorverwezen.

Zorgleerlingen

Op havo/vwo zijn de zorgleerlingen in de eerste plaats de leerlingen met een rugzak. Dat zijn vooral cluster 4-indicaties: gedragsproblematiek als autisme en ADHD, soms medische gevallen (cluster 3), hoor- en spraakproblemen (cluster 2) of visuele problemen (cluster 1). Daarnaast zijn er leerlingen met dyslexie, leerlingen zonder etiket: gewoon lastig of tegen autisme of ADHD aan en leerlingen met emotionele problemen door de privésituatie. Het zijn allemaal kinderen met voldoende cognitief niveau, die om een of andere reden (tijdelijk) extra aandacht nodig hebben. Ook hoogbegaafdheid krijgt steeds vaker meer aandacht. Het gaat relatief om kleine aantallen, een paar procent. Een groeiende zorg, vooral op de havo, zijn leerlingen met motivatieproblemen. Op het vmbo zijn er vergelijkbare rugzakleerlingen, maar de veel grotere groep zijn de lwoo-ers. Dit zijn veelal leerlingen van veelal laag cognitief niveau en met leerachterstanden (zie ook pag. 80). Vaak wel een kwart van de schoolpopulatie. Daarnaast zijn er veel leerlingen van voldoende cognitief niveau maar met sociaal-emotionele problemen, veelal als gevolg van problematische thuissituaties. Tot slot zijn er veel leerlingen met taalachterstanden (onder andere door een migrantenachtergrond).

De regio rond Harderwijk is in de statistieken rood gekleurd vanwege een relatief hoog percentage doorverwijzingen naar het speciaal onderwijs. Dat betekent voor passend onderwijs een extra opdracht. Jacobi kent de feiten, maar het verontrust hem niet. "De meeste zorg zit bij de vmbo's. Zij krijgen het echt voor de kiezen. Maar weinig zorgleerlingen halen het cognitieve niveau van de havo of vwo, en dan moeten ze vaak een stapje terug doen vanwege de problematiek en dan komen ze alsnog in het vmbo terecht."

Jacobi vertelt dat hij onlangs op bezoek was op een cluster 4-school in de buurt, in Nunspeet. "De directeur vertelde dat hij zeventien leerlingen op het oog had die eventueel naar de havo/vwo konden. Verdeeld over de vier scholen in deze regio zijn dat vier leerlingen per school. Waar praten we over? Stel we krijgen ze allemaal: zeventien leerlingen op een populatie van 1300, dat valt ook wel mee."

Kortom, voor passend onderwijs geen knelpunten? "Nee, ik ben geen probleemdenker."

Denken zijn leerkrachten daar ook zo over? Jacobi: "Zonder dat ze zich bewust zijn doen ze al heel veel. Als je tegen hen zegt: 'er komen zorgleerlingen aan!', dan slaat de boel natuurlijk op tilt. Het is net als met de twee blinde leerlingen, 'het kan niet' riep iedereen, nu blijkt het prima te

werken." Ik vertel dat ik ook verhalen hoor in de trant van: 'ons bordje is vol, dit kan er niet bij'. Jacobi: "Deels is dat onbekendheid. De mens lijdt het meest aan het lijden dat men vreest. Voor ik hier kwam, heb ik les gegeven in Rotterdam-Zuid. Alles is relatief, maar over de problemen die wij hier hebben lachen ze daar."

Hij vindt dat er meer moet worden geïnvesteerd in het opleiden van leerkrachten. "Als er bij leerlingen meer problematiek zit, zou er bij leerkrachten meer gespecialiseerde kennis over moeten zijn. Verder zijn de academische docenten wel erg vakinhoudelijk, daar zou soms wel wat pedagogiek en didactiek bij kunnen." Hij vindt het geen taak voor de directie om leerkrachten te gaan bijscholen. "De docentenopleiding moet beter gaan opleiden, daarin investeren is efficiënter."

3.5 Knelpunten

Het is een verademing om iemand zo opgeruimd over passend onderwijs te horen spreken. Niettemin bespeur ik bij mezelf, wellicht besmet door alle kritiek, scepsis en boosheid van anderen, ook enig argwaan. Is dit geen bluf? Of, zoals Van Tergouw zegt, onderschatting?

De zorgcoördinator van het Harderwijkse College, Janna te Brake, wijst ter verklaring op het van oudsher zorgzame klimaat van de school. "De leerkrachten gaan erg ver in hun bekommernis om leerlingen. Te ver misschien wel. Vorig jaar bleek het nodig om de overgangseisen aan te scherpen, waardoor tientallen leerlingen zijn afgevloeid. Het team vond dat veel te hard, niet passend bij ons klimaat."

Passend onderwijs betekent meer problematiek in school, zegt ze. Ondanks de zorgzame houding zitten leerkrachten niet te wachten op veel meer problemen. "Wat er nu op hun bordje ligt vinden ze meer dan genoeg. Ze vrezen dat het van het gewone lesgeven af zal gaan." De huidige rugzakleerlingen, vooral de diverse soorten autisten, worden als zwaar ervaren, vertelt Te Brake. Dat komt ook door de ruis er omheen: de informatie, verslaglegging, gesprekken. "Als je doorverwijzingen wilt voorkomen, nu zijn dat er één of hoogstens twee per jaar, heb je kleinere klassen nodig, of assistentie in de klas."

Een paar weken later heeft de Harderwijkse school een zorgprofiel dag en mag ik de sessie bijwonen met een kleine vertegenwoordiging van het team. De tien aanwezige docenten delen de nuchterheid van hun

directeur, heftige emoties over een eventuele komst van meer zorgleerlingen laaien niet op. Als Dirk Tuin, docent verzorging, zegt: "We zijn weliswaar vakdocenten, maar deze leerlingen horen gewoon bij ons werk", spreekt niemand hem daarin tegen.

Wel komen onmiddellijk een aantal knelpunten aan de orde. Marlies van der Linde, docent beweging: "Voor deze kinderen moet je meer vaardigheden in huis hebben dan vakkennis en dat heeft niet in onze opleiding gezeten. Als je nu leerkracht bent omdat je natuurkunde leuk vindt, ben je binnen drie jaar opgebrand." Een aantal anderen wijzen op grenzen in aantallen zorgleerlingen. Tobias Hoogeveen, docent techniek en biologie: "Ik heb wel eens drie ADHD-ers in de klas gehad, dat hou je nauwelijks vol. Dat moeten er niet meer worden." De groepsgrootte is hier ook van belang, zegt docent Duits Karin Aller: "Met dertig leerlingen in de klas heb je geen tijd om bij je autisten te gaan controleren of ze alles wel in hun agenda hebben gezet." En René Venema, docent Nederlands, krijgt bijval als hij wijst op een ander soort tijdprobleem: "Zorgleerlingen vragen meer aandacht en dat gaat ten koste van de aandacht voor anderen."

Ambulante begeleiding

Elke rugzakleerling krijgt specialistische ambulante begeleiding vanuit de cluster-school. Dit leidde in eerste instantie op scholen met meerdere rugzakkers tot het in- en uitvliegen van ambulant begeleiders. Inmiddels is de praktijk dat ambulant begeleiders vast een dagdeel per week langskomen en hun advisering niet alleen beperken tot de rugzakkers. Leerkrachten zeggen baat te hebben bij deze ondersteuning en waarderen het ambulante karakter omdat het nuttige inbreng betekent van ervaringen van andere scholen.

Differentiëren is voor de Harderwijkse leerkrachten onontgonnen terrein. Herjo Koffijberg, docent aardrijkskunde: "Iedereen op maat bedienen is lastig, het is al moeilijk om de mainstream te bedienen." Marlies van der Linde: "Hier wordt traditioneel klassikaal lesgegeven. Als er nu een voorstel zou komen voor verandering, zou de reactie zijn: 'oh jee, moet het anders?'"

Als vervolgens bijscholing ter sprake komt gaat de meeste belangstelling uit naar informatie over stoornissen.

Op het Culemborgse Koningin Wilhelmina College (KWC) van directeur Van Heesewijk hebben ze meer ervaring met differentiatie, althans op

het vmbo. Daar wordt gewerkt met een pedagogisch regime (Leren in Veiligheid) waarin structuur en zelfstandig werken centraal staan en dat ruimte biedt voor differentiatie. De docenten die daarmee werken zijn enthousiast. Marieke van Uden (levensbeschouwing): "De leerkracht begint met centrale instructie, vervolgens gaan de leerlingen aan de slag en mogen geen vragen stellen en geen gesprekken voeren, na tien minuten kunnen ze aanschuiven aan de instructietafel voor meer uitleg." Petra van Spanje (drama): "In alle klassen hetzelfde regime, dan weten leerlingen waar ze aan toe zijn, iets uitproberen is niet mogelijk."

Michiel van den Berg is behalve docent op het vmbo ook zorgcoördinator voor de havo/vwo-afdeling van de school. "Zo'n structuur zou ook goed zijn voor de havo. Daar zitten veel leerlingen met gedragsproblemen." Eén regime in alle klassen voorkomt onrust en daarmee uitval, aldus Van den Berg.

De klassen in het vmbo zijn, onder andere door de lwoo-leerlingen die extra geld meebrengen, wel een stuk kleiner dan in de havo. Van den Berg richt zich tot de directie: "Volgend jaar worden de klassen nog weer iets groter. Dan denk ik wel: wat wil je nu als school?" Over de leerkrachten zegt hij, voorzichtig formulerend: "Laat ik het zo zeggen: de wil is er wel, 80 procent heeft een open houding, het gaat om onmacht. Maar je hebt ook lastige leerkrachten die zeggen: 'Luister Michiel, ik ga niet controleren of ze hun huiswerk in hun agenda schrijven, ik ben geen kleuterjuf'"

3.6 Vasthouden

Een schoolbrede aanpak van het pedagogisch-didactisch regime, zoals op de vmbo-afdeling van het KWC, is elders, zeker op havo/vwo's, een uitzondering. Scholen wijzen graag op hun zorgstructuur, maar die omvat de zorg buiten de klas, gericht op de leerling.

Opvallend aan deze zorgstructuur is dat de nadruk, ondanks het aanbod van steunlessen, huiswerkbegeleiding en plusklassen, veel meer ligt op sociaal-emotionele zorg dan op prestatiezorg. Dat lijkt logisch. In het voortgezet onderwijs zijn leerlingen geselecteerd op leerniveau en wie niet presteert moet een niveau naar beneden. Handelingsplannen, zoals op de basisschool gebruikelijk zijn bij leerachterstanden, zijn er niet, uitgezonderd voor de leerlingen met een officieel etiket, de rugzakkers en lwoo-ers.

Zorgstructuur

Veel middelbare scholen roemen hun zorgstructuur. Het opzetten daarvan is gestimuleerd door de samenwerkingsverbanden, die al langer bestonden voor de vmbo's (sinds WSNS) en waarbij sinds 2008 ook havo/vwo zich wettelijk verplicht moesten aansluiten. De invulling van de zorgstructuur is vrij, maar er is veel overeenkomst. Bijna alle scholen werken met groepsmentoren, als compensatie voor de ontbrekende band tussen leerling en leerkracht. Veel scholen hebben een orthopedagoog en/of maatschappelijk werker en bieden sociale vaardigheidstraining (sova), faalangstraining en soms zelfs rouwverwerking. Daarnaast zijn er speciale faciliteiten voor dyslectici, rugzakkers, gehandicapten en soms voor autisten. Bijna overal is een zorg- en adviesteam (ZAT), waarin ook externen zitten als jeugdzorg, arts, leerplicht ambtenaar, ggz, politie. Spil van dit al is de zorgcoördinator.

Het idee van zorg vereist echter een geheel andere invulling, zegt Henk van Benthem, directeur van het Zaanse OPDC (vmbo voor leerlingen die extra aandacht nodig hebben): "Je kan als school niet meer zeggen: 'Sorry, je hoort hier niet'. Het vmbo is dit al langer gewend, die kan haar leerlingen niet naar een school lager sturen." René Jonkman, adjunct-directeur van het Zaanse Bertrand Russell College (havo/vwo): "Ook op havo/vwo moet het uitgangspunt worden: 'Dit zijn onze leerlingen'."

Ik kom beide heren tegen in café Het Tolhuys in Zaandam, op een studiebijeenkomst 'passend onderwijs' voor directeuren en teamleiders in het voortgezet onderwijs, georganiseerd door het regionaal samenwerkingsverband. Op het programma staat een casusbespreking: de school van een havo-brugklasser met slechte cijfers en lastig gedrag wil de jongen doorverwijzen naar het vmbo. Het is een actueel geval uit het eigen samenwerkingsverband.

Jonkman: "Wijzen op slechte cijfers is een typische docentenhouding." Van Benthem: "Afstromen is geen oplossing. Van de afstromers van havo naar vmbo haalt de meerderheid ook op het vmbo slechte cijfers." En: "Op middelbare scholen is wel aandacht en zorg voor sociaal-emotionele problemen, maar veel minder voor het uitvallen op prestaties."

Ik moet terugdenken aan een opmerking van Yzaäk Jacobi van het Harderwijkse College. Hij zei dat een zorgleerling op havo-niveau vaak een stapje terug moet doen vanwege zijn problematiek en dan dus toch op het vmbo terecht komt. Zou dat dus voortaan moeten worden voorkomen?

In Culemborg leunt Hans van Heesewijk over de vergadertafel in zijn directiekamer. "Kijk", zegt hij, "wij hebben in Nederland een enorm opge-

tuigde sorteerbak voorafgaand aan het voortgezet onderwijs met een advies van de basisschool, gebaseerd op een jarenlang volgsysteem, een Cito-toets, eventueel aanvullende testen van allerlei soort. Die sorteerbak is goed, de leerling zit terecht op de betreffende school, dat is het uitgangspunt. Dus is de opdracht: vasthouden die leerling, ten koste van veel."

Op zijn eigen College kampt de havo, net als veel andere havo's, met onderprestatie in de onderbouw. Zorgcoördinator Michiel van den Berg: "Veel leerlingen maken het niet waar, terwijl ze wel de capaciteiten hebben. Grote vraag: wat moeten we daar aan doen? In de praktijk leidt het tot afstroom naar vmbo-tl. Vorig jaar gingen elf leerlingen van 3 havo naar 4 vmbo-tl, dat is veel op vier klassen."

Van Heesewijk zoekt het antwoord in de eerste plaats bij de docent. "De leerkracht zegt bij tegenvallende prestaties: jammer, de leerling is niet gemotiveerd of kan het niet. In plaats daarvan moet hij zeggen: wat is er mis dat de leerling slecht presteert en hoe is dat te verbeteren." Dat is deels een mentaliteitskwesitie, aldus Van Heesewijk, deels onmacht, oftewel vaardigheid.

Michiel van den Berg zou, zoals eerder gezegd, de docent wel willen helpen met een pedagogisch regime zoals het eigen vmbo dat ook heeft. "Maar als je daar mee aankomt bij havo-leerkrachten zeggen ze: 'Kom niet aan mijn autonomie'. Hier is nog veel te winnen."

Ook in Zaandam luidt de conclusie van beide directeuren dat in mentaliteit en vaardigheid van leerkrachten een flinke slag is te slaan. Jonkman vertelt dat op zijn school vijf leerkrachten een opleiding krijgen als docentbegeleider, onder de noemer 'train de trainer'. Zij moeten de andere docenten gaan ondersteunen en coachen. "Bij elkaar in de klas kijken is een taboe, dat willen we doorbreken. Openheid is kracht. Je ziet bij jonge leerkrachten dat ze meer gewend zijn iemand toe te laten."

De Zeister directeur Annemarie Juli: "Er wordt veel gepraat over de autonomie van de professional, maar ik kan je zeggen dat we het met 'de autonome professional' niet gaan redden."

3.7 Grenzen

De directeuren van middelbare scholen zijn alles bij elkaar behoorlijk kritisch over hun docenten. Ze zeggen er vaak bij dat de kritiek niet alle docenten geldt: 20, 40, 80 procent, de percentages verschillen. Het is niet altijd onkunde, het is ook mentaliteit, nuanceren ze. En het geldt vooral voor havo/vwo- en minder voor de vmbo-docenten. "De docenten moeten al veel, ze staan onder druk, dat is een terecht punt", zegt Thijs Jan van der Leij, directeur van het Oostwende College in Bunschoten. "We moeten ze de tijd geven. Ze laten leren. De directie heeft de belangrijke rol te zorgen dat dat gebeurt, maar daar is wel vijf à tien jaar voor nodig. Passend onderwijs mislukt als het niet is ingebed."

Ik hoor steeds zeggen dat de havo/vwo-docenten het meest zullen moeten leren, maar ik hoor ook dat de meeste problematiek toch echt op het vmbo zit. Het vmbo biedt namelijk al sinds de operatie Weer Samen Naar School onderdak aan 'speciale' leerlingen, via de lwoo-regeling. Lukt dat en kan daar nog meer problematiek bij? Hoogste tijd om daar eens een kijkje te nemen.

Meer problematiek

Alle betrokkenen constateren meer problematiek maar tasten in het duister over de oorzaken. Gewezen wordt op een combinatie van factoren. Deels ligt het bij de kinderen die prikkelgevoeliger zijn en meer aanbod hebben (van amusement en kennis). Deels bij ouders die hogere eisen stellen aan school en hoge verwachtingen hebben van hun kinderen. Deels aan maatschappelijke ontwikkelingen als hogere (individuele) Inspectie-eisen, meer aandacht voor preventie en meer diagnostiek. Yzaäk Jacobi, adjunct-directeur van een havo/vwo-school in Harderwijk, wijst op het paradoxale feit dat de school bij ouders en leerling als zodanig aanzien en gezag verliest als (enige) bron van kennis, maar dat het halen van een diploma belangrijker wordt. "Ouders sturen op cijfers, niet op het leerproces; bij onvoldoendes zeggen ze tegen de school: 'je ontnemt mijn kind een toekomst', en niet tegen hun kind: 'Ga maar eens wat harder werken.'"

In het restaurantdeel van het kooklokaal van OSG Schoonoord in Zeist spreek ik met Saskia Thiel. Zij is docent zorg en welzijn en tevens schoolopleider en zorgcoördinator op het vmbo waar Annemarie Juli algemeen directeur is. De vmbo-school heeft 800 leerlingen, waarvan ongeveer 200 met een lwoo-indicatie. De eis hiervoor is een combinatie van een bepaald IQ, achterstand op twee vakken en soms sociaal-emotionele problemen. Thiel: "Sommige lwoo-ers gaan hartstikke goed, anderen vragen erg veel tijd en aandacht." Daarnaast heeft de school

tien leerlingen met een rugzak. Thiel: "Maar misschien zijn de leerlingen zonder etiket wel onze grootste zorg, dat gaat over een problematische thuissituatie, faalangst, depressiviteit, agressie en over de hele linie concentratieproblemen."

Ze vertelt dat ze eerder die week tijdens les twee meisjes onder een tafel vandaan moest halen. "Ik had meteen het gevoel dat ze zich niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk verstopt hadden, voor de ellende thuis – waaronder mishandeling – en de druk van school om te presteren."

Als zorgcoördinator maakt ze deel uit van het interne zorg- en advies-team. Hier komen probleemleerlingen ter sprake waar de mentor geen raad mee weet. Dit zogenaamde i-ZAT, met een orthopedagoog, een *remedial teacher* en de directeur, komt een keer per maand bijeen en iedere keer worden er zo'n twintig tot dertig leerlingen besproken. "Daar word je niet vrolijk van. Aan deze bijeenkomsten heb ik erg moeten wennen."

Van scholen worden wonderen verwacht, zegt ze, verwijzend naar de passend onderwijsplannen. "We moeten nu al alle zeilen bijzetten om kinderen niet te kort doen. Je kan je aandacht maar één keer uitdelen. Eerst hebben we Weer Samen Naar School gehad, nu passend onderwijs, kunnen we dat allemaal waarmaken?" Ze heeft met ouders te doen. "Komen ze op een open dag met hun kind dat PDD-NOS heeft, en in feite lopen ze daar mee te leuren. Dan kan ik wel zeggen: 'kom maar hier', maar het gaat er om waar de leerling het beste op zijn plaats is."

Thiel kan zich grotendeels vinden in het verhaal van haar directeur, Annemarie Juli, over het vergroten van vaardigheden van leerkrachten. Ze gebruikt ook dezelfde formuleringen: "Sommige leerkrachten hebben een groter bereik dan anderen." Maar bereik oprekken kan niet eindeloos, voegt ze er meteen aan toe. "Ik vind dat we een grens moeten stellen aan wat je vraagt van de docent." Die grens bepalen is heel lastig, weet ze. Het gaat over de groepsgrootte en de aantallen en soorten zorgleerlingen per groep. "Maar die grens is er wel, als je daar overheen gaat doe je leerlingen, met of zonder zorg, tekort."

Kleinere groepen zouden zeker helpen. "In het praktijkonderwijs zitten acht leerlingen in een groep, bij ons in de vmbo-bovenbouw 20 tot 25 en ik heb begrepen van de directie dat dat om financiële redenen omhoog

moet." De extra middelen die de school krijgt voor de lwoo-leerlingen gaan naar de zorgstructuur buiten de klas, zoals een orthopedagoog en zorgadviseurs, bijlessen voor kernvakken Nederlands, Engels en wiskunde in de bovenbouw en in de onderbouw kleinere klassen.

Opeens is ze verontwaardigd: "Ik begrijp de redenering niet van de minister: er zijn te veel lwoo-ers en rugzakken, dat is te duur en de kosten moeten omlaag, maar die leerlingen blijven toch?"

Kwetsbaar

Lwoo-ers zijn leerlingen met een combinatie van een bepaald IQ, leerachterstanden en (soms) sociaal-emotionele problemen. Zij zitten op gewone (vmbo-)scholen die daarvoor extra middelen krijgen. De Purmerendse Scholengroep heeft er voor gekozen een deel van haar lwoo-leerlingen op een aparte school te plaatsen, de W.J. Bladergroen. Het zijn onder de lwoo-ers de meeste kwetsbaren, zegt schoolleider Irma Krug. "Zonder de juiste randvoorwaarden sneeuwen talenten onder." Die randvoorwaarden zijn kleine klassen, leerkrachten met expertise en extra zorg in en om de klas. Het gaat om alleen onderbouw, na klas 2 stromen de kinderen door naar de bovenbouw in een gewone vmbo.

In Purmerend is de J.W. Bladergroen een vmbo-school voor lwoo-leerlingen, praktijkschoolleerlingen en ISK leerlingen (Internationale Schakelklas). Volgens zorgcoördinator Sandra Eeken is passend onderwijs maatwerk en dat is precies wat Bladergroen biedt. "We zijn een plek voor leerlingen tussen de reguliere en de speciale school in." Doel is leerlingen door te laten stromen naar het gewone vmbo. Eeken: "Wij zien steeds meer kinderen waar veel mee aan de hand is, vooral in de thuissituatie: schulden, verslaving, verwaarlozing. We moeten als school ook meer signaleren en mentoren worden daarin geschoold." Niet alleen oog hebben voor externaliserend gedrag, maar ook voor de stille leerling. Eeken: "Die is niet storend, maar een goede leerkracht moet daar ook oog voor hebben."

Aan ons restauranttafeltje op het vmbo in Zeist verandert Saskia Thiel de richting van het gesprek. Ze vertelt dat ze 25 jaar in het vak zit. Verhalen uit de oude doos zijn riskant, zegt ze, maar toen ze begon was het minder zwaar. "In die tijd was lesgeven je hoofdtaak, nu zijn er al die andere zaken, het begeleiden van leerlingen tot en met agenda's controleren, gesprekken met ouders, gesprekken met externen, verslaglegging, handelingsplannen." Het lesgeven zelf is ook zwaarder geworden. "Het lijkt alsof er meer leerlingen zijn waar iets mee is. Als je goed in je vel zit gaat het prima,

maar als je iets aan je hoofd hebt gaat het fout. Het lastige van lesgeven is dat je nooit even kan wegstappen. Ik doe het wel eens, iets checken op mijn computer, maar een paar minuten minder aandacht kost meteen tien keer zoveel tijd om de klas weer geconcentreerd te krijgen.”

Het regime van de school is regels en regelmaat; onrust is fataal, aldus Thiel. Maar regelmaat kan je niet altijd plannen. “Als de parallelklas vrij heeft door ziekte van de leerkracht dan is er bij mij in de klas onrust: ‘zij zijn vrij, wij niet’. Nu wordt de school verbouwd en dat zorgt voor veel afleiding. Een ambulance op het terrein wegens een ongelukje bij gymnastiek en alle concentratie is weg.”

De school heeft twee coaches voor de begeleiding van beginnende docenten, maar ook anderen kunnen daar een beroep op doen. Verder is er een structuur van functionerings- en beoordelingsgesprekken. Bijscholing gebeurt alleen vrijwillig, daar zou meer op gestuurd kunnen worden, meent Thiel. “Leerkrachten hebben moeite met het schrijven van en het omgaan met handelingsplannen. Dat kan en moet beter.” Er is inmiddels genoeg gezegd over de vaardigheden van de leerkracht, vindt Thiel, nu moet het concreet worden: welke eisen gaan er gesteld worden en hoe gaan we die halen? Dat wordt nog lastig genoeg. “Om te beginnen kan je er bij het aannemen van leerkrachten op letten, maar vaak genoeg is de keuze die ene persoon of geen les voor de leerlingen.”

Wonderen

Van scholen worden wonderen verwacht. Kunnen we het allemaal nog wel waarmaken, vraagt zorgcoördinator Saskia Thiel (vmbo-Schoonoord in Zeist) zich af. “We hebben een jongen in de 4e klas met een vorm van autisme. In de onderbouw ging het moeizaam, daar is veel tijd en energie in geïnvesteerd. Met succes, in de 3e klas leefde hij op, maar nu vragen we ons sterk af of hij het examen gaat halen. De praktijk is het probleem: hij doet de richting zorg en welzijn en gesprekken voeren met patiënten gaat hem slecht af. Zakken is heel erg, falen is voor dit soort leerlingen een dubbele domper. Wat moet je hiermee? Hij heeft een communicatieprobleem, dat is een stoornis. Soms zijn er feiten die je niet kan veranderen.”

Als school moet je aan zoveel zaken werken en ook nog controleerbaar presteren, stelt ze vast. “De school is een bedrijf geworden. Elk jaar zijn er nieuwe speerpunten. Er staat een enorme druk op. Nu dan weer passend onderwijs. Enerzijds de slagingspercentages die altijd beter moeten en anderzijds aan iedereen een plekje bieden. Combineer dat maar eens.”

Ze stokt, vraagt bezorgd of het allemaal niet te veel als klagen klinkt, want dat is niet de bedoeling. Ze wil, zo benadrukt ze, vooral duidelijk maken dat er een gat zit tussen papieren plannen en de weerbarstige praktijk. Van achter het bureau zijn zoveel dingen die in de klas en in school gebeuren onzichtbaar.

Van minister tot directeuren roept iedereen: passend onderwijs gaat over de leerkracht, en dat vullen ze in met: hij moet vaardiger worden. Thiel en eerder ook de Harderwijkse en Culemborgse leerkrachten – toen ze spraken over groepsgrootte, aantal zorgleerlingen, voorzieningen en prestatie-eisen – kaatsen de bal terug: kijk ook even in de klas alsjeblieft, praat niet alleen over ons, maar ook met ons. Onderwijsadviseur Alfons Timmerhuis van het Utrechtse onderzoek en adviesbureau Sardes wijst op de cruciale rol van directeuren. “De directeur moet een onderwijsvisie hebben en die uitdragen. Vaardigheden zijn niet genoeg, het gaat ook om ondersteuning en die moet van de directie komen. Met managers kom je niet ver.”

3.8 Concurrentie

Leerkrachten staan midden in de problematiek, maar ze zijn meestal niet op de hoogte van de details van de passend onderwijsplannen. Zogenaamde ‘zorgprofielen’ moeten de brug slaan tussen leerkrachten en passend onderwijs. Het zorgprofiel geeft scholen de kans vast te stellen wat ze kunnen en wat ze maximaal willen, kortom grenzen te trekken, precies wat de docenten graag willen. Scholen kunnen dit echter niet op eigen houtje, de regionale zorgplicht dwingt tot overleg met de overige scholen van het samenwerkingsverband. Deze onderlinge afstemming zien directeuren met vrees tegemoet. Imago staat op het spel, concurrentie om leerlingen is de inzet.

Annemarie Juli: “Sommige scholen komen met een smal zorgprofiel en zeggen dat ze geen probleemleerlingen hebben. Dan is het de vraag of zich geen zorgleerlingen aanmelden of dat ze de deur dicht houden voor problemen.” Dat moet straks anders. “Als samenwerkingsverband moeten we bepalen wat we aan zorgleerlingen op de reguliere scholen opvangen, wat overblijft gaat naar het speciaal onderwijs.” Dat betekent niet dat alle scholen per se evenveel doen, zegt ze. “Maar daar moeten we wel gezamenlijk proberen afspraken over te maken.”

Uit de zorgprofielen van de scholen samen moet blijken waar de gaten zitten, voor welke kinderen er geen goede plek is. Juli: "Dan gaat het bijvoorbeeld om hoogbegaafden en dan volgt de vraag: 'wie wil dat oppakken?' Dat zouden wij wel willen. Een andere school heeft al aangegeven met een autistenklasje te willen beginnen."

Dat gaat richting specialisatie per school, beaamt Juli. "Dit is deels al praktijk. Wij hebben een opstapklas voor twaalfjarigen die nog niet rijp zijn voor het voortgezet onderwijs, maar ook niet op de basisschool kunnen blijven." Het zal aan komen op een 'eerlijke' verdeling, want imago gaat een rol spelen. Juli: "De vrees is dat een school met veel zorgleerlingen nog meer zorgleerlingen aantrekt. Dat zou de scores kunnen beïnvloeden, dan vallen ze bij de Inspectie door de mand en komen ze lager op de scholenranglijst van Elsevier."

Zorgprofiel

De zorgprofielen die samenwerkingsverbanden van hun scholen laten maken verschillen sterk in kwaliteit en precisie. Daarmee zal ook het gebruik ervan verschillen. Marianne van Zanten is coördinator van het Samenwerkingsverband VO Waterland: "Met de zorgprofielen krijgen we zicht op wat we regionaal aan kunnen. Natuurlijk zijn er verschillen per school. Lesgeven is mensenwerk, teams verschillen in kwaliteiten. Leerkrachten staan al onder druk, er is veel uitval door ziekte. De expertise van leerkrachten kan je heel precies in kaart brengen, per school. Bij intake en plaatsing van een leerling kan de school zelf kijken: zijn er in het team leerkrachten die deze leerling aankunnen? Als dat niet zo is, moet je misschien uitkijken naar een andere school."

Hans van Heesewijk (KWC, Culemborg) vreest de concurrentie. "Dat wordt straks een prachtig gesprek in het samenwerkingsverband. Of een strijd. Het gevaar is dat scholen die onder de afgesproken lat liggen, dat gaan ontkennen. Wie daarboven ligt moet zich zorgen gaan maken dat hij straks alles krijgt. Dat is slecht voor je imago en dan dreigt verlies van leerlingen." Hij ziet al een tendens in die richting, mede door de onderlinge afstand tussen de scholen. "In de grote stad ligt dat waarschijnlijk anders, maar Kesteren ligt hier dertig kilometer vandaan, wat moet je met hen nu afspreken over verdeling van soorten zorg?"

In Harderwijk voorziet Yzaäk Jacobi minder problemen. Het overleg in het huidige samenwerkingsverband is goed, zegt hij. Ook hier wordt gemikt op specialisatie. "Sommige categorieën zorgleerlingen worden al bediend, over anderen gaan we onderhandelen. Wij hebben al veel ervaring met onderwijs voor hoogbegaafden en leerlingen met het Aspergersyndroom."

In Bunschoten zegt Thijs Jan van der Leij dat specialiseren voor de hand ligt. "Wij kunnen de ziekte van Bric doen, een leveraandoening die in deze buurt veel voor komt. Je krijgt dan een palet over de regio: voor dit naar Nijkerk en voor dat naar Amersfoort."

We zitten in zijn ruime directiekamer, modern ingericht, met op de vergadertafel een bijbel. Van der Leij merkt nu al de gevolgen van concurrentie. Een zuster-college in Amersfoort heeft veel autisten, terwijl een concurrerend college de boot afhoudt. "Dit kan heel naar worden, dat is mijn angst. De dynamiek van imago en concurrentie wordt door beleidsmakers over het hoofd gezien." Een plek vinden voor leerlingen met visuele of hoorproblemen zal nog wel lukken, vermoedt Van der Leij. Spannend wordt het als het gaat om de leerlingen met gedragsproblemen.

Van der Leij wijst erop dat twee beleidopdrachten met elkaar gaan botsen. "Enerzijds moeten scholen hun rendementen opkrikken en worden daar ook steeds steviger op afgerekend. Tegelijkertijd moeten scholen zorgleerlingen een plek geven. Sommige scholen zullen zeggen: aan het laatste doen we niet mee vanwege het eerste. Hier dreigt het gevaar van zorgscholen en niet-zorgscholen, segregatie à la de zwarte en witte scholen."

Zijn docenten voelen de prestatiedruk, zegt Van der Leij. "Deels komt dat van ons, wij als directie hebben te maken met die eisen en leggen druk op de leerkrachten. Maar leerkrachten voelen ook rechtstreeks de druk van de Inspectie, de media en vooral de ouders."

De leerkrachten van het Harderwijkse College bevestigen dat. Ze leggen net als Van der Leij de vinger op de tegenstrijdige doelstellingen van hogere rendementen en meer zorgleerlingen. De 'afrekencultuur' valt hen zwaar. Erik van Pijkeren (docent filosofie): "De plek op de ranglijst van Elsevier leidt tot meer of minder aanmeldingen en dat heeft personele consequenties. Het hangt allemaal samen." René Venema (docent Nederlands) vraagt om eenduidigheid: "Als het idee is meer zorgleerlingen op de reguliere school te houden, zou het consequent zijn de Inspectie-eisen te versoepelen."

De Bilthovense directeur Ruud van Tergouw onderkent het gevaar van concurrentie bij de verdeling van zorgleerlingen. "Dat gaat spelen als

profielen gaan verschillen, als scholen wel de hoogbegaafden nemen, en niet de autisten." Daarom gelooft hij juist niet in specialisatie. "Dat leidt tot nimby-gedrag."

Om diezelfde reden ziet Fred Huijboom, coördinator van het samenwerkingsverband Midden-Kennemerland, specialisatie er niet van komen. "Dat is voor scholen een te gevaarlijke formule", zegt hij. Maar wat is het alternatief, zo vraagt hij zich af. "Quotering? Dat moet dan vanuit het samenwerkingsverband besloten worden door de schoolbesturen. Ik weet niet of dat zal gebeuren. Het zou best kunnen dat besturen toch liever hun zorgleerlingen verwijzen naar het speciaal onderwijs. Het kost wat extra, maar daarmee koop je problemen af."

3.9 Nieuwe voorzieningen

De Harderwijkse leerkrachten plaatsen nog om andere redenen vraagtekens bij het idee van specialiseren. Dirk Tuin (docent verzorging): "Een autistenschool in Ermelo en een hoogbegaafdheidsschool in Harderwijk lijkt me niet conform het doel van passend onderwijs." Herjo Koffijberg (aardrijkskunde) ziet het om praktische redenen niet voor zich: "Als een leerling dan een stoornis blijkt te hebben moet die naar die andere school? Dat zou raar zijn." Als even later het idee ter sprake komt van een autistenklasje als een soort dependance van de speciale school, schrikken ze daar echter niet voor terug. Integendeel: "Wij hebben mooie natuurkundelokalen en vakdocenten die ze op de speciale scholen misschien niet hebben", zeggen ze. Ze willen best ingeroosterd worden.

Hun directeur Yzaäk Jacobi blijkt daar zijn gedachten al over te hebben laten gaan. "We moeten zoeken naar nieuwe wegen. Wij hebben ruimte, de bekostiging van de speciale scholen loopt straks terug, misschien is samenwerking mogelijk. Hier kunnen twee lokalen gebruikt worden voor hun leerkrachten en hun leerlingen die dan deels in het reguliere onderwijs meedraaien." Op steenworp afstand van zijn school staan een vmbo en een mavo, vertelt Jacobi. Een tussenlocatie met drie reguliere scholen samen is ook een idee. "Met de ondersteuning vanuit de speciale school. Je moet vrij over oplossingen durven denken, uit de gebaande paden durven treden. Zoals de strikte scheiding tussen schoolsoorten. Sommige leerlingen hebben op verschillende vakken een wisselend niveau, veel zorgleerlingen vallen maar op een klein stukje uit. Misschien

functioneert 90 procent bij zo'n leerling probleemloos en slechts 10 verkeerd, dan zoek je een voorziening voor die 10 procent en kan hij 90 procent in de reguliere les volgen."

Dit soort nieuwe ideeën over (tussen)voorzieningen in en om reguliere scholen borrelen op meer plekken op. Het wordt mede aangezwengeld door de ambulante begeleidingdiensten. Zij moeten door de afschaffing van de rugzakken op zoek naar nieuwe nering en worden geprikkeld tot creativiteit. Op de eerder genoemde bijeenkomst in Zaandam laat de ambulante begeleiding van REC BovenAmstel enkele nieuwe vormen van begeleiding zien die de capaciteit van reguliere school om zorgleerlingen binnenboord te houden, kunnen vergroten.

Een zo'n voorziening is een zogenaamd 'pluspunt' of 'trajectgroep' (zie ook hoofdstuk 2, pagina 47). Hierbij krijgen autistische leerlingen op de gewone school de beschikking over een aparte ruimte waar ze de dag beginnen en eindigen en tussendoor altijd terecht kunnen voor rust of ondersteuning. De mavo en het vmbo in Harderwijk, waarover Jacobi sprak als zijn burens, hebben zo'n voorziening. Het Eerste Christelijke Lyceum in Haarlem ook.

In Culemborg op het KWC zijn ze enkele jaren geleden al aan het experimenteren gegaan. Ze hebben samenwerking gezocht met een cluster 2-school in Utrecht. Dat gaat om kinderen met gehoor- en communicatieproblemen, waaronder ook veel autistische afwijkingen. Van Heesewijk: "Een deel van die leerlingen komt uit deze buurt en wordt met busjes naar Utrecht gereden. Toen hebben wij gevraagd: wie zouden wij hier les kunnen geven? We zijn begonnen met twee leerlingen, inmiddels zijn het er negen, van praktijkonderwijs tot vwo. Wij kregen er een begeleider bij die inmiddels bij ons gedetacheerd is en die zijn kennis ook in kan zetten voor onze eigen autisten, waaronder nogal wat van het vwo. Leerlingen mogen altijd bij hem schuilen. Hij doet fantastisch werk."

Zo zou het vaker moeten, zegt Van Heesewijk: in de eigen buurt op school, dankzij specialistische hulp. "Dit is veel beter dan die ambulante begeleiders die kostbare en deskundige tijd kwijt zijn met het schrijven van verslagen die lang niet door iedereen gelezen worden – ik kan dat als vader van een ex-rugzakleerling wel zeggen – maar dat moeten blijven doen omdat hun protocol dat voorschrijft. Onze man hoeft geen

verslagen te schrijven, hij moet voor succes zorgen.”

Nee, verslagen zijn niet nodig voor succes, antwoordt hij op mijn vraag. “Goed advies heb je nodig, en dat kan kort en bondig.” De specialist wordt deels betaald uit de rugzakken, vanwege de afschaffing daarvan is zijn plek onzeker geworden. Van Heesewijk: “Vorig jaar waren we in gesprek gegaan met cluster 2-, 3- en 4-scholen om iemand te detacheren voor de generale vraag: hoe begeleid je deze kinderen? Voor ouders, leerkrachten en leerlingen. Inclusief praktische problemen als: ‘het gehoorapparaat piept’. Dat plan is gestokt door de nieuwe passend onderwijsplannen.”

De school gaat een nieuwe verdieping bouwen en daarin komt ook een schuilplaats voor de cluster 2-specialist en zijn leerlingen. “Als die flippen mogen ze het daar doen.” En er komt een ‘aquarium’ voor autisten, als alternatief voor het overblijflokaal. “Dat is een hel voor autisten.”

Een apart klasje als dependance van het speciaal onderwijs? Van Heesewijk lacht: “Dat hebben we al: gymnasium en praktijkonderwijs. Nee, cluster 4-leerlingen heb ik liever niet in één klas bij elkaar, het is beter om ze te verdelen.”

3.10 Bezuinigingen

De nieuwe voorzieningen liggen over het algemeen *boven* de klas en soms boven de school. Terwijl de directeuren zelf toch de nadruk leggen op oplossingen *in* de klas, door het vergroten van de vaardigheden van de leerkracht. Onderwijsadviseur Alfons Timmerhuis van onderzoeksbureau Sardes, is er niet door verbaasd. “In het voortgezet onderwijs is het, in vergelijking met het basisonderwijs, veel lastiger om alle leerkrachten de nodige expertise bij te brengen, dus brengt men de expertise *rond* de leerkrachten. Dat vereist overigens wel enige schaal.”

Maar de Zaanse adjunct-directeur Jonkman ontkent dat hier sprake is van een tegenstrijdigheid. “Voor leerkrachten moet er iets zijn om op terug te vallen als het toch misgaat. Want wat je ook verbetert in de klas, af en toe zal het fout gaan.” Als je docenten zo ver wilt krijgen dat ze hun vaardigheden vergroten en hun methodes aanpassen, zegt Jonkman, moet je ze steunen door te zorgen dat er voorzieningen buiten de klas zijn voor zowel de leerling om tijdelijke te schuilen als voor de leerkracht voor advies.

De grote vraag voor iedereen is wat er straks aan begeleiding en voorziening nog mogelijk is als gevolg van de nieuwe verdeling van geld en vooral de korting op het zorgbudget. Jonkman vindt dat je daar geen al te groot punt van moet maken. "Dat moet je oplossen." Hoe? "Dit soort bijeenkomsten als hier in Zaandam van het samenwerkingsverband leveren ideeën op. Het wordt een hele last. Maar we gaan het aan."

Niet efficiënt

Speciaal onderwijs lijkt duur, maar is juist efficiënt. Passend onderwijs is inefficiënt. Marianne van Zanten, coördinator van het samenwerkingsverband VO Waterland, herhaalt het in verschillende bewoordingen. "Ga maar na: zorgleerlingen vragen meer begeleiding en voorzieningen in en om de klas, als je die op alle scholen moet leveren is dat duurder dan als je zorgleerlingen bij elkaar zet." Neem de rugzakken, zegt Van Zanten. In haar verband zijn er 110 leerlingen met een rugzak, 1,5 procent van het totaal aantal leerlingen. Dat betekent dat slechts 5 procent van onze docenten ooit in zijn loopbaan een rugzakleerling in de klas krijgt. "Gevolg: hoge kosten door enorme spreiding van kennis die ook nog eens snel vervliegt."

Ook Jacobi vindt dat je je niet te druk moet maken over de bezuiniging. "Het is niet ons eerste en enige probleem. Het betekent dat we keuzes moeten maken." Hij houdt de moed er in door ook kansen te zien. "Nu worden er te veel leerlingen gelabeld omdat daar geld mee te verkrijgen is. Misschien heeft de minister gelijk en is het beter de middelen generiek te verdelen. Wellicht kan je dan met minder geld toe."

Niet iedereen deelt dit optimisme. Marianne van Zanten is coördinator van het samenwerkingsverband VO Waterland (vier besturen, negen scholen) en zij ziet haar bovenschoolse voorzieningen wankelen. Het samenwerkingsverband heeft een *Rebound*, dat is een tijdelijke opvang voor leerlingen met gedragsproblemen, en de observatietrajecten *Op de Rails* en *Herstart*. Van Zanten: "De formatie is nu al zo krap dat we op het randje zitten van sluiten." Als het tot krimp of sluiting komt, krijgen de scholen dat op hun bordje omdat ze dan probleemleerlingen moeten vasthouden. Dat gaan ze voelen in de klas, aldus Van Zanten, terwijl tegelijkertijd ook nog eens de ambulante begeleiding afneemt.

Ruud van Tergouw (Bilthoven) vat zijn ongenoegen als volgt samen: "We moeten meer doen met minder geld. Passend onderwijs is een manier om te bezuinigen. Noem het dan ook zo."

Is er voor passend onderwijs niet juist méér geld nodig, gezien de ommezwaai die het vereist van scholen, vraag ik Annemarie Juli. Ze aarzelt.

“Ach ja, laat ik het zo zeggen: een forse korting op de zorg die je wilt verbeteren is niet slim. Het cynisme bij schoolbestuurders is enorm. Daar word je koud van. De term ‘passend onderwijs’ is in ons samenwerkingsverband een besmette term, terwijl we ons er echt voor inspanssen om geen leerling tussen wal en schip te laten vallen. De link met het landelijk beleid roept irritatie op, daarom spreken we in de regio van ‘ons passend onderwijs.’”

Van Heesewijk ergert zich er aan dat het voortgezet onderwijs de schuld krijgt van de groei van speciaal onderwijs. Ten onrechte, aldus de Culemborgse directeur. De cijfers lijken hem gelijk te geven. De toename van het aantal leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs komt van het speciaal (basis)onderwijs en de gewone basisscholen. De instroom vanuit het reguliere vmbo/havo/vwo is tussen 2004 en 2009 zelfs licht gedaald (bron: Factsheet Passend Onderwijs, november 2010). Uit deze cijfers valt echter niet op te maken of middelbare scholen strenger zijn gaan selecteren aan de poort en daardoor toch verantwoordelijk zijn voor de groei.

Slechthorend

De Guyotschool is een cluster 2-school in Haren voor doven en slechthorenden en kinderen met een communicatiebeperking, van zwaar gehandicapt tot vrijwel normaal functionerend. De school biedt basis- en voortgezet onderwijs, van praktijkonderwijs tot havo. Hilène zit nu in 2 havo, ze is doof maar kan zich redelijk verstaanbaar maken. Na de speciale basisschool heeft ze het geprobeerd op een gewone middelbare school. Ze kreeg in de les hulp van een tolk. Het ging mis omdat ze buitenstaander bleef. Van grapjes in de klas die ze miste tot eenzaam in de pauze. “Het was niet prettig”, formuleert ze voorzichtig. Ze miste aansluiting.

Vorig jaar deden op Guyot 15 kinderen examen. De vmbo-ers en havo-ers gingen allemaal door naar een reguliere beroepsopleidingen (van hbo tot mbo-2).

Het aantal rugzakken in het voortgezet onderwijs is wel flink gestegen. Maar, zo vraagt Van Heesewijk zich af, kan je dat de scholen verwijten? “Dit zijn maatschappelijke ontwikkelingen: leerlingen die meer aandacht vragen en ouders die druk zetten op scholen.” Hij wijst erop dat de criteria voor toelating steeds zijn aangescherpt. “Dus moet de problematiek wel zijn verzaamd, anders kan de toename niet verklaard worden.” Scholen moeten nu een probleem oplossen, op eigen kosten, dat zij niet veroorzaakt hebben, zo verwoordt Van Heesewijk een breder gedeeld gevoel.

3.11 Stelsel

Achter het ongenoegen over de bezuiniging gaat een ongemak schuil over de vormgeving van passend onderwijs. Het nieuwe beleid schrijft inhoudelijks niets voor en is in feite alleen een decentralisatie van verantwoordelijkheid. Met het opleggen van een zorgplicht aan regionale samenwerkingsverbanden krijgen scholen gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor een dekkend aanbod. Door die verantwoordelijkheid te koppelen aan een (gekort) zorgbudget is er een prikkel om zorgleerling op de gewone school te houden. Dit is een prikkel, geen dwang. Scholen krijgen de kans en de vrijheid hun eigen keuzes te maken. Maar niet iedereen voelt dit als een kans of als vrijheid. Men voelt gebrek aan houvast.

Wat is passend onderwijs, vraagt Van Heesewijk, probeer dat maar eens concreet te verwoorden. Dekkend aanbod? Zorgprofiel maken? Je blijft in kringetjes draaien. Er is geen kern, zo stelt hij vast, en er zijn ook geen kaders, dan wordt het wel heel lastig. "Hoe kan je werken met de opdracht een 'dekkend aanbod bieden' zonder een landelijke afspraak over hoe inclusief dat is? Als wij in onze regio PDD-NOS-ers, ADHD-ers, autisten en slechthorenden in de reguliere scholen gaan bedienen, kunnen we in vergelijking met een ander samenwerkingsverband uitslovers zijn en voor een derde juist te weinig doen."

Hoe gaat het samenwerkingsverband straks het zorgbudget verdelen over de scholen, zo vraagt hij zich af. "Is daar niet toch weer een indicatiestelling voor nodig? Dan begint alles weer opnieuw met regels en controle."

Dat mogen scholen zelf bedenken, er is geen dwang van het ministerie, leg ik hem voor. Van Heesewijk geeft toe dat hij niet alle finesses kent en consequenties overziet. "In het samenwerkingsverband moet het denken hierover nog op gang komen. We hebben nog geen enkel concreet plan."

Yzaäk Jacobi is minder bevreesd, maar zelfs hij denkt dat het spannend gaat worden als het om het geld gaat. "De grote vraag is: hoe gaan we het verdelen? Een bedrag per leerling of afhankelijk van het aantal zorgleerlingen? Dat maakt nogal uit."

Ruud van Tergouw weet veel niet, maar één ding wel: 2012 als invoerdatum is te vroeg, maak er 2014 van, zegt hij. "Verdeling van zorgleerlingen,

verdeling van zorgbudget, daarover is nog helemaal niet gesproken. We zijn nog lang niet zo ver.”

Rendement

Kosten staan altijd erg op de voorgrond, maar hoe zit het met de opbrengst? Levert passend onderwijs meer onderwijsrendement op? Dat weten we niet, zegt Alfons Timmerhuis van advies- en onderzoeksbureau Sardes. Er zijn aanwijzingen dat zorgleerlingen in een gemengde omgeving beter leren dan in een aparte setting, het effect van aan elkaar optrekken. “Belangrijk is dat de Inspectie oordeelt dat het speciaal onderwijs zwak is. Het onderwijszorg van de reguliere scholen is ook niet best maar toch nog beter. Voor veel kinderen ligt de lat hoger.” Daar komt nog bij dat omgang met verschillen goed zou zijn voor de culturele bagage van kinderen. Dit is een morele overweging, aldus Timmerhuis. Dit soort argumenten blijven in de huidige discussie over passend onderwijs vrijwel onbenoemd.

Annemarie Juli bekritiseert de manier waarop ‘Den Haag’ de verantwoordelijkheid voor het onderwijszorg decentraliseert. Juli: “Van de samenwerkingsverbanden wordt verwacht dat ze regionaal een wiel gaan uitvinden, waarvan bekend is dat het landelijk niet goed wilde draaien. Dat wekt op z’n minst de indruk dat landelijk onoplosbare problemen worden doorgeschoven naar regio’s en scholen. Onder het motto van de ‘zelfstandige, zelfverantwoordelijke school’. Tegelijkertijd legt het wetsvoorstel minutieus vast wat scholen en samenwerkingsverbanden moeten regelen, tot aan de statuten van een samenwerkingsverband toe. In de plaats van resultaatafspraken, krijgen scholen wederom allerlei knellende vorm- en procedurevoorschriften. Dat die vervolgens zorgen voor het gewenste resultaat, lijkt me een illusie, dat heeft het verleden voldoende bewezen.”

De sturing in het stelsel is niet centraal maar ook niet decentraal, maar een hybride systeem er tussenin, aldus Juli. “De verantwoordelijkheid komt bij een regionaal samenwerkingsverband, dat zijn elf besturen, met elf belangen en elf visies. Hoe gaan die het geld verdelen? Iedereen wil zoveel mogelijk centen. Hoe gaan we zorgen dat iedereen een stukje van de problematiek neemt? Dat moeten we allemaal gaan doen omdat de minister het zegt. Dat is een beetje vrij en een beetje gedwongen.”

Fred Huijboom, coördinator van het samenwerkingsverband Midden-Kennemerland, is sceptisch. “Het is veel gepraat aan de overlegtafels, maar ondertussen is ‘passend onderwijs’ op de werkvloer nog een hol begrip. Ik heb het al vaker meegemaakt: de aftopping van het LOM, de

introductie van het vmbo, de basisvorming. Allemaal veel gedoe en nooit wordt het zoals het is aangekondigd.”

Op de Bladergroen-school in Purmerend laat zorgcoördinator Sandra Eeken het allemaal maar langs haar heengaan. Ze heeft genoeg om handen. Onze afspraak ging bijna niet door omdat ze een crisissituatie had met een suïcidale leerling, voor wie onmiddellijke actie nodig was. Eeken: “De coördinator van ons samenwerkingsverband heeft het advies gegeven ons hoofd vooralsnog niet te breken over passend onderwijs; het is maar afwachten wat er van de plannen allemaal gerealiseerd wordt.”

3.12 Beschouwing

Gemengde gevoelens dus in het voortgezet onderwijs over passend onderwijs, om het maar eens heel voorzichtig te zeggen. Ik wil hier de belangrijkste elementen op een iets beschouwender manier de revue laten passeren. Aan het eind vat ik dat samen in een rijtje korte conclusies.

Vooraf

In de verhalen over passend onderwijs vormen de verschillen tussen vmbo en havo/vwo een constante. Het vmbo heeft, mede dankzij het lwoo, meer en langer ervaring met onderwijszorg dan havo en vwo, die alleen ondervinding hebben met (kleine aantallen) rugzakleerlingen. Bovendien is het vmbo meer pedagoog/opvoeder dan havo/vwo, waar de nadruk ligt op de vakinhoud. Deze verschillen zorgen er voor dat het vmbo een betere uitgangspositie voor passend onderwijs heeft dan havo/vwo.

Tegelijkertijd zien we dat de aantallen zorgleerlingen, de verschillen daartussen en de ernst van de problematiek vele malen groter zijn op het vmbo dan op havo/vwo. Voor havo/vwo wordt passend onderwijs misschien een cultuurschok, om een directeur te citeren, voor het vmbo dreigt overstroming.

Het voortgezet onderwijs kreeg het afgelopen decennium, net als het basisonderwijs, te maken met hogere prestatie-eisen. De minister, de Inspectie en ouders vragen van scholen meer oog te hebben voor elke individuele leerling en zijn individuele ‘leerwinst’. Opbrengstgericht werken wordt gestimuleerd, samen met toetsen en evalueren. De tolerantie voor uitval neemt af. Er vindt een verschuiving plaats in verantwoorde-

lijkheid: was vroeger een diploma halen vooral een zaak van de leerling (en zijn ouders), nu wordt dat diploma meer en meer de verantwoordelijkheid van de scholen.

Tegen deze achtergrond wordt passend onderwijs ingevoerd, waardoor de verschillen tussen leerlingen zullen toenemen en daarmee ook de (individuele) vraag om aandacht.

Ontvangst

De leerkrachten in het voortgezet onderwijs hebben alleen een globale indruk van passend onderwijs. Men gebruikt typering en 'maatwerk' en 'niet zoveel anders dan wat we nu al doen'. In vergelijking met het basisonderwijs lijken leerkrachten in het voortgezet onderwijs minder emotioneel betrokken bij het onderwerp en is er ook minder een houding van verzet. Maar de opvattingen zijn vergelijkbaar: het principe is prima, maar wat is de noodzaak? 'We doen het toch al!' Bovendien zijn er grenzen. Liefst zien leerkrachten die grenzen zo concreet mogelijk vastgelegd in groeps-grootte, aantal zorgleerlingen per groep en de ernst van de zorg.

Schoolleiders zijn vrij goed op de hoogte van de beleidsplannen, zeker in een vergelijking met hun collega's in het basisonderwijs. Dat heeft te maken met de grotere schaal van het voortgezet onderwijs, en de andere bestuursconstructies: het zijn de directeuren die deelnemen aan de bovenschoolse structuur van passend onderwijs (het samenwerkingsverband en haar commissies). De houding van directeuren is vrij zakelijk: er komt iets aan, daar moeten we op inspelen. Achter die constructieve opstelling gaan kritische opvattingen schuil, die meer betrekking hebben op de vormgeving van het beleid dan op het principe van passend onderwijs.

Vaardigheden

Directeuren benadrukken dat leerkrachten hun vaardigheden moeten vergroten. Leerkrachten missen het vermogen om te gaan met verschillen in gedrag, niveau en tempo. Differentiatie is de oplossing. De pedagogische opstelling van met name de havo/vwo-leerkracht moet veranderen. Hij moet naast de leerling gaan staan, in plaats van er vóór.

De noodzaak hiervoor ligt niet alleen bij de komst van passend onderwijs maar meer algemeen bij het voorkomen van uitval. De Inspectie

beoordeelt de school niet alleen op examencijfers maar ook op doorstroom (zitten blijven) en afstroom (naar lagere schoolsoort).

'Het vergroten van vaardigheden' is snel uitgesproken, dit realiseren kost tijd en geld. 'Het kost zeker tien jaar', zegt de ene directeur; 'het is een taak voor de opleidingen', zegt de ander, 'het is zelfs de vraag of het kan', zegt een derde. De start van passend onderwijs wacht echter het resultaat van een 'kwaliteitsslag', waar ook de minister om vraagt, niet af.

Leerkrachten ervaren zorgleerlingen als een belasting, zowel in de les zelf als daar omheen (plannen schrijven, verslaglegging, gesprekken). Ze onderkennen dat ze vaardigheden missen om verschillen te bedienen, al zoeken zij de aanvulling eerder in kennis van stoornissen dan in het differentiëren. Tegelijkertijd willen leerkrachten graag erkenning dat vaardigheden niet de enige factor zijn in het oprekken van bereik, van belang zijn ook klassengrootte, assistentie, groepssamenstelling, et cetera.

Anders dan in het basisonderwijs zijn slechts weinig scholen bezig met invoering van nieuwe, bij differentiatie passende didactieken. Op havo/vwo zou dat ook een revolutie zijn, want daar maakt de leerkracht zelf de dienst uit in de klas. Het is gezien de rendementseisen die aan scholen gesteld worden de vraag hoe lang die positie onaangetast blijft. Zoals een directeur zegt: "We gaan het met de autonome docent niet redden." Zo'n omwenteling zou onderwijsinhoudelijke sturing vereisen. Zoals een onderwijsadviseur het formuleert: 'Met een manager als directeur komen we niet ver.'

De noodzaak om te differentiëren moet overigens ook enigszins gerelativeerd worden. In het voortgezet onderwijs bestaat een sterke neiging om te selecteren in zo homogeen mogelijke groepen. Zie bijvoorbeeld: de opstapklas (voor kwetsbare brugklassers), de plusklas (voor begaafden), het bij elkaar zetten van lwoo-ers, het loslaten van de gemengde leerweg in het vmbo, tussenklassen mavo/havo en havo/vwo. Het is allemaal maatwerk, echter, niet in de klas maar tussen klassen.

Stelsel: geen enthousiasme

De kern van het passend onderwijsplan is decentralisatie van verantwoordelijkheid voor het onderwijszorg. De schoolleiders kunnen hier maar matig mee uit de voeten. Vooral omdat zij de besluitvorming niet voor zich zien. Scholen moeten het in hun samenwerkingsverband eens

gaan worden over de invulling van de zorgplicht (waar gaan de zorgleerlingen heen?) en de verdeling van het zorgbudget. Bij het eerste staat imago van scholen op het spel, bij het tweede geld. Scholen staan in concurrentieverhouding tot elkaar, hoe gaan zij over deze zaken overeenstemming bereiken?

Bovendien zijn het technisch lastig kwesties: verdeel je het zorgbudget naar het aantal leerlingen of naar het aantal en soort zorgleerlingen? Het eerste is makkelijk, het tweede eerlijker maar ingewikkeld, want hoe bepaal je de zorgzwaarte? Kom je dan toch weer in de, zo verafschuwde, indicatietrajecten terecht?

Dat de eigen verantwoordelijkheid ook ruimte schept voor eigen keuzes doet bij lang niet alle schoolleiders het hart sneller kloppen. Scholen hebben er zelf niet om gevraagd. Het gaat om verantwoordelijkheid op een thema waar scholen niet echt warm voor lopen, of in ieder geval geen voordeel mee kunnen halen. De aangekondigde bezuiniging werkt niet mee: verantwoordelijkheid zonder geld, is geen verantwoordelijkheid, zo luidt het oordeel.

De regio's worden heringedeeld en zolang staat elke voorbereiding stil. Er is geen idee waarmee te beginnen, waarover en met wie; er is sowieso geen prikkel om te beginnen want er is, om het heel onvriendelijk te zeggen, alleen ellende te verdelen.

Schoolleiders willen meer tijd voor voorbereiding op passend onderwijs.

Voorkeur voor specialisatie

Ondanks de status quo in de voorbereiding wordt er volop gespeculeerd over de zorgverdeling. Onder schoolleiders lijkt een voorkeur te bestaan voor specialisatie per school (autisten naar de ene school, gehandicapten naar een andere, enzovoort). Dit past bij de neiging van het voortgezet onderwijs om te selecteren en te homogeniseren.

Of het werkelijk zo ver komt is de vraag. Een dergelijke manier van verdeling vraagt om een merkwaardig kwartspel in het samenwerkingsverband – mag ik van jou ..., dan mag jij van mij... Bovendien worden leerlingen apart gezet, wat niet echt passend onderwijs is. Samenwerkingsverbanden hebben echter wel de vrijheid hiervoor te kiezen, dat is de consequentie van de eigen verantwoordelijkheid. Zoals ze ook kunnen kiezen om veel leerlingen op het speciaal onderwijs te laten – denk aan de leerlingen met externaliserende gedragsproblemen – en daar de portemonnee voor te trekken.

Zullen de Tweede Kamerleden die het passend onderwijsbeleid nu steunen zich straks kunnen beheersen als de uitkomsten van de zorgverdeling hen onwelkom zijn? Het is niet onwaarschijnlijk dat er regionale verschillen zullen optreden. Dat kan dan weer leiden tot protest van ouders (ongelijke rechten). De geschiedenis leert dat lokale en regionale verschillen, op welk terrein die zich ook voordoen, maar al te vaak tot politieke correctie leiden.

Oude en nieuwe voorzieningen

Hier en daar experimenteren middelbare scholen met nieuwe zorgvoorzieningen. Meestal zijn dit voorzieningen boven de klas, zoals speciale opvangruimtes. Zij vergen geen aanpassingen van het lesgeven. Vaak zijn ze gericht op autisten. Autisme, althans een aantal vormen daarvan, wordt inmiddels als een inpasbare stoornis gezien.

De kritiek op het systeem van de ambulante begeleiding is verstomd. In plaats van voor elke rugzakleerling een eigen begeleider, die de school in en uitvliegt, hebben veel middelbare scholen vaste ambulante begeleiders die op een vast dagdeel aanwezig zijn voor alle leerlingen. Het beleidsvoornemen om de ambulante begeleiding los te koppelen van de rugzak – die wordt opgeheven – is dus een bevestiging van de praktijk. Leerkrachten waarderen de ambulante begeleiding, ook het ambulante karakter, want dit zorgt voor inbreng van ideeën van buiten. Die waardering verklaart de protesten tegen de korting van 40 procent op het budget van de ambulante begeleiding.

Op verschillende scholen hoorde ik geluiden over afnemende mentoren en toenemende klassengrootte. Scholen zitten met krimpende budgetten, los van passend onderwijs, en moeten keuzes maken. Dit soort ingrepen maakt het voor leerkrachten lastiger om positief tegenover passend onderwijs te staan.

Botsende doelen

Directeuren, zorgcoördinatoren en leerkrachten vinden dat de oplopende rendementseisen van het ministerie en de Inspectie slecht samen gaan met het doel van passend onderwijs om meer zorgleerlingen binnen boord te houden. Zorgleerlingen zijn immers een risico voor de schoolscores, ofwel door hun individuele prestatie of omdat ze relatief meer aandacht vragen, wat ten koste kan gaan van de aandacht voor

de rest. Betrokkenen voelen zich door de tegengestelde wensen in het nauw gedreven en spreken van botsende beleidsdoelen.

Arbeidsmarkt

Volgens de minister is speciaal onderwijs een glijbaan geworden naar een uitkering. Zorgleerlingen moeten daarom op de gewone school blijven en een gewoon diploma halen om blijvende marginalisering te voorkomen. Dit is de reden om ook het mbo te betrekken bij passend onderwijs. Het referentiekader (het 'handboek' invoering passend onderwijs; zie verklarende woordenlijst achterin) van de onderwijsorganisaties noemt de arbeidsmarkt expliciet als doel van passend onderwijs. Passend onderwijs sluit hiermee aan bij het beleid rond voortijdige schoolverlaters.

Het is een nobele doelstelling. Toch wringt hier iets. De vraag is of de marginalisering niet vooral een arbeidsmarktprobleem is in plaats van een onderwijsprobleem. De jongeren in kwestie vormen de onderkant van de arbeidsmarkt. Het halen van een startkwalificatie verandert dit niet. Het effect zal waarschijnlijk zijn dat anderen uit concurrentievervalsingen een stap extra zullen zetten. Een ratrace in diploma's die leidt tot diploma-inflatie.

Niet alle kinderen passen in het keurslijf van het (reguliere) onderwijs. Door ze daar toch toe te dwingen creëer je zorgleerlingen. Het betekent niet dat zij geen talenten hebben. De inspanningen om deze jongeren maatschappelijk deel te laten nemen zouden beter gericht kunnen worden op de arbeidsmarkt.

Ouders

Dit alles laat onverlet dat het een goede zaak is scholen te prikkelen op hun rendement te letten en niet alleen wat betreft zorgleerlingen. Met name op de havo's is veel uitval door motivatieproblemen; daar kunnen scholen en leerkrachten zich verbeteren.

Hier is de rol van de ouders belangrijk. Een groeiend deel van de ouders (en hun kinderen) heeft een nogal instrumentele opvatting over de school. Ze hechten meer belang aan het diploma (de ratrace!) dan aan het leren. In combinatie met de rendementseisen van de Inspectie brengt deze eisende houding van ouders scholen in de ongemakkelijke positie dat ze moeten leveren.

Tegenover de eisende ouders staat een categorie ouders die zich helemaal niet bemoeit (of kan bemoeien) met de school en het onderwijs van het eigen kind. Voor beide categorieën geldt dat zonder medewerking van ouders presteren lastig is. Er is een grens aan wat scholen kunnen. En aan wat je van leerkrachten kan verwachten.

Samengevat

Leerkrachten

- Leerkrachten hebben alleen een globale indruk van passend onderwijs: maatwerk en 'dat doen we al'.
- Leerkrachten zien voor passend onderwijs geen noodzaak; als het dan toch moet: er zijn grenzen aan wat de school en de leerkracht aan kunnen. Leerkrachten ervaren zorgleerlingen als een belasting, in en buiten de les.
- Leerkrachten erkennen dat ze vaardigheden missen, maar ze benadrukken dat niet alleen vaardigheden maar ook klassengrootte en ondersteuning bepalen hoeveel zorgleerlingen ze aankunnen.
- Leerkrachten ervaren een permanente prestatie- en verantwoordingsdruk van de Inspectie, ouders en media. Deze prestatie-eisen ervaren leerkrachten als strijdig met de nieuwe eis om zorgleerlingen binnenboord te houden.

Directeuren

- Directeuren zijn vrij goed op de hoogte van de plannen voor passend onderwijs; ze reageren zakelijk: 'Er komt iets aan, dus moeten we aan de bak'.
- Directeuren vinden dat leerkrachten hun vaardigheden moeten vergroten, ter verbetering van de omgang met verschillen in gedrag, niveau en tempo. Niet alleen vanwege passend onderwijs, maar ook omdat in het algemeen de rendementseisen aan scholen zijn verhoogd.
- Directeuren zijn kritisch over het stelsel van regionale verantwoordelijkheid; er zijn grote onzekerheden: scholen hebben vaak conflicterende belangen, hoe kunnen zij het straks eens worden over de verdeling van zorgleerlingen en van zorgbudget?

Stelsel

- Middelbare scholen krijgen via het samenwerkingsverband een verant-

woordelijkheid waar ze niet om gevraagd hebben, voor zorgleerlingen waar ze niet warm voor lopen, 'zonder' de financiën die daarvoor nodig zijn.

- Te verwachten ontwikkelingen zijn die van zorgspecialisatie van scholen (verdeling van soorten zorgleerlingen over scholen) en opvang *boven* de klas, niet *in* de klas. Dit past bij de voorkeur van het voortgezet onderwijs om te selecteren en te homogeniseren.
- De regionale verantwoordelijkheid gaat leiden tot regionale verschillen in zorgaanbod. Ouders zullen dat ervaren als rechtsongelijkheid. De vraag is of politici dan de regionale verantwoordelijkheid zullen respecteren.
- Passend onderwijs moet zorgleerlingen aan een diploma helpen zodat ze niet in een uitkering komen. Scholen krijgen daarmee een arbeidsmarktprobleem in de maag gesplitst; ze moeten jongeren die niet op school passen op school vasthouden; zo creëer je zorgleerlingen.
- Een groeiend deel van ouders en leerlingen plaatst het diploma boven het leren. Scholen worden gehouden te leveren. In combinatie met de rendementseisen van de Inspectie wordt de verantwoordelijkheid voor het halen van het diploma meer een zaak van de school dan van de leerling.
- Het passend onderwijsbeleid wacht de verbetering van de leerkrachtaardigheden niet af; in combinatie met een bezuiniging op ondersteuning wordt zo een risico genomen met de kwaliteit van onderwijs aan alle leerlingen.

4. Slot

Leerkrachten tasten in het duister over de noodzaak en de consequenties van het passend onderwijsbeleid. Van hen wordt verlangd dat ze hun vaardigheden vergroten en hun grenzen verleggen, maar zelf geven leerkrachten aan dat de rek er uit is. Ze ervaren passend onderwijs als van bovenaf opgelegd, met kostenbesparing als belangrijkste reden en vragen zich af waarom zij daar voor op moeten draaien.

Dit is de indruk die achterblijft na een rondgang langs een dertigtal basis- en middelbare scholen. Leerkrachten en schoolleiders hebben het gevoel dat zij een lastig maatschappelijk probleem, de groei van gedragsproblematiek bij kinderen, op hun bordje geschoven krijgen. Zonder dat ze daar middelen voor krijgen. De eenzijdige nadruk op het vergroten van vaardigheden geeft leerkrachten het gevoel dat ze niet serieus genomen worden.

4.1 Beperkt planbaar

Leerkrachten van basisscholen vrezen passend onderwijs en ergeren zich aan de suggestie dat het allemaal best 'past' als je het maar goed organiseert. Zij wijzen op de kloof tussen de rust van het bureau van waarachter onderwijsplannen gemaakt worden en de onvoorspelbaarheid van de les. 'Oplossingen' als klassenmanagement en differentiëren zijn theoretische concepten die in de dynamiek van de klas en de school maar beperkt nuttig zijn. In een vierkant van 5 bij 5 centimeter passen precies 25 vierkantjes van 1 bij 1 cm, maar niet als die kleine vierkantjes voortdurend in beweging zijn. Leerkrachten werken met kinderen en die zijn letterlijk én figuurlijk in beweging. Daarom is lesgeven beperkt planbaar.

Voor leerkrachten in het voortgezet onderwijs is passend onderwijs een ver-van-mijn-bed-show. Op het vmbo zitten de klassen nu al vol met leerling-problematiek. Cynisch gezegd zal een beetje meer problemen misschien niet eens veel uit maken. Realistischer is het om onder ogen te zien dat vmbo-leerkrachten op hun tenen moeten lopen. Dat geldt trouwens ook voor veel leerlingen; concentratie en prestatiedruk is het grote probleem, vertellen leerkrachten. Creëer je geen zorgleerlingen door ze (te lang) in het keurslijf van het reguliere onderwijs te stoppen?

Op havo/vwo loopt een flink deel van de leerkrachten aan tegen hun

pedagogische en didactische grenzen. De traditionele houding op havo/vwo dat slecht presteren de eigen verantwoordelijkheid is van de leerling, inclusief zittenblijven en uiteindelijk afvloeien naar een lagere schoolsoort, wordt niet meer getolereerd. Problemen van de leerling zijn tegenwoordig problemen van de leerkracht. Hij moet niet alleen de groep bedienen, ook elke leerling daarbinnen. Dit niet alleen vanwege passend onderwijs, maar omdat het inmiddels de algehele beleidsvisie is op onderwijs.

4.2 Van groep naar individu; botsende opdrachten

De weerstand bij leerkrachten tegen passend onderwijs kan niet los gezien worden van een ingrijpende ontwikkeling die plaatsvindt in het onderwijs. Scholen worden niet alleen meer beoordeeld op of ze het gemiddeld goed doen, maar van hen wordt verlangd dat ze iedere individuele leerling een zo groot mogelijke sprong laten maken (maximale leerwinst). Daarvoor nodig zijn leerlingvolgsystemen en opbrengst- en handelingsgericht werken. Het vraagt van scholen en leerkrachten een nieuwe manier van werken, niet alleen in de klas, maar ook daar buiten. Het lesgeven is nog maar één taak van de leerkracht; verslagleggen, plannen schrijven en gesprekken voeren komt daar als hoofdtak bij. Dit is een verandering en misschien ook verzwaring van het vak, vooral door de onverzadigbaarheid van die nieuwe prestatie-eisen: 'iedere individuele leerling' én 'een zo groot mogelijke sprong'.

De ontwikkeling komt voort uit politieke en maatschappelijke wensen. Op samenlevingsniveau gaat het om het streven tot de top van de kenniseconomieën te behoren, op microniveau zijn het ouders die eisen stellen. Zij verwachten van school en leerkracht dat ze alles uit hun kind halen. Ouders laten zich weinig gelegen liggen aan het collectieve proces dat lesgeven is. Leerkrachten ervaren een dagelijkse verantwoordingsdruk.

Passend onderwijs komt hier bovenop. Ook met zorgleerlingen zullen leerkrachten zo groot mogelijke leerwinst moeten boeken. Dat gaat wringen met de andere prestatie-eisen. Zorgleerlingen drukken het niveau van de school en zonder aanvullende actie wellicht ook dat van de overige leerlingen. Leerkrachten voelen zich in het nauw gedreven door deze botsende opdrachten.

4.3 Stelsel zorgt voor mist

Scholen zijn nauwelijks voorbereid op de komst van passend onderwijs. Directeuren van basisscholen staan op grote afstand van de samenwerkingsverbanden waar keuzes moeten worden gemaakt. Zij kijken in een dikke mist.

Directeuren van middelbare scholen weten wel van de hoed en de rand. Zij voorzien problemen met de regionalisering van verantwoordelijkheid. Scholen moeten het straks in het samenwerkingsverband eens worden over de uitvoering van de zorgplicht (waar gaan de zorgleerlingen heen?) en de verdeling van het zorgbudget. Bij het eerste staat imago op het spel, bij het tweede geld. Scholen hebben verschillende belangen, ze staan zelfs in een concurrentieverhouding tot elkaar, hoe gaan zij het hier onderling over eens worden?

Door de herindeling van de samenwerkingsverbanden staan alle afspraken op losse schroeven (inclusief de zorgprofielen). Zolang de regio's nog niet vaststaan is er geen voorbereiding, laat staan dat er besluiten zijn. Scholen zijn daarvan afhankelijk (om welke zorgleerlingen gaat het voor ons? hoeveel geld is er?) om te kunnen anticiperen. Schoolleiders vragen daarom om uitstel van invoering, ten behoeve van meer tijd voor voorbereiding.

4.4 Passend onderwijs heeft geen eigenaar

Het beleid dat 'passend onderwijs' heet is feitelijk alleen een stelselwijziging. Het heeft geen onderwijsinhoud. Het gaat om een decentralisatie van verantwoordelijkheid naar de regionale verbanden, waarbinnen scholen samenwerken. Niet Den Haag, maar de regio's maken straks de inhoudelijke keuzes.

Het probleem is dat de scholen niet om deze verantwoordelijkheid gevraagd hebben en schoolleiders geven aan dat ze er ook helemaal niet op zitten te wachten. Het komt er op neer dat het Rijk een hardnekkig probleem doorschuift naar de scholen. Het beleid heeft dus weliswaar de charme van een *bottom up* benadering, maar het is gedwongen *bottom up*.

Voor leerkrachten heeft de nieuwe constructie nauwelijks betekenis. Den Haag of samenwerkingsverband, het is allemaal op grote afstand. Aangezien 'passend onderwijs' verder geen inhoud heeft, is er voor leerkrachten niets om te omarmen. Zo is niemand eigenaar van het nieuwe beleid.

Voor leerkrachten en schoolleiders is het beleid in essentie niets anders dan een bezuiniging. Dat maakt dat het achterliggende idee van passend onderwijs, 'zo weinig mogelijk leerlingen apart', verweesd is.

4.5 Hearts and minds

Dat is misschien wel een gemiste kans omdat leerkrachten de gedachte van passend onderwijs wel degelijk omarmen. Waar zij tegen aanhikken is dat de huidige lespraktijk geen ruimte meer laat voor extra taken: 'de grens is bereikt'. Die grens wordt bepaald door een combinatie van factoren: klassengrootte, assistentie, prestatiedruk, succeservaringen, vaardigheden. De passend onderwijsplannen voorzien wel in een investering in het laatste, niet in de andere zaken. Volgens leerkrachten is dat onvoldoende.

Mijn zoektocht is geen analyse van passend onderwijs maar van de ontvangst daarvan op scholen. Ik constateer dat leerkrachten zich niet serieus genomen voelen. Zij vinden dat hun signalen over 'grenzen' en 'op tenen lopen' worden genegeerd omdat ze door beleidsmakers eenzijdig worden vertaald in 'ze kunnen het leren'.

Het gaat er hier niet om wie gelijk heeft. Het zou goed kunnen dat je met vaardigheden een heel eind komt. Maar het is onverstandig om de ervaringen en opvattingen van leerkrachten terzijde te schuiven. Al was het maar omdat zij de plannen moeten uitvoeren. Voor verandering moet je de *hearts and minds* winnen. Daarvoor is nodig dat passend onderwijs weer inhoud krijgt.

De opvattingen van de leerkrachten negeren is bovendien in tegenpraak met het voornemen van de achtereenvolgende bewindslieden om bij passend onderwijs de leerkrachten centraal te stellen.

4.6 Grenzen

In haar beleidsbrief van eind januari richt de minister zich rechtstreeks tot leerkrachten en ouders. Tegenover hun wensen stelt de minister de grenzen van de middelen. Ze schrijft: "Voor een ouder is het moeilijk om grenzen aan de zorg te begrijpen of te accepteren, maar die zijn er wel. Niet alles wat denkbaar is, is ook organiseerbaar. Er zijn ook financiële grenzen."

En over docenten zegt ze: “Die willen een veilige omgeving bieden en het beste halen uit de kinderen die hen zijn toevertrouwd. Met meer tijd, kleinere klassen en volle aandacht voor kwetsbare kinderen gaat het beter, dus waarom zou dat niet kunnen? Ook hier zijn grenzen, die op het niveau van de klas als oneerlijk worden ervaren.”

De minister plaatst tegenover de micro-wensen van ouders en leerkrachten de macro-grens van de beperkte financiële middelen. Dit is de onvermijdelijke spanning die in elk beleid zit en daarom vraagt om precies optreden.

Passend onderwijs wordt ingevoerd terwijl het ontbreekt aan voorbereiding, het ontbreekt aan specifieke vaardigheden bij leerkrachten en het ontbreekt aan investeringen in factoren als klassengrootte en ondersteuning, die nodig zijn om grenzen te verleggen. Het gevolg is dat het ontbreekt aan steun bij diegenen die het moeten gaan uitvoeren. Bovendien komt de invoering op een moment dat leerkrachten steeds weer nieuwe en soms ook tegenstrijdige opdrachten krijgen (‘alles op de zorgleerlingen’ én ‘alles op excellentie’). Daarmee is passend onderwijs een risico voor de kwaliteit van het (zorg)onderwijs.

Met een variatie op dat intrigerende zinnetje van de minister: ‘Niet alles wat denkbaar is, is ook organiseerbaar’, zou je kunnen zeggen: Niet alles wat denkbaar is, is ook werkbaar.

Bijlage I

Op bezoek geweest bij:

Basisscholen

- Amersfoort, obs 't Spectrum (leerkrachten, ib-er)
- Amersfoort, obs De Border (leerkrachten, ib-er)
- Amsterdam, obs Leonardo da Vinci (ib-er)
- Den Ham, pc Dalton basisschool De Maten (leerkrachten, ib-er, directeur)
- Nijmegen, obs De Oversteek (directie)
- Rijnsburg, pcbo Koningin Wilhelminaschool (ib-er)
- Utrecht, obs De Koekoek (leerkrachten, ib-er, directeur)

Speciaal

- Haren, (v)so Guyotschool (cluster 2)
- Vroomshoop, sbo De Sleutel
- Nunspeet, so Dr. A. Verschoorschool (cluster 4)
- Nijmegen, so De Windroos (cluster 4)

Voortgezet onderwijs

- Purmerend, sg W.J. Bladergroen (vmbo, pro, isk); (zorgcoördinator, directie)
- Harderwijk, Christelijk College Nassau Veluwe (havo, vwo); (zorgcoördinator, directie, leerkrachten)
- Bunschoten, Oostwende College (vmbo, havo, vwo); (directie)
- Bilthoven, Het Nieuwe Lyceum (havo, vwo); (directie)
- Zeist, osg Schoonoord (zorgcoördinator, directie)
- Culemborg, Koningin Wilhelmina College (pro, vmbo, havo, vwo); (directie, zorgcoördinator en leerkrachten)

Bezochte bijeenkomsten:

- netwerk ib-ers, swv WSNS Katwijk, Rijnsburg, Valkenburg (23 basisscholen)
- netwerk ib-ers en ab-ers, swv Twenterand (16 basisscholen)
- Oss e.o., groepsgesprek: obs Mettegeupel (Oss, ib-er), obs De Cirkel (Uden, ib-er), obs Uilenspiegel (Boekel, directeur), Stichting Openbaar Onderwijs Groep (directeur), swv Maasland (coördinator)
- Stichting speciaal onderwijs Twente en Oost Gelderland; ab-ers voor cluster 4
- swv VO Zaandam, studiebijeenkomst passend onderwijs, voor directie en zorgcoördinatoren

Geraadpleegde deskundigen:

- Jack Duivenvoorden, coördinator samenwerkingsverband WSNS Katwijk, Rijnsburg Valkenburg
- Marianne van Zanten, coördinator samenwerkingsverband VO Waterland
- Fred Huijboom, coördinator samenwerkingsverband VO Midden-Kennemerland
- Bea van Burgsteden, adjunct-directeur samenwerkingsverband NIS en PC Eemland (Amersfoort e.o.)
- Alfons Timmerhuis, onderwijstrainer bij onderzoeks- en adviesbureau Sardes (inmiddels werkzaam bij M&O groep)
- Sandra Koot, onderwijstrainer bij onderwijsadviesbureau APS (inmiddels zelfstandig gevestigd)
- Guuske Ledoux, onderzoeker SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam
- Reinoud Buijs, onderwijstrainer bij Centrum voor Nascholing Amsterdam

Bijlage 2

Verklarende woordenlijst, alfabetisch

- **ADHD:** Attention Deficit Hyperactivity Disorder, stoornis met kenmerken als hyperactiviteit en gebrek aan concentratievermogen.
- **Ambulant begeleider (ab-er):** hulpverlener met specialistische kennis voor ondersteuning van de zorgleerling en de betrokken leerkracht(en); verbonden aan clusterschool of samenwerkingsverband.
- **Autisme:** ontwikkelingsstoornis, gekenmerkt door beperkingen in sociale interactie en communicatie, met zowel internaliserende als externaliserende gedragsuitingen; kent vele variaties, waaronder PDD-NOS, ASS en syndroom van Asperger.
- **Clusterscholen:** de scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs; cluster 1-scholen voor visuele beperkingen, cluster 2-scholen voor hoor- en spraakproblemen, cluster 3-scholen voor lichamelijk en verstandelijk gehandicapten en langdurig zieken, en cluster 4-scholen voor ernstige gedragsproblemen; toelating door een onafhankelijke indicatiecommissie.
- **Dyscalculie:** stoornis die het (aanleren van) rekenen bemoeilijkt.
- **Dyslexie:** stoornis die het (aanleren van) lezen en spellen bemoeilijkt.
- **Groepsplan:** plan van aanpak voor een niveaugroep, waarin vastgelegd de doelen en middelen, voor bepaalde periode; de standaard is drie niveaugroepen (dus drie groepsplannen) per klas; helpt bij een gedifferentieerde aanpak.
- **Handelingsgericht werken (hgw):** afstemming van het onderwijs op de behoeften van de groep en daarbinnen elk afzonderlijk kind; instrumenten hiervan zijn groeps- en handelingsplannen.
- **Handelingsplan:** plan van aanpak voor individuele zorgleerling waarin vastgelegd de uitgangspositie, het doel, de middelen en de evaluatie; voor een afgebakende periode van rond de tien weken.
- **Handelingsverlegenheid:** geen antwoord hebben op onderwijs- of opvoedingsbehoefte van leerling; begint met de leerkracht, vervolgens de school; handelingsvaardigheid is de positieve tegenhanger.
- **Indicatie:** officiële vaststelling van de zorgbehoefte, door een al dan niet onafhankelijke indicatiecommissie op basis van al dan niet objectieve criteria; bepaald de toelating tot regelingen als speciaal onderwijs, rugzak, lwoo, praktijkonderwijs.
- **Intern begeleider (ib-er):** op de basisschool de verantwoordelijke

voor de leerlingzorg; invulling verschilt sterk per school, van part time taak tot full time functie.

- **Klassenmanagement:** het organiseren en structureren van klas en les ten behoeve van het optimaal aanbieden van onderwijs en om leerlingen optimaal in te kunnen laten werken (is omvattender dan het ouderwetse 'orde houden').
- **Leerlinggebonden financiering (lgb):** budget dat gebonden is aan een kind dat een indicatie heeft voor (voortgezet) speciaal onderwijs maar op de reguliere school onderwijs blijft volgen; ook wel rugzak genoemd; wordt afgeschaft met de nieuwe passend onderwijsplannen.
- **Lwoo:** leerwegondersteunend onderwijs; regeling voor middelbare schoolleerlingen met een combinatie van een bepaald IQ, leerachterstanden en (soms) sociaal-emotionele problemen; zij zitten meestal op gewone vmbo-scholen die daarvoor extra middelen krijgen; een indicatiecommissie bepaalt de toelating.
- **ODD:** Oppositional Defiant Disorder, gedragsstoornis met als kenmerk dwars, opstandig, driftig en/of ongehoorzaam gedrag.
- **Ontwikkelingsperspectief:** een individuele leerlijn voor leerlingen met grote achterstand(en); geeft een lange termijnperspectief dat houvast moet bieden voor korte termijn aanbod van lesstof.
- **Opbrengstgericht werken (ogw):** systematische manier van werken met doelen en plannen en vooral het meten van resultaten die weer input zijn voor vervolgactie; gericht op 'maximaliseren van de prestaties van leerlingen'.
- **Praktijkonderwijs (pro):** middelbaar onderwijs voor leerlingen met bepaald (laag) IQ, die niet in staat worden geacht een vmbo-diploma te halen; is een directe voorbereiding op de arbeidsmarkt; toelating door een indicatiecommissie.
- **Referentiekader:** een houvast voor scholen en samenwerkingsverbanden bij de voorbereiding op passend onderwijs, opgesteld door een overleg van de sectorraden en vak- en ouderorganisaties.
- **REC:** Regionale expertise centra, de regionale verbanden van de scholen voor speciaal (voortgezet) onderwijs (clusterscholen), ter ondersteuning en advisering; vergelijkbaar met de samenwerkingsverbanden voor het regulier onderwijs.
- **Remedial teacher (rt-er):** leraar die leerlingen extra ondersteuning

geeft in specifieke taakvakken; een op een of in kleine groepjes; meestal buiten de klas; het nieuwe idee is dat de goed differentiërende leerkracht de rt-er overbodig maakt.

- **Rugzak:** zie leerlinggebonden financiering.
- **Samenwerkingsverband:** regionaal platform ter afstemming en ondersteuning van de onderwijszorg, aangestuurd door de besturen van de aangesloten scholen; basis- en middelbare scholen hebben eigen verbanden.
- **Speciaal basisonderwijs (sbo):** voor moeilijk lerende kinderen en de leerlingen met lichte gedragsproblemen (voorheen mlk en lom): niet te verwarren met speciaal (voortgezet) onderwijs; zie aldaar.
- **Speciaal onderwijs:** onderwijs voor kinderen met lichamelijke of geestelijke beperkingen of ernstige gedragsproblemen; de zogenaamde clusterscholen voor basisonderwijs ('speciaal onderwijs', so) en voortgezet onderwijs ('voortgezet speciaal onderwijs', vso); toelating door een indicatiecommissie.
- **WEC:** Wet op de expertise centra; regelt het (voortgezet) speciaal onderwijs.
- **WSNS, Weer Samen Naar School:** operatie waarbij regulier basisonderwijs en speciaal basisonderwijs (sbo) gingen samenwerken in regionale WSNS-Samenwerkingsverbanden met als doel de verwijzing naar het sbo te verminderen; start in 1998; is de voorloper van passend onderwijs.
- **Zorgcoördinator:** op de middelbare zorg de verantwoordelijke voor de leerlingzorg; invulling verschilt sterk per school.
- **Zorgprofiel:** geeft een schets van wat de school aan onderwijszorg te bieden heeft en dus welke zorgleerlingen ze kunnen helpen; plus eventueel wat de school (het team) meer of minder wil (de grenzen); karakter en kwaliteit van zorgprofielen verschillen sterk;
- **1-zorgroute:** het gehele pakket van zorg gericht op afstemming van het onderwijs op de specifieke behoeftes van leerlingen, op klas-, school- en bovenschoolsniveau.



evaluatie- en adviescommissie passend onderwijs

Bezoekadres Lange Voorhout 9, 2514 EA Den Haag

Postadres Postbus 556, 2501 CN Den Haag

Telefoon 070 376 54 50 **Fax** 070 345 75 28

Email post@ecpo.nl **Internet** www.ecpo.nl